परिच्छेद–एक

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

पुरुषोत्तम सुवेदी नेपाली साहित्य (कविता र समालोचना) क्षेत्रमा प्रगतिवादी जीवनदृष्टिमा आधारित भएर साहित्य सृजना गर्ने व्यक्ति हुन् । उनको जन्म २०११ साल असार २३ गते कोसी अञ्चल तेह्रथुम जिल्लाको सावला वडा नं. ६ मा भएको हो । मुख्यगरी कवि, समालोचक र समाजलाई मार्क्सवादी चिन्तन दृष्टिले अध्ययन गर्ने प्रगतिवादी सौन्दर्यचिन्तकका रूपमा उनी चर्चित छन् । नेपाली साहित्यको कविता र समालोचना विधामा कलम चलाउने सुवेदीका हालसम्म **'आतङ्क गन्ध' (२०४८) र 'एक्लो विजेता'** (२०५४) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । त्यस्तै समालोचनाको क्षेत्रमा उनको **सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता** (२०६६)कृति प्रकाशित देखिन्छ ।

नेपाली भाषा साहित्यका अतिरिक्त उनले अर्थाशास्त्रका क्षेत्रमा प्राप्त गरेको शैक्षिक ज्ञान र पेसागत रूपमा अपनाएको क्षेत्र विमामा समेत लामो समयदेखि प्रकाशन र प्रशिक्षण कार्य गर्दै आइरहेको देखिन्छ । उनका अर्थतन्त्र र विमाका विषयमा तिसभन्दा बढी लेखहरू प्रकाशित भएका छन् ।

१.२ शोधकार्यको समस्या

नेपाली साहित्यमा कविता र समालोचनाको क्षेत्रमा प्रगतिवादी चिन्तन दृष्टिमा आधारित भएर सिर्जना गर्ने व्यक्तित्वका रूपमा पुरुषोत्तम सुवेदी चर्चित छन् । उनी नेपालको वामपन्थी राजनीति र साँस्कृतिक क्रान्तिमा समेत सक्रिय व्यक्तित्व हुन् । हालसम्म दुईओटा कविता सङ्ग्रह, एउटा समालोचनात्मक कृति र थुप्रै फुटकर लेखहरू प्रकाशित गरेका सुवेदी र उनका कृतित्वका बारेमा विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकामा समालोचकीय टिप्पणी भए पनि समग्र खोज अनुसन्धान भएको छैन । पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनका लगभग चारदसक लामो साहित्य साधनाका क्रममा

विकसित जीवन यात्रा साहित्यिक तथा समालोचकीय र सम्पादक व्यक्तित्वको अध्ययन र कृतित्वको विश्लेषण गर्नु यस शोधकार्यको मुख्य समस्या रहेको छ ।

यस शोधकार्यका समस्याहरू निम्न रहेको छन् :

(१) पुरुषोत्तम सुवेदीका जीवनी र व्यक्तित्वका आयामहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

(२) पुरुषोत्तम सुवेदीका सिर्जनात्मक कृतिहरूको अध्ययन, विश्लेषण तथा तिनका प्रप्ति निरूपण कसरी गर्न सकिन्छ ?

(३) पुरुषोत्तम सुवेदीका समालोचनात्मक कृतिको विशेषता के-कस्तो रहेको छ ?

(४) पुरुषोत्तम सुवेदीको सृजनात्मक साहित्यिक यात्राको चरण-उपचरण के के हुन् ।

१.३ शोध कार्यको उद्देश्य

समाजवादी यथार्थवादी साहित्य सिर्जनाका हिसाबले पुरुषोत्तम सुवेदी स्थापित प्रतिभाका रूपमा नेपाली साहित्यमा चर्चित छन् । सुवेदी नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा प्रगतिवादी कवि र समालोचकका रूपमा प्रख्यात छन् । पत्रकार, साहित्यिक व्यक्तित्वका साथै राजनीतिक सांस्कृतिक चिन्तक, पेसाका रूपमा नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान संस्थामा कार्यरत व्यक्तित्वका धनी सुवेदीको जीवनवृत्तको अध्ययन तथा व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण गर्नु यस शोधकार्यको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । यिनै सर्न्दभहरूमा यस शोधकार्यका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

(१) पुरुषोत्तम सुवेदीका जीवनी र व्यक्तित्वका विभिन्न आयामहरूको खोजी र अध्ययन गर्नु ।

(२) पुरुषोत्तम सुवेदीका सिर्जनात्मक कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण तथा तिनका प्राप्ति निरूपण गर्नु ।

(३) पुरुषोत्तम सुवेदीका समालोचनात्मक कृतिहरूको परिचयात्मक अध्ययन र समीक्षा गर्नु ।

(४) पुरुषोत्तम सुवेदीको साहित्यिक यात्राको के कस्ता चरण-उपचरण छन् तिनको अध्ययन गर्नु । ।

१.४ शोधकार्यको औचित्य र उपयोगिता

पुरुषोत्तम सुवेदी समाजवादी प्रगतिवादी चिन्तन दृष्टिमा रहेर कविता र समालोचना लेख्ने प्रतिभा हुन् । समालोचकका हिसाबले कुनै पनि रचनालाई प्रगतिवादी जीवन दृष्टिमा अध्ययन गर्नु उनको विशेषता हो । प्रगतिवादी सौन्दर्यशास्त्रको अध्ययनमा उनको विशिष्ट योगदान रहेको छ । नेपाली प्रगतिवादी कविता र समालोचनाको क्षेत्रमा उनको योगदान उच्च स्थानमा रहेको छ । लगभग चारदसक लामो समय सुवेदीले नेपाली साहित्य र समालोचनाको क्षेत्रमा बिताई सकेका छन् । यसै सन्र्दभमा उनको साहित्य सिर्जना र समालोचनाको अध्ययन अन्वेषण गर्ने औचित्यपूर्ण मानिन्छ ।

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरू समालोचना र कवितामा तथा साहित्य सिद्धान्त र सौन्दर्यशास्त्रीय चिन्तनमा समेत पुरुषोत्तम सुवेदीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । पत्रकार, राजनीतिकर्मी, संस्कृतिकर्मी, व्यवस्थापक, बीमा समिति, अर्थशास्त्र जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा उनको संलग्नता रहिसकेको छ । प्रगतिवादी नेपाली साहित्य र समालोचनाको क्षेत्रमा अत्यन्त क्रियाशील स्रष्टा तथा चिन्तक पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका वारेमा हालसम्म पनि कसैवाट अनुसन्धान नभएको हुँदा नेपाली साहित्य र समालोचना जगत यस सम्बन्धमा त्यति प्रष्टिन सकेको देखिन्न । यस विषयका सम्वन्धमा जानकारी गराइ लक्ष्यहरू प्रकाशमा ल्याउनका लागि यस शोधकार्यको औचित्य र उपयोगिता रहको छ ।

१.५ पूर्वकार्यको विवरण

कुनै पनि लेखक साहित्यकारको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका कुनै न कुनै पक्षहरूसँग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन भएकै हुन्छ । यो स्वाभाविक पनि हो । यस्ता विषयहरुका पृष्ठभूमिमा टीकाटिप्पणी, समीक्षा, समालोचनाहरू गरिएको हुन्छ । कुनै व्यक्ति र विषयमा कम र कुनै विषयमा वढी अध्ययन भएको हुन्छ । पुरुषोत्तम सुवेदीका साहित्यिक सिर्जना र समालोचनाका तुलनामा नेपाली साहित्य समालोचनाका वृत्तभित्र यथोचित र अपेक्षित रूपले उनका बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान भएको पाँइदैन

। अपर्याप्त नै भए पनि पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका सम्वन्धमा भएको ती पूर्वकार्यहरू कालक्रमिक रूपले निम्नानुसार रहेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदीद्वारा लिखित कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) मा नेपाली साहित्य गुठीद्वारा प्रकाशकीय टिप्पणी गरिएको छ । उक्त टिप्पणीमा परिचित कवि सुवेदीले समकालीन यथार्थलाई समात्न वर्तमान समयका विसङ्गतिहरूको क्रुर चिरफार गरिएको छ । देशमा व्याप्त असमानता, अभाव, गरिबी आदिको चित्रण सँगसँगै सामाजिक विद्रोह, जिजीविषा, जुगुप्सालाई पनि कविले इमानदारीपूर्वक अघि सार्नु भएको छ । पारदर्शी तरल भाषाको विरोधमा कवि सुवेदीले कठोर र ठोस भाषालाई अँगाल्नु भएको छ र यो उहाँको मौलिकत विशेषता हो ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको साझा प्रकाशनवाट प्रकाशित कविता सङ्ग्रह **'एक्लो विजेता'** (२०५४) मा समय अनुसार मानिस अगाडि बढ्न सकेको खण्डमा विजय प्राप्त हुने कुरा प्रकाशकले टिप्पणी गरेका छन् ।

नेपाली कविता विधामा स्थापित सर्जक पुरुषोत्तम सुवेदीको स्रष्टा व्यक्तित्वसँगै द्रष्टा व्यक्तित्व पनि प्रखर छ । कविता सिर्जनामा भाव र संरचनागत पक्षलाइ विशेष महत्त्व दिने सुवेदी समालोचनामा रचनाकर्म र सष्टाहरूको समाजपरक दृष्टिकोणलाई बढी महत्त्वपूर्ण ठान्छन् । व्यक्तित्व खास समय र कालखण्डबाट अन्यत्र सैर नहुने समालोचनात्मक परिपाटीभन्दा फरक दृष्टिकोण लिएका सुवेदी नामभन्दा काम हेर्छन भने उनका समालोचामा समकालीन साहित्यको सिर्जनारत पिंढी पनि समेटिने गर्दछ । शैली, शिल्प र विश्लेषणका दृष्टिले अलि फरक समालोचनात्मक प्रवृत्ति बोकेको समालोचना सङ्ग्रह **'सङ्क्रमणको साहित्य समकालीनता'** (२०६६) सुवेदीको नयाँ प्राप्ति हो भन्ने कुरा प्रकाशकले उल्लेख गरेको छन् ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **'समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति'** (२०६६) नामक समालोचना सङ्ग्रहमा सशस्त्र द्वन्द्वको समर्थन भन्ने शीर्षकमा प्रगतिवादी कविको रूपमा चिनाएका छन् । गौतमले सुवेदीको **'एक्लो विजेता'** कविता सङ्ग्रहको विरुवा कवितामाथि क्रान्तिकारी कविको रूपमा सुवेदीलाई चिनाएका छन् ।

नेत्र एटमले '**गरिमा'** पत्रिका वर्ष १६, अङ्क १२, मंसिर, २०५५ मा व्यङ्ग्यभूमिमा **'एक्लो विजेता'** शीर्षकमा सुवेदीको प्रगतिवादी कविता लेखको उच्च मूल्याङ्कन गरेका छन् । समाजशास्त्रीय ढङ्गले कविता सृर्जना गरेर सामाजिक विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने एक कुशल स्रष्टाको रूपमा सुवेदीलाई चिनाएका छन् ।

हेमनाथ पौडेलले **'प्रगतिवादी दृष्टिमा कवि र कविता'** (२०६५) समालोचना सङ्ग्रहमा सुवेदीलाई प्रगतिवादी कविता विकासका तेस्रो चरणका स्रष्टाका रूपमा चर्चा गरेका छन् ।

१.६ सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि आवश्यक तथ्य र सम्वद्ध अन्य सामग्रीहरू सङ्कलन गर्दा प्राथमिक र द्वितीय दुवै प्रकारका स्रोत प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत स्वयम् व्यक्तिलाई भेटेर अन्तर्वार्ता लिई, निजका परिवार साथीसङ्गी र सम्पर्कका व्यक्तिबाट सूचना र सामग्री लिनुका साथै सुवेदी स्वयम्का कृतिको अध्ययन गरिएको छ । द्वितीय स्रोतको रूपमा विभिन्न पुस्तक पत्रपत्रिका तथा पुस्तकालयीय अध्ययन पनि गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययन क्षेत्र र सीमा यस शोधकार्यको शीर्षकबमोजिम रहेको छ । पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनीका महत्त्वपूर्ण घटनाहरूको अध्ययन, उनका व्यक्तित्वको विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन विश्लेषण तथा उनको साहित्यिक सिर्जनाहरूको विश्लेषण र समालोचकीय कृतित्वको परिचयात्मक समीक्षा गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययन विधि अन्तर्गत पुरुषोत्तम सुवेदीका जीवनीसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण घटनावली तथा विषयहरूको टिपोट र आवश्यक व्याख्या गरिएको छ । उनका व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरूको खोज र विश्लेषण गरिएको छ । हालसम्म प्रकाशित पुरुषोत्तम सुवेदीका सिर्जनात्मक तथा समालोचनात्मक साहित्य कृतिहरूको परिचयात्मक अध्ययन, विशलेषण गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्य,

तथ्याङ्क, सुचनालाई सङ्कलन, वर्गीकरण, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक अध्ययन विधि प्रयोग गरिएको छ ।

१.९ **सैद्धान्तिक ढाँचा**

प्रस्तुत शोधकार्यको सैद्धान्तिक ढाँचाका रूपमा जीवनपरक वर्णनात्मक तथा विश्लेषणत्मक समालोचना पद्धति रहेको छ । त्यसै अनुशार पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरिएको छ ।

१.१० **शोधकार्यको रूपरेखा**

यस शोधकार्यको रूपरेखा निम्न प्रकार रहेको छ :-

परिच्छेद एक : शोधकार्यको परिचय

परिच्छेद दुई : पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनीको अध्ययन

परिच्छेद तिन : पुरुषोत्तम सुवेदीको व्यक्तित्वको अध्ययन

परिच्छेद चार : पुरुषोत्तम सुवेदीकोसाहित्यिक यात्राको अध्ययन

परिच्छेद पाँच : पुरुषोत्तम सुवेदीको कृतित्वको अध्ययन

परिच्छेद छ : उपसंहार

परिच्छेद–दुई
पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनीको अध्ययन

२.१ जन्ममिति, जन्मस्थान र नामकरण

नेपाली साहित्य र समालोचनाको क्षेत्रमा सामाजिक प्रगतिवादी यथार्थवादी स्रष्टा तथा समालोचकका रूपमा पुरुषोत्तम सुवेदी परिचित छन् । उनको जन्म वि.सं. २०११ असार २३ गते कोसी अञ्चल, तेह्रथुम जिल्लाको सावला गा.वि.स वडा नं. ६ को मध्यम वर्गीय किसान ब्रामण परिवारमा भएको हो ।[१] पिता रामप्रसाद सुवेदी र आमा विष्णुमाया सुवेदी त्यस्तै सौतेनी आमा जगमाया सुवेदी दुई सन्तानबाट सात दाजुभाइ र आठ दिदीबहिनी रहेका छन् । यसमा पाँच छोरा र तिन छोरी आमा विष्णुमायाबाट तथा दुई छोरा र पाँच छोरी कान्छी (सौतेनी) आमा जगमाया सुवेदीबाट रहेका छन् ।

सुवेदीभन्दा पहिले जन्मिएका चार दाजुभाइ र तिन दिदीबहिनी छन् भने सुवेदीभन्दा कान्छा भाइ र पाँच दिदीबहिनी रहेका छन् ।

२.२ बाल्यकाल

पुरुषोत्तम सुवेदीको बाल्यकाल तेह्रथुम जिल्लामा पर्ने उनको जन्मस्थान सावला पहाडी गाउँवस्तीमा नै बितेको हो । मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका सुवेदी पहाडी हिसाबमा सम्पन्न परिवारमा जन्मिएका थिए ।

२.२.१ बाल्यकालको पारिवारिक स्थिति

पुरूपोत्तम सुवेदी सानो छँदा उनको परिवार पहाडी गाउँमा बसोबास गरे तापनि आर्थिक रूपले सबल रहेको पाइन्छ । उनका बुबा रामप्रसाद सुवेदी तेह्र थुममा समाजसेवीका रूपमा रहेको पाइन्छ । शिक्षा क्षेत्रतर्फ त्यस क्षेत्रमै अग्रणी स्थान रहेको सुवेदीको परिवारमा आमाबुबा दाजुहरू, दिदीहरूबाट अभिभावकत्व सुवेदीले पाएका थिए ।

---

[१] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

२.२.२ **बाल्यकालको पर्यावरणीय स्थिति**

ग्रामीण पहाडी परिवेशमा उकाली-ओराली गर्दै पुरुषोत्तम सुवेदीको बाल्यकाल बितेको हो । जन्म स्थानको भूगोल, परिवेश, वनजङ्गल, खोलाखहरे दौंतेरी सँगै उनको बाल्यकाल बितेको छ । छर-छिमेक निकटमा दाजुभाइ नै रहेको भए तापनि तामाङ्ग र लिम्बुहरूसँगै पनि गोठालो, मेला-पात गर्दै र उकालो ओरालो, पाखो-पखेरो गर्दै उनका बाल्यकालका दिनहरू बितेका थिए ।

२.३ **शिक्षादीक्षा**

पुरुषोत्तम सुवेदीले अर्थशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन पूरा गर्नु भएको छ । प्रारम्भबाट नै साहित्यमा रुचि राख्ने सुवेदीले निरन्तर रूपमा अर्थशास्त्र, बीमा, साहित्य र कलाको क्षेत्रमा अध्ययन जारी राखेको पाइन्छ ।

२.३.१ **अक्षरारम्भ**

सुवेदीको अक्षरारम्भ पिताजीकै प्रेरणाबाट भएको थियो । चार पाँच वर्षबाट अक्षरारम्भ गरेका सुवेदीले नारायण प्रा.वि.बाट प्राथमिक शिक्षा हासिल गरेका थिए ।[२] प्राथमिक शिक्षा हासिलका क्रममा स्वर्गीय गुरु नन्दलाल रिजालको थप प्रेरणा प्राप्त गरेको देखिन्छ । सरल, ग्रामीण, कृषक जीवनयापन गरिरहेका र सामान्य लेखपढ मात्र गरेका भए पनि पुरुषोत्तम सुवेदीका आमाबुबामा आफ्ना सन्तानले राम्रो शिक्षादीक्षा आर्जन गरुन् भन्ने चाहना प्रवल थियो । आमाबुबाको यही चाहनाले सुवेदीको अक्षरारम्भ समयमै भएको देखिन्छ ।

२.३.२ **विद्यालय स्तरीय शिक्षा**

पुरुषोत्तम सुवेदीले प्राथमिक तहमा पाँच कक्षासम्म आफ्नै गाउँमा रहेको नारायण प्राथमिक विद्यालय, सावलामा पढेका छन् । त्यसपछि निम्नमाध्यमिक र माध्यमिक तहसम्मको अध्ययन गर्न उनी सदरमुकाम म्याङलुङ बजार तेह्रथुममा सिंहबाहिनी हाईस्कुलमा अध्ययन गरेका छन् । उनले २०२७ सालमा सिंहबाहिनी

[२] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार

हाइस्कुलबाट एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरे ।[३] सुवेदी जन्मदा अर्का जेठा दाजु स्व. पून्यप्रसाद सुवेदी एस.एल.सी. पास भइसकेका र उनी साहित्यिक व्यक्तित्व भएकाले त्यतिखेर प्रकाशित हुने सामयिक सङ्कलन र अन्य साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरू अधिकांश आउथे । उनी विद्यालय जान थाल्दाका त्यति धेरै सम्भना छैनन् तर लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाको मृत्युको दिन स्कुल समयको वीचमै घर फर्केको उनलाई सम्भना छ । तेह्रथुममा त्यसबेला पुन्यप्रसाद सुवेदी, भक्ति सुवेदी, ओजेन्द्र, उषा, अभि सुवेदी, तेजप्रसाद निरौला लगायतका साहित्यकारहरू सिर्जनामै सामेल भइसकेका थिए र उनको कलिलो दिमागमा तिनको नाम छापिएको ग्लेमरको अघोषित प्रभाव परेको देखिन्छ । तेह्रथुमबाट प्रकाशित **'मगज'** साहित्यिक पत्रिका सुरुमा हस्तलिखित र पछि छपाइमा पनि आइसकेकाले साहित्यिक जागरण उचाइमा थियो भन्दा फरक पर्दैन ।

२.३.३ उच्च शिक्षा र क्याम्पस जीवन

एस.एल.सी. पास गरेपछि पुरुषोत्तम सुवेदी उच्च शिक्षा हासिल गर्न विराट नगर गए । उनले प्रविणता प्रमाणपत्र तह महेन्द्र मोरङ आर्दश क्याम्पसबाट पूरा गरे ।[४] त्यसपछि सुवेदी स्नातक तह अध्ययन गर्न काठमाडौँ आए र त्रिचन्द्र कलेजबाट नेपाली र अर्थशास्त्र विषयमा २०३५ सालमा स्नातक तह पूरा गरे ।[५] नेपाली र अर्थशास्त्र विषयमा स्नातक गरेका सुवेदीले स्नातकोत्तर तह भने अर्थशास्त्र विषयमा गरेका छन् । उनले २०३८ सालमा कीर्तिपुर बहुमुखी क्याम्पसबाट नियमित विद्यार्थीका रूपमा स्नातकोत्तर तहको उपाधि हासिल गरे ।[६] वि.सं. २०४७ सालमा प्राइभेट परिक्षार्थीको रूपमा बि.एल समेत हासिल गरेका छन् । त्यसपछि सृजना, साहित्य र कलाको अध्ययन गरी राखेका छन् ।

२.३.४ अनौपचारिक शिक्षा तथा स्वअध्ययन

औपचारिक शिक्षा कुनै विश्वविद्यालयबाट निश्चित डिग्री प्राप्त गरेपछि सकिन्छ तर अनौपचारिक शिक्षा मानिसले जीवनभर निरन्तर रूपले हासिल गरिरहन्छ । स्वअध्ययन वा अन्य सिकाइका निरन्तर प्रक्रियाबाट अनौपचारिक शिक्षा प्राप्त हुन्छ ।

[३] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।
[४] ऐजन ।
[५] ऐजन ।
[६] ऐजन ।

पुरुषेत्तम सुवेदी एक अध्ययनशील स्रष्टा हुन् । राजनीतिक, सामाजिक, साँस्कृतिक आदि विभिन्न क्षत्रका विभिन्न क्रियाकलापहरूका साथसाथै पेसागत क्षेत्रमा समेत व्यस्त भएर पनि सुवेदीको स्वअध्ययन रोकिएको छैन । दैनिक रूपमा विहान र बेलुकाको केही समय उनको साहित्य सृजनामा बित्ने गरेको देखिन्छ ।

घरपरिवार र विशेषतः उनको जीवन संगिनी ज्ञानु सुवेदीबाट अध्ययनका लाीग समय र वातावरण मिलाउन सहयोग मिलेको छ । विशेषगरी सुवेदीले मार्क्सवादी सौन्दर्यशास्त्र बारेमा उनले गहन चिन्तन र अध्ययन गरेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदीले साहित्य, राजनीति, संस्कृति, सौन्दर्यशास्त्र, दर्शनमा खासगरी मार्क्सवादी दर्शनको गहन अध्ययन गरेका छन् । उनीबाट सिर्जित साहित्य समालोचना र अन्य विश्लेषणात्मक आलेखहरूले उनको अनौपचारिक तथा स्वअध्ययनको गहनता पुष्टि हुन्छ ।

२.४ पारिवारिक अवस्था

पुरुषोत्तम सुवेदीको पारिवारिक रूपरेखा निम्न रेखाचित्रमा देखाउन सकिन्छ ।

रामप्रसाद सुवेदी
(पिता)

विष्णुमाया सुवेदी
(माता)

जगमाया सुवेदी
(कान्छी आमा)

स्व. पूण्य प्रसाद सुवेदी	इन्दिरा मैनाली
नरमया ढकाल	ज्ञानकुमार सुवेदी
हरिमाया प्रसाई	मेनका वली
ऋषिकेश सुवेदी	रमेश सुवेदी
सूर्य सुवेदी	लक्ष्मी मैनाली
स्व. नरहरि सुवेदी	शान्ता निरौला
रमिला थपलिया	राधा खरेल
पुरुषोत्तम सुवेदी	

यसरी पाँच छोरा र तिन छोरी आमा विष्णुमायाबाट तथा दुई छोरा र पाँच छोरी कान्छीआमा जगमाया सुवेदीबाट जन्मेका देखिन्छन् । त्यसैले सुवेदी संयुक्त परिवारम हुर्किएका सदस्य हुन् ।

हाल काठमाडौँमा एकल परिवारमा बस्दै आएका सुवेदीको परिवारमा जीवनसंगिनी ज्ञानु सुवेदी तथा दुई छोरी पूजा र प्रज्ञा तथा छोरो पुकार रहेका छन् ।

२.४.१ **विवाह र दाम्पत्य जीवन**

पुरुषोत्तम सुवेदीको विवाह वि.सं २०४१ सालमा ज्ञानु कार्कीसँग भएको हो । ज्ञानुको माइती सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको सेउले गा.वि.स.को अर्चले गाउँ हो । स्व. नरबहादुर कार्कीकी कान्छी छोरी ज्ञानु कार्कीसँग पुरुषोत्तम सुवेदीको दाम्पत्य जीबन कायम हुँदा सुवेदी तिस वर्षका थिए भने ज्ञानु कार्कीको उमेर बाइस वर्षको थियो ।[७] विवाहपछि जीवनमा थप आत्मशक्ति र आत्मबलको विकास भएको सुवेदीको अनुभव छ । सुवेदीको दाम्पत्य जीबन सुखद र सफल देखिन्छ । जीवनयापनका क्रममा साहित्य तथा बौद्धिक विकासमा आफ्नो जीवनसंगिनीबाट भएको यथेष्ट सहयोगकै सञ्हाना गर्ने बराल दुवैका राम्रा मिहनेतले जीवन सहज भएको ठान्छन् । समान मान्यता र आर्दश चाहनाले पनि पुरुषोत्तम सुवेदी र ज्ञानु सुवेदीको जीवन सहज र सुखी भएको छ ।

२.४.२ **सन्तान**

पुरुषोत्तम सुवेदी र ज्ञानु सुवेदीका तीन सन्तान रहेका छन् । दुई छोरी र एक छोरामध्ये जेठी छोरी पूजा सुवेदी हुन् । उनको विवाह बुद्धनगर काठमाडौँका हिरामणि शर्मासँग विवाह भई संयुक्त राज्य अमेरिकामा बसोबास रहेको र त्यही नातिनी आर्शीया शर्माको जन्म भएको छ । कान्छी छोरी प्रज्ञा र छोरा पुकार छन् । उनीहरू पढी रहेका छन् ।

---

[७] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

२.५ आजीविका

पुरुषोत्तम सुवेदीले जीविकोपार्जनका लागि विद्यार्थी कालदेखि नै विभिन्न क्षेत्रमा काम गरेका छन् ।

२.५.१ पेसा

पुरुषोत्तम सुवेदीले वि.सं. २०३९ साल देखि राष्ट्रिय बीमा संस्थानको सहायक प्रबन्धकको रूपमा नोकरी प्रारम्भ गरेको र वि.सं. २०३९/४० सम्ममा झण्डै १२ ओटा सङ्घ संस्था र निजामति सेवामा समेत अधिकृत तहको लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भएको तर बीम संस्थान बाहेक अन्य कुनै पनि परिक्षामा अन्तर्वार्तामा सफल हासील नगरेको र राष्ट्रिय बीमा संस्थाको प्रथम श्रेणी, मुख्य व्यवस्थापक पदमा कार्यरत तथा नागरिक लगानी कोषको सञ्चालक समितिको सदस्य समेत रहेका थिए ।[८]

हाल प्रगतिशील लेखक सङ्घको केन्द्रीय सदस्य तथा नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको प्राज्ञ सभा सदस्यको रूपमा मनोनित भई कार्यरत रहेका छन् ।

२.५.२ आर्थिक अवस्था

पहाडको हिसाबमा सम्पन्न परिवारमा पुरुषोत्तम सुवेदीको जन्म भएको थियो । त्यसैले उनलाई उच्च शिक्षा हासिल गर्न वातावरण उपर्युक्त थियो । हाल उनको आर्थिक अवस्था मध्यम स्तरकै छ । सामान्य जीवन यापनलाई पुग्ने अवस्था छ । पैतृक सम्पत्तिका रूपमा रहेको तेह्रथुम सावला र मोरङ्ग, बेलवारीमा रहेको जग्गा जमिन हालसम्म कायम रहेको छ । आफ्नै परिश्रम र संघर्षको स्रोतबाट माता तिर्थमार्ग कलंकी वडा नं. १४, काठमाडौँमा दुई तले पक्की घर बनाएका छन् ।

जीवनका कठीन मोडहरू पार गर्दै सामाजिक, राजनैतिक मुक्तिका लागि धेरै काम गरेका भन्नु हुन्छ सुवेदी । श्रीमती ज्ञानु सुवेदी कुशल गृहणी भएकाले जीवनलाई

[८] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

यस अवस्थासम्म ल्याउन सजिलो भएको कुरा बताउछन्। नियमित आर्थिक स्रोतको रूपमा आफ्नो जागिर रहेको छ । पुस्तक लेखन र आफ्नो पैतृक सम्पत्ति साहायक स्रोतका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

२.५.३ अन्य कार्यक्षेत्र

आजीविकाका सन्दर्भमा पुरुषोत्तम सुवेदी विभिन्न क्षेत्र र तहमा जागिरे भएर काम गरे । उनले एस.एल.सी. पास गरेपछि स्वयंसेवी शिक्षकको रूपमा पाँच, छ महिना गाउँकै आफू पढेको नारायण नि.मा.वि (हाल मा.वि) मा पढाउनु भयो ।[९] वि.ए. को परीक्षा सकिए पछि वि.सं. २०३५ मा सालमा छ महिना कृषि आयोजना सेवा केन्द्रको अनुसन्धान सहायकमा काम गरेको तथा छ महिना जति न्यू इरा प्रोजेक्टमा काम गर्नुभयो ।[१०] एम.ए. पास गरिसकेपछि वि.सं. २०३९ सालदेखि राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा काम गर्नु भयो ।[११]

२.६ बसोबास

कोसी अञ्चल, तेह्रथुम जिल्ला, सावला गा.वि.स. वडा नं. ६ मा जन्मेर हुर्केका पुरुषोत्तम सुवेदीका मातापिताको स्वर्गवास सावला मै भयो । मातापिताको स्वर्गबास पछि तेह्रथुममा स्व. दाजु नरहरि सुवेदी र उहाँको परिवार मात्र वसोवास गर्दै आउनु भएको छ । दाजु जेठा स्वं पूण्यप्रसाद सुवेदीको परिवार मोरङ, बेलवारीमा र माइला दाजु ऋषिकेशको बसोबास लखनपुर झापामा रहेको र दाजु साइलो सूर्य सुवेदी, भाइ ज्ञानकुमार र रमेश साथै आफू पनि काठमाडौँमा बसोबास गर्दै आइरहेको पाइन्छ । त्यसैगरी दिदी बहिनीहरूमा जेठी दिदी नरमाया ढकाल चन्द्रडाँगी झापामा, माइली दिदी हरिमाया प्रसाई अमरपुर, पाँचथरमा र बहिनी इन्दिरा मैनाली जलथल झापामा बसोबास गरेका र बाँकी दिदी रमिला थपलिया, बहिनीहरू मेनुका वली, लक्ष्मी मैनाली, शान्ता सिटौला र राधा खरेलको बसोबास काठमाडौँ मै रहेको छ । सुवेदी

[९] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

[१०] ऐजन ।

[११] ऐजन ।

आफू माताातीर्थ मार्ग, कंलकी वडा नं. १४, काठमाडौँमा स्थायी बसोबास गर्दै आउनु भएको छ ।

२.७ भ्रमण

विभिन्न सिलसिलामा पुरुषोत्तम सुवेदीले कार्यलयको तर्फबाट बीमा विषयमा तालिमका लागि भारत र सिङ्गापुर साथै निजी भ्रमणको क्रममा संयुक्त राज्य अमेरिकाको भ्रमण गरेका छन् ।

२.८ रुचि र स्वभाव

पुरुषोत्तम सुवेदी सानै उमेरदेखि शान्त स्वभावका थिए । कसैसँग नझुक्ने उनको स्वाभिमानी प्रवृत्ति सानैदेखिको स्वभाब हो । सानै उमेरदेखि उनी पढाइलेखाइमा असाध्यै रुचि राख्थे । विद्यालयमा पनि उनी मेधावी छात्र थिए । कक्षामा उनी (तेस्रो) स्थान ल्याइरहन्थे । पढाइ लेखाइका साथै अतिरिक्त क्रियाकलापमा पनि सुवेदीको उत्तिकै रुचि थियो । खेलकुदमा पनि उनी सहभागी हुन्थे । खेलकुदमा भलिवल खेल उनको रुचिको खेल थियो । विद्यार्थी कालमा उनले विभिन्न खेलकुद तथा अतिरिक्त क्रियाकलापसँग सम्बन्धित प्रतियोगिताहरू जितेका थिए । विद्यालयमा, टोलछिमेकमा र जिल्ला स्तरमा पनि उनले भलिबल प्रतियोगिताहरूमा भाग लिएका थिए । विद्यालयमा पढ्दा खेलकुदमा उनले थुप्रै पुरस्कार पाएका थिए । ईश्वरीय वा त्यस्तो कुनै अलौकिक कुरामा पुरुषोत्तम सुवेदी विश्वास गर्दैनन् । समानतामूलक र न्यायमूलक समाज निर्माण गर्ने मान्छेको सङ्घर्ष नै निर्णायक हुने उनको विश्वास रहेको छ । इमान्दारिता, स्वाभिमान र आत्मसम्मानजस्ता कुरामा उनलाई सम्झौता गर्न मन पर्दैन । उनले प्रष्ट, पारदर्शी र छलछ्यामरहित व्यवहार मन पराउँछन् । सामन्ती र पूँजीवादी रुढीग्रस्त आडम्बरी परम्पराका सट्टा वैज्ञानिक तथा साम्राज्यवादी विस्तारवादी हस्तक्षेपका विरुद्ध राष्ट्रिय संस्कृति विकास गर्नुपर्छ भन्ने विचार राख्ने सुवेदीको रुचि रहेको छ । साथै उनी साहित्यका क्षेत्रमा कविता लेख्न मन पराउछन् । लेख्नका लागि आवश्यक विषयवस्तु र फुर्सद भए कुनै खास अवस्था र समय नभए पनि सुवेदी प्रायः ८

बजेदेखि ११:३० सम्मको समयमा मात्र पढ्न लेख्न रुचाउँदै आएको पाइन्छ ।[१२] यो क्रम विगत तिस वर्षदेखि लगभग निरन्तर रहदै आएको छ । साहित्यमा कविता लेख्न र समालोचना पढ्न वढी मन पराउने सुवेदीले हालसम्म कविता र समालोचना क्षेत्रमा मात्र कलम चलाएका छन् । कक्षा पाँचमा पढ्दा देखिनै साहित्य सिर्जना सुरु गरेका थिए ।[१३] उनले २०६६ सालको साझा पुरस्कार पनि प्राप्त गरेको पाइन्छ ।[१४]

स्पष्ट वक्ता र मिलनसार स्वभावका पुरुषोत्तम सुवेदी थाहा पाउँदैको अवस्थामा जेठा दाजु नेपाली साहित्यमा कलम चलाउने र काठमाडौँबाट तेह्रथुम आउँदा विभिन्न पत्रपत्रिका र पुस्तक घरमा ल्याउने हुँदा पाठ्यसामग्री पढ्ने उत्प्रेरणा घरमा नै उपलब्ध भएकै कारणले आफू साहित्यतिर केन्द्रित भएको स्वीकारेका छन् ।

सुवेदी अत्यन्त संवेदनशील स्वभावका व्यक्ति हुन् । दालभात तरकारी उनको मन पर्ने शाकाहारी खाना हो । पेन्ट/सर्ट मन पर्ने पोशाक हो । सुवेदीले स्वेदश र विदेशका असङ्ख्य लेखकहरूका कृति र रचनाहरू पढेर त्यसबाट प्रभावित रहदै आएका छन् । खासगरी, रुसी, फ्रेन्च र युरोपियन देशका रचनाकार र छिमेकको देश चीन, भारत , वङ्गलादेश, पाकिस्तानका लेखकहरूका गद्य र पद्य रचना पढेर आफ्नो भाषाशैली र चेतना परिष्कार गर्न पाएका छन् । नेपालमै पनि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, विजयमल्ल, वासुशशी र भूपि शेरचनहरू उनलाई बढी मनपर्ने साहित्यकारहरु हुन् ।

यसरी हेर्दा स्पष्ट वक्ता, प्रष्ट र छलछामरहित व्यक्तित्व पुरुषोत्तम सुवेदीको रुचिमा पर्छ । उनी सरल र मिलनसार रहेर पनि अत्यन्त स्वाभिमानी तथा विद्रोही स्वभावका व्यक्ति हुन् । इमान्दारिता, स्वाभिमान र आत्मसम्मान जस्ता कुरामा सम्झौता नगर्नु उनको स्वभाव हो ।

---

[१२] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

[१३] ऐजन ।

[१४] ऐजन ।

२.९ लेखनका उत्प्रेरक तत्वहरू

पुरुषोत्तम सुवेदी सानो हुँदा पारिवारिक वातावरण साहित्यिक थियो । सुवेदीका जेठा दाजु स्व. पूण्यप्रसाद सुवेदी साहित्यिक व्यक्तित्व भएकाले साहित्य पढ्न र लेख्न प्रेरणा मिलेको थियो । स्व. पूण्य दाइको नाम छापिएको र वहाँको नाम चर्चामा रहेको थियो । त्यसैले वहाँको लेख रचना पढेर प्रभावित भएको भन्नुहुन्छ ।

त्यसैगरी सुवेदीले स्वदेश र विदेशका असङ्ख्य लेखकहरूका कृति र रचनाहरू पढेर त्यसबाट प्रभावित रहदै आएको छु । खासगरी रुसी, फ्रेन्च र युरोपियन देशका रचनाकार र छिमेकका चीन र भारत, वङ्गलादेश, पाकिस्तानका लेखकहरूका गद्य र पद्य पढेर आफ्नो भाषाशैली र चेतना परिस्कार गर्न पाएको छु । नेपालमै पनि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, विजय मल्ल, वाशु शशी र भूपि शेरचनहरूबाट प्रभावित भएको कुरा बताउनु हुन्छ । पुरुषोत्तम सुवेदी भन्नु हुन्छ मेरा जेठा दाजु स्व. पूण्यप्रसाद सुवेदी म जन्मेको वर्ष एस.एल.सी पास भएका थिए । घरमा त्यतिखेर प्रकाशित हुने सामयिक संकलन र अन्य साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरू अधिकाशं आउँथे भन्नु हुन्छ । तेह्रथुममा त्यसवेला पूण्यप्रसाद सुवेदी, भक्ति सुवेदी, ओजेन्द्र, उषा, अभि सुवेदी, तेजप्रसाद सिटौला लगायतका साहित्यकारहरू सिर्जनामा सामेल भैसकेका थिए र उनको कलिलो दिमागमा तिनको नाम छापिएको ग्लेमरको अघोषित प्रभाव परेको थियो ।

निष्कर्षमा पुरुषोत्तम सुवेदीको लेखनका उत्प्रेरक तत्वहरूमा उनकै पारिवारिक पृष्ठभूमि, राजनीतिक सर्म्पक र आत्मचेत मुख्य रूपमा रहेका छन् । भौगोलिक परिवेश, साथीभाइ, दौतरीहरू, विद्यालयका गुरुहरू र आफ्नै भावुक विद्रोही स्वभाव पनि उनलाई साहित्य लेख्न उत्प्रेरित गर्ने तत्वहरू हुन् ।

२.१० प्रकाशित कृतिहरू

पुरुषोत्तम सुवेदीको पहिलो प्रकाशन २०३२ **'मधुविन्दु'** पत्रिकाबाट रचना प्रकाशनको सुरुवात भएको तर उक्त पत्रिका हाल उपलब्ध नरहेको । वि.सं. २०४१/४२ सम्म ७/८ रचनाहरू विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित र खासगरी २०४२

सालदेखि व्यापक रूपमा लेखन र प्रकाशन कार्य प्रारम्भ गरेको पाइन्छ ।[१५] वि.सं. २०४८ सालमा नेपाल साहित्य गुठीबाट कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** वि.सं. २०५५ मा साझा प्रकाशनबाट कविता सङ्ग्रह **'एक्लो विजेता'** र वि.सं २०६६ मा साझा प्रकाशनबाट समालोचना सङ्ग्रह **'सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता'** प्रकाशित भएको छ । यसरी हेर्दा सुवेदीको साहित्यिक लेखन सृजना समीक्षा र सैद्धान्तिक आलोचनाका क्षेत्रमा सम्वृद्ध छ । उनका फुटकर रचनाहरू पनि ठूलो सङ्ख्यामा पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएका छन् । तिसभन्दा बढी आर्थिक सम्बन्धी लेखहरू गोरखापत्र, द राइजिङ नेपाल, अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, कर्मचारी संचय कोष, मिर्मीरे इत्यादि पत्रिकाहरूमा प्रकाशन भएका छन् ।

२.११ **निष्कर्ष**

वि.सं २०११ असार २३ मा जन्मनु भएका पुरुषोत्तम सुवेदीको हालसम्मको जीवन अत्यन्त सङ्घर्ष र सृजनशीलताबाट निरन्तर सफलतातिर अगाडि बढिरहेको छ । तेह्रथुम जस्तो पहाडी जिल्लाको आर्थिक रूपले मध्यम परिवारमा जन्मेका सुवेदी आफ्नै लगनशील, परिश्रमी र सङ्घर्षशील स्वभावका कारण उनी आफ्नो कार्यक्षेत्रमा सफलताको उचाइसम्म पुगेका छन् । उनी साहित्यिक , साँस्कृतिक र राजनीतिक क्षेत्रमा सफल व्यक्तित्व हुन् । मूलतः आफू कवि भएको स्वीकार्ने सुवेदी समालोचकका रूपमा चर्चित र स्थापित देखिन्छन् । सौन्दर्य चिन्तन र समालोचना दुवै किसिमका लेखनमा सुवेदीको दख्खल देखिन्छ । हालसम्म उनका दुई वटा कविता संङ्ग्रह र एउटा समालोचना प्रकाशित छ ।

साहित्यिक र राजनीतिक जीवनमा उत्प्रेरित गर्ने तत्वहरूमा उनले आफ्नो पारिवारिक पृष्ठभूमिका साथै आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक परिवेश, आफ्नै भावुक स्वभाव र अन्तर्चेतना, साथीसङ्गी, दौतरी तथा अग्रज राजनीतिज्ञहरूसँगको सर्म्पक आदिलाई लिएका छन् । हालसम्म पनि सुवेदीको जीवनको समयावधि सार्वजनिक साहित्ययात्रा तथा बीमामा र राजनीतिकर्मीका रूपम उर्जाशील र क्रियाशील रहेको पाइन्छ ।

[१५] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

परिच्छेद-तिन

पुरुषोत्तम सुवेदीको व्यक्तित्व अध्ययन

३.१ व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरू

पुरुषोत्तम सुवेदीका जीवनका विविध पक्षहरू छन् । तिनलाई मुख्यगरी साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व गरी दुई भागमा छुट्याउन सकिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्व उनको आन्तरिक व्यक्तित्व हो । साहित्येतर व्यक्तित्वलाई भने बाह्य व्यक्तित्व र आन्तरिक व्यक्तित्व गरी दुई भिन्न शीर्षकमा छुट्याएर अध्ययन गर्न सकिन्छ । बाह्य व्यक्तित्व उनको शारीरिक तथा निजी व्यक्तित्व हो । आन्तरिक व्यक्तित्व अन्तर्गत उनका सामाजिक, राजनीतिक, पत्रकार तथा अन्य व्यक्तित्वका पक्षहरू पर्दछन् । तिनको चर्चा क्रमशः तल गरिएको छ ।

३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

३.२.१ बाह्य व्यक्तित्व

पुरुषोत्तम सुवेदीका बाह्य व्यक्तित्व आकर्षक फुर्तिलो र गम्भीर प्रकृतिको देखिन्छ । औसत रूपमा भन्नु पर्दा उनी नेपाली उचाइका छन् । सुगठित शरीर र फूर्तिलो झट्ट हेर्दा उनी आफ्नो वास्तविक उमेर भन्दा कम उमेरका र निकै सुन्दर देखिन्छन् । ठूलो र चौडा निधार, तिखा र गहिरा आँखा, लाम्चो अनुहार, मिलेका दाँत र सुहाउँदो हाउभाउले सुवेदीको व्यक्तित्व आकर्षक र उच्च देखिन्छ । गोरो वर्णमा छोटा-छोटा मिलाएर काटेको केश र हँसिलो अनुहारमा सुवेदी हिस्सी परेका देखिन्छन् । प्रष्ट बोली र सुन्दर अभिव्यक्ति शैलीमा उनको प्रभावोत्पादक व्यक्तित्व देखिन्छ । सोचेर बोल्ने र आवश्यकताभन्दा बढ्ता नबोल्ने प्रकृति र गम्भीर स्वभावका सुवेदीको व्यक्तित्व स्वभिमान र आत्मसम्मानमा दृढ रहेको पाइन्छ ।

३.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व

३.२.२.१ राजनीतिक व्यक्तित्व

पुरुषोत्तम सुवेदीको व्यक्तित्वका साहित्येतर पक्षहरूमध्ये सबैभन्दा प्रधान पक्ष राजनीतिक व्यक्तित्व हो । राजनीतिमा उनको संग्लग्नता भने २०२७ सालमा एस.एल.सी पासगरी आइ.ए पढ्न विराटनगर बस्दाको संगत र माहोलका कारण वामपन्थी राजनीति र प्रगतिवादी साहित्य प्रति मोह र विश्वास रहेका कारण प्रगतिवादी साहित्य तर्फ प्रतिबद्ध रहेको पाइन्छ ।[१६] त्यसैगरी प्रगतिशील साहित्यिक/साँस्कृतिक आन्दोलनमा संलग्नता रहेको करण वामपन्थी राजनीति प्रति आस्था रहेको पाइन्छ। यसरी सुवेदीले देशमा परिवर्तनका लागि राजनीति र साहित्यका माध्यमबाट धेरै प्रयासहरू गर्नु भएको छ। साहित्य कला र संस्कृति लगायत कुनै पनि क्रियाकलापकहरू राजनीति निरपेक्ष हुदैनन् भन्ने विश्वास गर्ने पुरुषोत्तम सुवेदी सबै कुराको निर्णय राजनीतिले गर्दछ भन्ने विचार रहेको छ । उनका विचारमा साहित्य कलाको काम समग्र परिवर्तनको राजनीतिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि पुरुषोत्तम सुवेदी वस्तु र चेतनाको सम्बन्धमा मार्क्सवादी मान्यतालाई नै आफ्नो जीवन र जगतप्रतिको धारणा ठान्छन् । निरन्तर सङ्घर्षमा विश्वास गर्ने र सवै कुराको निर्णय राजनीतिले गर्दछ भन्ने मान्यता राख्ने उनको राजनीतिक व्यक्तित्व हो।

वर्तमानमा सुवेदी प्रगतिशील लेखक सङ्घ नेपालको केन्द्रीय सदस्य साथै नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको प्रज्ञासभा सदस्य समेत रहनु भएको छ।

३.२.२.२ पत्रकार व्यक्तित्व

साहित्य र राजनीतिपछि पुरुषोत्तम सुवेदीको क्रियाशीलता पत्रकारितामा देखिन्छ । अर्को पत्रकार व्यक्तित्व साहित्यकार व्यक्तित्वसँग जोडिएको छ । उनी पत्रिकामार्फत् नै साहित्यकारका रूपमा सार्वजनिक लेखन यात्रामा आएका हुन् । साहित्य र पत्रकारिता फरक क्षेत्र भए पनि सुवेदी आफ्नो नेपथ्य साहित्य साधनाबाट

---

[१६] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार।

पत्रकारितामार्फत् नै बाहिरी वातावरणमा आएका हुन् । उनले वि.सं. २०४५।०४६ देखि केही समय दृष्टि साप्ताहिक र पछि प्रतिपक्ष साप्ताहिकमा स्तम्भ लेख्ने काम गरेका भेटिन्छ ।[१७] विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा सुवेदीका साहित्यिक रचना मात्र नभई अन्य समसामयिक लेख साथसाथै बीमा र अन्य आर्थिक विषयमा लामो समय देखि फुटकर लेख तथा रचना लेख्ने काम गर्दै आउनु भएको छ । बीमा विषयको लामो समयदेखि प्रशिक्षकको रूपमा कम गर्दै आउनु भएको छ ।

यसरी हेर्दा पुरुषोत्तम सुवेदीको साहित्यिक तथा राजनीतिक व्यक्तित्व जतिकै चर्चा नपाए पनि उनको समग्र व्यक्तित्वको अर्को महत्त्वपूर्ण पाटो पत्रकार व्यक्तित्वसँग जोडिएको छ ।

३.२.३ साहित्येतर व्यक्तित्वका अन्य पक्षहरू

पुरुषोत्तम सुवेदी अनेक व्यक्तित्व भएका व्यक्ति हुन् । सामाजिक क्रियाकलापहरूमा बुद्धिजीवी नागरिकका हैसियतले हुने सामुहिक क्रियाकलापहरूका माध्यमबाट उनको सहभागिता भएको पाइन्छ । बीमामा लामो समयदेखि काम गरेका सुवेदीले साहित्य र बीमाका माध्यमबाट देशका विभिन्न भू-भागका साथसाथै अन्तराष्ट्रिय रूपमा समेत चीरपरिचित छन् । यसरी विभिन्न सामाजिक क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तित्व नै उनको सामाजिक व्यक्तित्व हो ।

पुरुषोत्तम सुवेदी सानैदेखि खेलकुदमा रुचि राख्थे । विद्यार्थीकालमा उनले भलिवल खेलेमा राम्रो स्थान लिएका थिए । उनको व्यक्तित्वको अर्को पक्षको रूपमा खेलाडी व्यक्तित्व रहेको देखिन्छ । सङ्घर्षशील व्यक्तित्व सुवेदीले पढाइको सोभ्नो गर्न र जीविकोपार्जनका क्रममा विभिन्न क्षेत्र, सेवा र तहमा जागिरे जीवन विताएका छन् । यही सिलसिलामा आफू पढेको नारायण नि.मा.वि (हाल मा.वि.) मा पढाएको तथा वि.ए.को परीक्षा सकिए पछि २०३५ सालमा छ महिना जति न्यू ईरा प्रोजेक्टमा काम गरेका थिए । एम.ए. पास गरिसके पछि २०३९ सालदेखि राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा

[१७] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

कार्यरत रहेर जागिरको अनुभव सँगालेका छन् । जागिरे व्यक्तित्व उनको जीवनको अर्को पक्ष हो ।

यसरी पुरुषोत्तम सुवेदी बहुप्रतिभा र अनेक व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् । यसरी उनको साहित्येतर व्यक्तित्व मुख्य गरी कर्मचारी क्षेत्रको, पत्रकारिता क्षेत्रको, राजनीतिक क्षेत्रको, अनुसन्धान क्षेत्रको र प्रध्यापन क्षेत्रको योगको रूपमा रहेको छ ।

३.३ **साहित्यिक व्यक्तित्व**

पुरुषोत्तम सुवेदीको व्यक्तित्वको प्रमुख पक्ष साहित्यकार व्यक्तित्व नै हो । उनले सृजना र समालोचना दुवै क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । उनले कविता र समालोचना जस्ता विधामा कलम चलाएका छन् । उनको समग्र साहित्यिक व्यक्तित्वलाई निम्नअनुसार विभिन्न शीर्षकमा अध्ययन गर्न सकिन्छ :

३.३.१ **साहित्यमा रुचि**

पुरुषोत्तम सुवेदीको सानैदेखि साहित्यमा रुचि रहेको देखिन्छ । घरको वातावरण अनुकुल साथसाथै साहित्यिक भएकाले सानैदेखि सुवेदीले साहित्य पढ्न, सुन्न, लेख्न र सङ्गत गर्न पाएको बताउनु हुन्छ । आफ्ना स्व. दाजु पूण्यप्रसाद सुवेदीको प्रभाव साथसाथै विद्यालयको वातावरण पहाडी गाउँको प्राकृतिक परिवेश जस्ता कुराले उनको भावुक मनमा परेका प्रभावहरूबाट उनमा साहित्यहरूप्रति रुचि पलाएको जानकारी पाइन्छ ।[१८] विद्यार्थी कालमा पनि उनमा साहित्यप्रति रुचि राखेको देखिन्छ । खासगरी बालक कालमा आँखाले भोगेका अनुभूतिदेखि तन्नेरी अवस्थामा सहरी परिवेशमा भोगिएका आरोह-अवरोह, हुनु र नहुनु बीचको द्वन्द्व, जीवनको विसङ्गति, घातप्रतिघात र मानसिक उत्पीडनको अभिव्यक्ति गर्ने माध्यमको रूपमा उनले कविता र समालोचना विधालाई रोजेका हुन् । यसबाट उनको साहित्यप्रतिको रुचिले मूर्त रूप

[१८] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

पाएको हो । वि.सं. २०३६ सालको राजनीतिक परिवेशले उनमा वैचारिक रूपले स्पष्ट र दृढ साहित्य लेखनमा रुचि जगाएको पाइन्छ ।[१९]

३.३.२ **साहित्यिक उत्प्रेरणा र प्रभाव**

पुरुषोत्तम सुवेदी घरपरिवार पनि साहित्यिक भएको र सामाजिक वातावरणले पनि आफूलाई साहित्यिक सृजनातिर उत्प्रेरित गर्ने घटनामा बढी जिम्मेवार रहेको ठानेका छन् । दाजु स्व. पूण्यप्रसाद सुवेदी लगायत गाउँघरका साहित्यकारहरू भक्ति सुवेदी, आजेन्द्र उषा, अभि सुवेदी, तेज प्रसाद सिटौला लगायतका साहित्यकारहरू सृजनामा सामेल भैसकेका र उनको कलिलो दिमागमा उनीहरूको अघोषित प्रभाव परेको पाइन्छ । उनको पहाडी गाउँघर, त्यहाँको प्रकृति, उकाली ओराली, बाल्यकाल र स्कुले जीवनमा गरेका मेलापात, पानीपँधेरा र गोठालो जाँदाका सम्झनाहरूले उनलाई लेख्न उत्प्रेरित गरे । यसरी यी विभिन्न अवस्थाहरू उनका कविता र समालोचनाको क्षेत्रमा झल्किएको पाइन्छ ।

पुरुषोत्तम सुवेदी प्राथमिक विद्यालयका श्री योवनप्रसाद कोइराला र तेह्रथुम म्याङलुङ बजार सिंहबाहिनी हाइस्कुलका श्री जगदीश कुमार श्रेष्ठका विभिन्न सर्न्दभका साहित्यिक कुराकानी र शिक्षणबाट सुवेदी गहिरो रूपले प्रभावित भएको बताउँछन् । विद्यालयमा आयोजना गरिएको साहित्यिक गोष्ठी र प्रतियोगिताहरूले उनलाई लेखनप्रति प्रेरित गरेको थियो । २०२७ सालमा एस.एल.सी पास गरी आइ.ए पढ्न विराटनगर बस्दाको सङ्गत र माहोलका कारण वामपन्थी राजनीति र प्रगतिवादी साहित्यप्रति मोह र विश्वास बढाएको पाइन्छ ।[२०] मार्क्सवादी दार्शनिक प्रस्तावनामा विश्वास रहेका कारण प्रगतिवादी साहित्य शिविर तर्फ प्रतिबद्धता भएको हो भन्नु हुन्छ सुवेदी । यसै क्रममा २०४५/४६ देखि केही समय दृष्टि साप्ताहिक र पछि प्रतिपक्ष सात्ताहिकमा स्तम्भ लेख्ने काम गरे ।[२१] साहित्य बाहेक बीमा र अन्य आर्थिक विषयमा लामो समयदेखि फुटकर लेख्ने काम गरिरहनु भएको छ । २०३२ सालमा **'मधुविन्द'**

[१९] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।
[२०] ऐजन ।
[२१] ऐजन ।

पत्रिकामा प्रकाशित '**काठमाडौं**' कविता उनको पहिलो प्रकाशित रचना हो ।[२२] पुरुषोत्तम सुवेदी स्वदेशी र विदेशी लेखकका रचनाबाट प्रभावित भएको पाइन्छ । विशेषगरी उनी रुसी, फ्रेन्च, र यूरोपियन देशका रचनाकार र छिमेकी देश चीन, भारत बङ्गलादेश र पाकिस्तानका लेखकहरूका गद्य, पद्य रचना पढेर प्रभावित भएको साथै आफ्नो भाषाशैली र चेतना परिस्कार गरेको वताउनु हुन्छ सुवेदी । त्यसैगरी नेपालमै पनि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, विजय मल्ल, बाशु शशी र भूपिशेरचनहरूबाट प्रभावित भएको जनाउछन् सुवेदी ।

३.३.३ **लेखनारम्भ र प्रथम प्रकाशित रचना**

विद्यार्थी अवस्थादेखि नै पढ्न र लेख्नमा असाध्यै रुचि राख्ने हुनाले पुरुषोत्तम सुवेदी कविता र विभिन्न लेखहरू पनि पढ्ने गर्दथे । उनी साहित्यिक पत्रपत्रिका तथा कृतिहरूको पठनमा पनि अभिरुचि राख्थे । उनको घरको वातावरण साहित्यिक भएकोले विभिन्न पत्रपत्रिका, लेख, रचना पढ्नका लागि सजिलो थियो । साहित्य सिर्जनामा एघार वर्षको उमेर कक्षा पाँचमा पढ्दादेखि नै सुरु गरेको पाइन्छ । त्यस बेलामा लेखेका रचनाहरू छापिएका छैनन् । २०२७ सालमा एस.एल.सी पासगरी आइ.ए पढ्न विराटनगर बस्दाको सङ्गत र माहोलको कारण वामपन्थी राजनीति र प्रगतिवादी साहित्यतर्फ मोह र विश्वास बढेको देखिन्छ । २०३२ सालमा '**मधुविन्दु**' पत्रिकामा प्रकाशित काठमाडौं कविता सुवेदीको प्रथम प्रकाशित रचना हो । विद्यार्थी जीवनमा लेखिएका उनका रचनाहरू अभ्यासकालीन रचनाहरूका रूपमा लिन सकिए तापनि हाल ती उपलब्ध छैनन् । त्यस आधारमा उनका रचनाहरूमध्ये '**काठमाडौं**' कविता नै उनको पहिलो प्रकाशित रचना हो । यसरी उनको साहित्य यात्रा कविता विधाबाट आरम्भ भएको देखिन्छ ।

३.३.४ **सम्मान तथा पुरस्कार**

पुरुषोत्तम सुवेदीको साहित्य साधना नेपथ्यमा पहिले नै सुरु भए पनि २०३२ सालमा '**मधुविन्दु**' पत्रिकामा प्रकाशित '**काठमाडौं**' कविताको प्रकाशनमार्फत्

[२२] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

सार्वजनिक रूपले देखापरेका छन् । उनले आफ्नो गतिशील साहित्य यात्रामा कविता र समालोचना जस्ता विविध विधामा सशक्त ढङ्गले कलम चलाएका छन् । मुख्य रूपले उनी नेपाली प्रगतिवादी साहित्यमा मार्क्सवादी सौन्दर्यशास्त्रका आधारमा सृजनारत दीर्घसाधकका रूपमा देखिन्छन् । समालोचनाका क्षेत्रमा प्रगतिवादी, सामाजिक यर्थाथवादी समालोचक, गहन चिन्तक तथा विश्लेषकका रूपमा उनको पहिचान बनेको पाइन्छ ।

उनको साधना र सेवाको कदर गर्दै नेपाली साहित्यमा पाठकहरू र सर्जकहरूले उनका रचना मन पराएका छन् । शोधकर्ता, अन्वेषकहरूले उनका कृतिहरूलाई सन्र्दभ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । नेपाली प्रगतिवादी साहित्यका बलिया स्तम्भका रूपमा सुवेदी स्थापित भएका छन् । पाठकहरूको माया र सृजनात्मक आलोचना नै उनी आफूले प्राप्त गरेको (पुरस्कार) ठान्छन् । सामन्तवादी चिन्तन तथा पूँजीवादी वुर्जुवा चिन्तक वा सङ्घसंस्थाले स्थापना गरेका पुरस्कारहरूको मुल्य रुपियाँ पैसामा हुने भएकाले त्यसतर्फ उनको रुचि, रहेको पाइदैन । उनले सङ्क्रमणको **साहित्य र समकालीन समाज** (२०६६) मा साझा पुरस्कार प्राप्त गरेका छन् ।[२३]

३.३.५ स्रष्टा व्यक्तित्व

३.३.५.१ कवि व्यक्तित्व

पुरुषोत्तम सुवेदीको स्रष्टा व्यक्तित्वको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष कवि व्यक्तित्व हो । साहित्य साधना नेपथ्यमा पहिले नै सुरु भए पनि २०३२ सालमा **'मधुविन्दु'** पत्रिकामा प्रकाशित **'काठमाण्डौं'** कविताको प्रकाशन मार्फत् सार्वजनिक रूपले देखापरेका हुन् । तर उक्त पत्रिका हाल उपलब्ध छैन । त्यसपछि २०४१/०४२ सम्म ७/८ वटा रचनाहरू विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् । खासगरी २०४२ साल देखि व्यापक रूपमा लेखन र प्रकाशन गरेको पाइन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपले उनका दुईवटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । पहिलो कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** वि.सं.

[२३] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

२०४८ सालमा नेपाल साहित्य गुठीबाट प्रकाशन भयो । दोस्रो कविता सङ्ग्रह **'एक्लो विजेता'** वि.सं. २०५५ सालमा साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित भयो । यसरी स्रष्टा व्यक्तित्वका रूपमा पुरुषोत्तम सुवेदी कवि व्यक्तित्वका रूपमा चीरपरिचित रहनु भएको छ । उनले साहित्यका विविध विधाहरू पढ्ने गरे पनि कलम भने कविताका फाटमा चलाउनु भएको छ । यो नै कविता सङ्ग्रहका आधारमा पुरुषोत्तम सुवेदीको कवि व्यक्तित्व मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

३.३.६ **द्रष्टा व्यक्तित्व**

सुवेदीले आफूलाई कविता सर्जकका रूपमा वढी चिनाउन खोजेका छन् । तर नेपाली साहित्यमा उनको स्रष्टा व्यक्तित्व जतिनै प्रबल रूपमा द्रष्टा व्यक्तित्व पनि स्थापित छ । उनी एक सौन्दर्य चिन्तक तथा कला समीक्षकका रूपमा परिचित छन् । मार्क्सवादी सौन्दर्यशास्त्रीय चिन्तन उनको सबैभन्दा बढी सफलता प्राप्तिको क्षेत्र हो ।

३.३.६.१ **सौन्दर्यचिन्तक व्यक्तित्व**

पुरुषोत्तम सुवेदीको सबैभन्दा उच्च र स्थापित व्यक्तित्व भनेको प्रगतिवादी चिन्तकका रूपमा परिचित व्यक्तित्व हो । साहित्य, कलाको समीक्षाको मापदण्डको रूपमा उनले प्रगतिवादी, सौर्न्दयशास्त्रलाई प्रयोग गरेका छन् । मार्क्सवाद र लेलिनवाद दर्शनको कला साहित्य सम्बन्धी अवधारणाका अध्येता, व्याख्याता तथा चिन्तक सुवेदीले साहित्यमा उक्त दर्शनको प्रयोगको बारेमा चिन्तन गरेका छन् । उनको यस व्यक्तित्वलाई दार्शनिक चिन्तक व्यक्तित्व पनि भन्न सकिन्छ । मार्क्सवादी कला चिन्तनले फैलाएको विभ्रम प्रगतिवाद आदि विषयमा उनले गहिरो अध्ययन र विश्लेषण गरेका छन् ।

३.३.६.२ **समालोचक व्यक्तित्व**

पुरुषोत्तम सुवेदी समकालीन नेपाली समालोचनाको क्षेत्रमा अग्रपङ्क्तिका समालोचक हुन् । थोरै समालोचना लेखेर धेरै प्रसिद्धी कमाएका सुवेदीले समालोचनाका

माध्यमबाट नेपाली समाज र संस्कृतिलाई नजिकैबाट नियाल्ने काम गरेका छन् । उनको समालोचनाका क्षेत्रमा एकवटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित छ ।

१. सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता (२०६६)

उनको यस समालोचना हाल सम्मकै पछिल्लो पुस्तककार कृति हो । यसमा सङ्ग्रहित प्रन्ध्रवटा समालोचनात्मक लेखहरूमा नेपाली साहित्य र समालोचनात्मक लेखहरूमा नेपाली साहित्य र समालोचनाका इतिहास, शैली, अवस्था, नारी उपस्थिति आदिका बारेमा सैद्धान्तिक परिचर्चा गरिएको छ । उनका रचनाहरू कविता विधामा केन्द्रित भए पनि अन्य साहितियक सिद्धान्तका विभिन्न पक्षहरूका बारेमा समेत कतिपय समालोचनाहरूमा बहस गरिएको छ ।

उपयुक्त पुस्तक र रचनाहरूका आधारमा पुरुषोत्तम सुवेदीको द्रष्टा व्यक्तित्व मार्क्सवादी चिन्तनका रूपमा स्थापित रहेका छन् । सुवेदीले विभिन्न सिद्धान्तहरूको व्याख्या तथा कृति र सिद्धान्तको विश्लेषण गर्ने सुवेदी प्रगतिवादी समालोचक व्यक्तित्वका रूपमा स्थापित छन् । साहित्य सम्बन्धी मार्क्सवादी चिन्तन सम्बद्ध अवधारणाहरूका आधारमा समालोचना लेख्ने सुवेदी नेपाली प्रगतिवादी समालोचना क्षेत्रका स्थापित व्यक्तित्व हुन् ।

३.३.७ साहित्यिक सङ्घसंस्थामा संलग्नता

पुरुषोत्तम सुवेदी प्रगतिवादी साहित्य उत्थानका लागि क्रियाशील विभिन्न साहित्यिक सङ्घसंस्थामा विभन्न समयमा संलग्न र सक्रिय रहदै आएका छन् । विगतमा उनी संलग्न र क्रियाशील रहेका विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमध्ये खासगरी निम्न उल्लेखित सङ्संस्थाहरू प्रमुख छन् :

१. प्रगतिशील लेखक सङ्घ
२. नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान

पुरुषोत्तम सुवेदी प्रगतिशील लेखक सङ्घ नेपालको वर्तमान केन्द्रीय सदस्य साथै नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको प्रज्ञा सभा सदस्यका रूपमा रहनु भएको छ ।

३.४ निष्कर्ष

पुरुषोत्तम सुवेदीको कवि र समालोचक साहित्यिक व्यक्तित्व नै उनको व्यक्तित्वको मूल पहिचान हो । कवि र समालोचक व्यक्तित्वका रूपमा चर्चित र स्थापित सुवेदीको व्यक्तित्वको अध्ययनीय पक्ष पनि यही हो । हालसम्म प्रकाशित २ वटा कविता सङ्ग्रह र एउटा समालोचनात्मक कृतिहरूले उनलाई नेपाली प्रगतिवादी साहित्य र समग्र नेपाली साहित्यमै क्रियाशील श्रष्ठाका रुपमा लिइन्छ ।

राजनैतिक व्यक्तित्व उनको अर्को महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्व हो । साहित्येतर व्यक्तित्वमा राजनीतिक व्यक्तित्व नै सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण छ । समाज र जनताका लागि निम्न वर्गीय पक्षधरसहित राजनीतिमा क्रियाशील सुवेदीले राजनीतिक जीवनमा धेरै सङ्घर्ष गरेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदी हालसम्म राष्ट्रिय बीमा संस्थानको मुखपत्र वीमामा सम्पादक, प्रलेस पत्रिकामा सम्पादक मण्डलको सदस्य र प्रज्ञा प्रतिष्ठानको समकालीन साहित्यमा सम्पादक मण्डलको सदस्यका रूपमा समेत रहेर काम गरेका छन् ।

यसरी हेर्दा पुरुषोत्तम सुवेदीको व्यक्तित्व बहुआयामिक देखिन्छ । निरन्तर सङ्घर्षमार्फत् उच्च र उदात्त मूल्य निर्माण गर्ने उद्देश्यतर्फ लक्षित आर्दश बोकेर हिड्ने सुवेदीको प्रगतिवादी उनको आर्दश छ । यही आर्दशका आधारमा उनको समग्र आन्तरिक व्यक्तित्व निर्माण भएको छ । सङ्घर्षमा विश्वास गर्ने निरन्तर सङ्घर्षशील व्यक्तित्वका रूपमा उनको मूल्याङ्कन गर्नु न्यायोचित हुन्छ ।

परिच्छेद–चार

पुरुषोत्तम सुवेदीको साहित्यिक यात्रा

४.१ पुरुषोत्तम सुवेदीको सृजनात्मक लेखन–यात्राको चरण विभाजन

पुरुषोत्तम सुवेदी (२०११) नेपाली साहित्यमा कविता विधामार्फत् औपचारिक भएका हुन् । साहित्य साधनमा निरन्तर क्रियाशील रहेका सुवेदी कवि र समालोचकका रूपमा प्रगतिवादी स्रष्टाका रूपमा स्थापित गराएको छ । विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्य रचना थालेका सुवेदीको २०३२ सालमा **'मधुविन्दु'** पत्रिकामा प्रकाशित **'काठमाडौँ'** कविता सुवेदीको प्रथम प्रकाशित देखिन्छ ।[२४] पुरुषोत्तम सुवेदीका अनुसार यिनको सार्वजनिक साहित्य यात्रा २०३२ सालमा **'मधुविन्दु'** पत्रिकामा प्रकाशित **'काठमाडौँ'** शीर्षक कविता प्रकाशित भएपछि सुरु भएको देखिन्छ । यसरी उनको साहित्य लेखन यात्रा कविता विधा हुँदै गएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त उनका वीमा तथा आर्थिक लेखहरू गोरखापत्र, द राइजिङ नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, कर्मचारी संचयकोष, मीर्मिरे जस्ता पत्र पत्रिकामा तिसभन्दा बढी लेखहरू प्रकाशित भएका छन् । उनको सृजन प्रवृत्तिका आधारमा उनको समग्र साहित्य यात्रालाई विभिन्न चरणमा विभाजन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

सुवेदी नेपाली कविता र समालोचका साहित्य फाँटका क्रियाशील स्रष्टा हुन् । स्थापित स्रष्टाका साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्तिले साहित्यिक इतिहासको निर्माणमा थप बल प्रदान गरेका छन् । साहित्य मात्र नभई राष्ट्रिय दायित्व समेत बोध गर्न पुगेका सुवेदीका साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन आफैँमा महत्त्वपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

चरण विभाजन वा प्रवृत्तिगत विशेषताको मूल्याङ्कनमा समय र प्रवृत्तिको ठम्याइ महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ । लेखन अभिप्रेरणा र निरन्तरको साधनाले समातेको गतिशील प्रवाह एवम् विशिष्टतालाई नै चरण विभाजनको आधार बनाउनु यहाँ उपयुक्त देखिएकोले सोहीअनुसार अघि बढ्ने प्रयत्न गरिएको छ । यिनको हाल

[२४] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

सम्मको यात्रामा तिन वटा कृतिमध्ये दुई कृति कविता सङ्ग्रह र एक कृति समालोचनात्मक देखिन्छ । एउटा समालोचनात्मक र एउटा कवितात्मक कृति सङ्ग्रह साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित देखिन्छन् भने अर्को एक कविता सङ्ग्रह नेपाल साहित्य गुठीबाट प्रकाशित देखिन्छ । विधागत आधारमा कविता कृतिकै उल्लेख्य रहेका छन् । यद्यपि स्रष्टामा द्रष्टा व्यक्तित्व पनि समाहित रहने हुँदा सुवेदीका तिन ओटै कृतिलाई आधार मानेर यिनको सिंगो साहित्य र विधागत यात्रालाई विभिन्न चरणमा विभाजन गर्ने काम नै मुख्य रहेको छ । फुटकर प्रकाशित रचनाहरू उपलब्ध हुन नसक्दा चरण विभाजनमा तिनको उल्लेख हुन सकेको छैन ।

सुवेदीको साहित्य यात्राको थालनी **'काठमाडौँ'** शीर्षकको कविता (०३२) बाट प्रारम्भ भएको देखिदा यात्राको आरम्भिक विन्दु ०३२ देखिन्छ । सिंगो नेपाली साहित्यको हालसम्मको मतमतान्तरीय काल विभाजनले नेपाली साहित्यलाई आधुनिककाल अन्तर्गतको (२०३०-०३६) समयलाई समसामायिक धारामा समेटेको देखिन्छ । समसामायिक धारा अन्तर्गतको ०४६ पछिको समय भिन्न परिस्थितिमा मोडिएकोले त्यस यताको समयलाई कठिन मोडका रूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ । ०४६ पछिको लगभग २० को दसक यता साहित्यले उत्तरआधुनिककालीन मागलाई ध्वनित गर्दै लगेको र सुवेदीका कृतिगत सङ्ग्रहहरू पनि समय, समाज, परिवर्तन, तथा युगीन प्रभाव स्वरूप प्रौढ अभिव्यक्तितर्फ उन्मुख हुँदै गइ रहेकाले यात्रा पनि विविधमय बन्न पुगेको छ ।

सिङ्गो साहित्य यात्राको चरण विभाजन सरल छैन । परिवर्तित समय र समाजको प्रभाव स्रष्टामा रहने र रचनामा तिनले नवीन आयाम थप्ने हुनाले कालगत हिसाबले ०३२ को समयलाई आधुनिककाल भित्रैको मान्नुपर्ने हुन्छ । आधुनिककाललाई पनि विभिन्न धारा उपधारामा विभाजन गर्दा यिनको सबल साहित्यिक संलग्नता वा क्रियाशीलता ०४९ को परिवर्तनपछि मात्र घनीभूत हुँदै गएको देखिँदा ०३२ देखि ०४६ सम्मको अवधिलाई प्रथम चरण पूर्वाद्ध चरण ०४७ देखि यताको समयलाई उत्तरवर्ती चरण भनेर चरण विभाजन गर्नु उपर्युक्त देखिन्छ ।

४.१.१ **पूर्वार्द्ध चरण (अभ्यास काल)** (२०३२–२०४६)

पुरुषोत्तम सुवेदीको सार्वजनिक साहित्यिक यात्रा २०३२ सालमा **'मधुविन्दु'** पत्रिकामा प्रकाशित **'काठमाडौँ'** शीर्षक कविता प्रकाशित भएपछि भएको हो । २०३२ साल अघि नै कविता लेखेको भएपनि २०३२ सालबाट मात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । अप्रत्यक्ष अवस्थामा रहेका कविताका विषयवस्तु शैली तथा लयको सन्दर्भमा वस्तुविश्लेषण गर्न कठिन देखिए पनि पहिलो कविताकृति अगाडिका कविताहरू आभ्यासिक चरणमा रहेका र तिनमा केन्द्रीयता, क्षेत्रीयता र स्थानीयता जस्ता विभेदले स्रष्टाहरू प्रतिभा सम्पन्न भएर पनि अवसरबाट वञ्चित रहनु परेको बाध्यतालाई वाणी दिइएको जानकारी मिल्दछ । समयको गतिशीलतालाई र जीवनको मर्मलाई पछ्याउँदै, आत्मसात् गर्दै जाँदा पुरुषोत्तम सुवेदीले आफ्ना साहित्यिक ज्वारभाटालाई कवितामा मात्र नभएर अर्थ, राजनीति, समाज सापेक्षका लेख रचनामा पनि गति प्रदान गरेको बुझिन्छ । स्वतन्त्रता र समानताका आकाङ्क्षाहरू साहित्यका विषयवस्तु र यथार्थ प्रस्तुतिगत शैली बनाएका हुनाले यिनका भाषाशैलीगत विशेषतामा कुनै अन्तर नरहेको तथ्य प्रष्ट्याउँछ ।

सुवेदीका ०४८ सालमा पहिलो कविता सङ्ग्रह '**आतङ्क गन्ध'** प्रकाशित भएको देखिए पनि नेपालका सन्दर्भमा हरेक दृष्टिकोणबाट ०४६ साल यताको समयलाई नवपरिवर्तनको कोसे ढुङ्गो मान्ने परम्पराभित्र रही ०३२ देखि ०४६ सम्मको समयलाई अभ्यास काल अर्थात पूर्वार्द्धचरणका रूपमा राख्दै साहित्य यात्रालाई विभाजन गर्नु उपयुक्त देखिएको हो । कुनै फुटकर र कृतिगत रचना प्राप्त नहुनाले सामान्य जानकारीमा नै सीमित रहनु यस शोधको सीमा बनेको छ ।

४.१.२ **उत्तरार्द्ध चरण (विकास काल) (२०४७ देखि हालसम्म)**

पूर्वार्द्ध चरणका अप्राप्त रचनाहरू अनुसन्धानका लागि प्राप्त नभए पनि उत्तरार्द्ध चरणको पहिलो कविता कृति **'आतङ्क गन्ध'** (०४८) ले सुवेदीलाई 'हुने विरुवाको चिल्लो पात' का रूपमा प्रतिस्थापित गरेको छ । जुन यथार्थ प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहले प्रष्टयाउँदछ । अनुसन्धेय व्यक्तिको कृतिगत विश्लेषण दुई कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क**

गन्ध' (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (०५४) एवम् एक समालोचनात्मक कृति **'सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता'** (०६६) मा मात्र सीमित रहेकोले र त्यसपछि अन्य प्रकाशोन्मुख अवस्था सम्भावनयुक्त रहिरहेकोले ०४७ देखि यताको समयलाई निरन्तरताका दृष्टिगत चरण अर्थात् विकास कालका रूपमा लिइएको छ । यसर्थ उपर्युक्त तिन कृतिलाई नै यस चरणको साहित्यिक प्राप्ति र यात्रागत विशेषता मान्नु परेको हो ।

समयगत हिसाबले यिनका अघिल्ला दुई कृतिहरू कविता सङ्ग्रह नै हुन् जसमा 'आतङ्क गन्ध' ०४८ पहिलो देखिन्छ । नेपाली साहित्य गुठीबाट प्रकाशित यस कविता सङ्ग्रहका आफ्नै निजी, विशेषताहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा जम्मा ३७ ओटा कविताहरू सङग्रहित छन् । २०४८ मा प्रकाशित कविता कृति देखिए पनि यस सङ्ग्रहमा रहेको प्रकाशित मन्तव्यले भविष्यका उत्तरदायी एवम् आशावादी स्रष्टाको रूपमा लिएको देखिन्छ । समकालिक यथार्थ र वर्तमानलाई समात्दै यथार्थलाई स्पष्ट अङ्कन गर्ने प्रतिभाका रूपमा विश्लेषण गरेको छ । भाषाशैली पनि यथार्थिक रहेको प्रष्टयाएको छ ।

यिनको पहिलो कवितासङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** (०४८) घटीमा १० पङ्क्ति देखि बढीमा ७० पङ्क्तिसम्मको पङ्क्तिपुञ्ज, तीन देखि १० शब्दको पङ्क्ति तथा ११ अनुच्छेदसम्मको बाह्य संरचनामा संरचित देखिन्छ । प्रश्न चिह्न, उद्गार चिह्न, विस्मयादिबोधक चिह्न तथा पूर्णविराम चिह्नको प्रयोग गर्दा यथासम्भव गद्यात्मक आन्तरिक लयको निर्वाह गर्ने प्रयास गर्दा गर्दै पनि कतिपय कवितामा लयगत विचलन हुन पुगेको हो कि ! भन्ने मसिनो प्रश्न उठाउन सकिन्छ । शीर्षकहरू अभिधात्मक र प्रतीकात्मक (विम्बात्मक) किसिमका छन् । एक पदीयदेखि बहुपदीय संरचना शिल्प अपनाइएको छ । प्रवृत्ति, मानव तथा ईश्वरसम्मलाई विषयवस्तु बनाएको छ । कविता पढ्दा स्वतन्त्रता समानता तथा मुक्तिका लागि सङ्घर्ष गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई दर्साइएको छ । बोध गम्यतावद्ध दृष्टिले कविताहरू बौद्धिक पाठकमुखी देखिन्छन् । प्रगतिवादी चिन्तनले यथार्थको अङ्कनमा मुक्तिको चाहनाले विद्रोहात्मक निभास खोज्दा व्यङ्ग्यात्मकताको ज्वारभाटा तेजिलो बनाउने क्रममा कविता बढी बौद्धिक बन्न

पुगेको र शास्त्रीयका हिसाबले कहि प्रस्तुत कहि प्रढौक्ति शैलीमा अवतरित देखिन्छ । यसले स्तरीयताको निर्वाहमा पहिलो कविता सङ्ग्रहबाट नै कवि सचेत देखिन्छन् । मार्क्सवादी रचना सौन्दर्यका कसीमा यस कविता सङ्ग्रहलाई उचित स्थान दिन सकिए पनि परिवर्तनको सर्वव्यापी जागरणमा प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह क्लिष्ट बन्न पुगेको देखिन्छ ।

आन्तरिक भावना दृष्टिले सार्वभौमिक अधिकारको आवश्यकताभित्र प्रवृत्ति र प्राणी सबैलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । भौतिकवादी (उपभोगवादी) दृष्टिभित्र सौन्दर्यवादी-मानवतावादी दृष्टिको एकसाथ अपेक्षा गर्नुले आन्तरिक भाव भौतिकवादी सौन्दर्यवादी मानवतावादी दर्शनीय अलिमलिएको छ । यद्यपि कविता शिल्प, संरचना र भाव तिनै दृष्टिले आफूलाई चिनाउन सफल छ भन्न सकिन्छ । संग्रहित कविताहरू मध्ये धेरै विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित देखिन्छन् ।

यिनको दोस्रो कविता सङ्ग्रह **'एक्लो विजेता'** ०५४ साझा प्रकाशनबाट प्रथम संस्करणमा रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । काव्य लेखन र प्रकाशनमा दृष्टिले प्रस्तुत कविता सङ्ग्रह काव्यिक पहिचान प्राप्तितर्फ उन्मुख छ भन्दा अनुपयुक्त नहोला । यस सङ्ग्रहमा विभिन्न पत्रिकामा पूर्व प्रकाशित कविताहरूसमेत गरी जम्मा ३८ कविताहरू सङ्कलित छन् । काव्यिक सौन्दर्य प्राप्तिका दृष्टिले प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह गुणवत्ताको विशेषता लिएर आएको देखिन्छ । कविता भाव तथा शिल्प एवम् प्रगतिवादी चिन्तन दृष्टि तथा सौन्दर्यका हिसाबले पनि ओजपूर्ण देखिन्छ । यस कवितामा कवि सत्यको विजयको लागि हिँडेका विश्वकै निम्न वर्गीयहरूको प्रतिनिधित्व हुने किसिमले कवितामा युद्ध गरिरहेका देखिन्छन् । प्रत्येक व्यक्ति आफैँमा एउटा विजेता हो । विजय र पराजयको क्रम समय र कर्मको गतिशीलतामा तलमाथि परिरहने हुँदा एक्लो विजेता एक्लो भएर पनि सबैको बन्न सकेको छ । यही नै सत्य हो जसलाई कविताका विषयवस्तु, भाव र प्रस्तुतिले पनि पुष्टि गरेका छन् । काव्यिक यात्रामा प्रस्तुत कवितसङ्ग्रहले सुवेदीको कविता यात्रालाई उर्वरभूमिका रूपमा उब्जाउशील बनाएको देखिन्छ । यसर्थ उनको साहित्य यात्रा गतिशील रहेको छ । रूप संरचनाका दृष्टिले यसमा एक शब्ददेखि दस शब्द सम्मको एक पङ्क्ति र ९३

पङ्क्तिसम्मको एक अनुच्छेद संरचना देखिन्छ । भाषाशैली सम्प्रेषणीय छ । यद्यपि बौद्धिक स्तरीय तत्सम तद्भव तथा आगन्तुक शब्दको विभिन्न प्रयोग पाइन्छ । कविताका अन्त्यमा कठिन भावको अर्थ दिने काम पनि गरिएको छ। यसले कविताको शब्दार्थ भाव ग्रहणमा सरलता ल्याएको छ । कविताहरू समय, जीवन, प्रकृति, चेतना सबै हिसाबले आजको जटिल युगसँग युद्ध गर्दछ । युद्ध क्षेत्रमा न्यून भविष्य र वर्तमानको श्रृङ्खलात्मक सम्बन्ध जोड्ने प्रयास भएको छ । विकासवादी दृष्टिले पनि सृष्टि संरचनाको क्रमलाई स्वीकारिन्छ । जुन सार्वभौम सत्यलाई कविले समर्थन गर्दै मानव इतिहास, भूमि, जीवन विजेताहरूको जिम्मा दिनु पर्ने तथा सबैले विजयका लागि युद्ध गर्नुपर्ने शाश्वत सत्यलाई उजागर गरेका छन् । वर्गीय दृष्टिले अस्तित्व रक्षार्थका मुक्तिका लागि निम्न वर्गीय जनताको विजयका लागि उनीहरूलाई नै युद्धप्रेरित गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ । सौन्दर्यका दृष्टिले भाव सम्प्रेषणमा प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहका कविताहरू स्तरीय बन्न पुगेका छन् । यात्रागत हिसाबले पनि उत्तरार्ध चरणको यो यात्रा गतिमयताका साथ अगाडि बढ्दै स्रष्टालाई लेख्न प्रौढतातर्फ परिचित बनाउन सफल छ भन्न सकिन्छ ।

दुई कवितासङ्ग्रहसङ्ग्रहपछि सुवेदीको यस उत्तरार्ध चरणमा एक अर्को समालोचनात्मक कृति **'संक्रमणको साहित्य र समकालीनता'** (०६६) पनि साझा प्रकाशनबाट नै प्रकाशित देखिन्छ । समालोचना आफैँमा एउटा दुरुह कार्य हो । गुण र दोष सहित रचना धार्मिताको भाव र शिल्प खुट्याउन आफैँमा चुनौतिपूर्ण विषय हो । त्यसो त कविता, कथा, निबन्ध, उपन्यास, नाटक आदिको सृजनात्मक कार्य अलग र तिनै रचनाको समीक्षात्मक कार्य अलग-अलग कुरा हुन् । तर स्रष्टामा समालोचकीय दृष्टि आफैँमा सुखद संयोग मानिन्छ । किनकि त्यस समालोचनामा यथासम्भव स्रष्टाको मनलाई समात्दै बढीभन्दा बढी न्याय दिने आशा रहन्छ । यद्यपि समालोचना परम्परामा अपनाइएको पुरातन र आधुनिक दृष्टिकोणले पनि समालोचना प्रभावित रहन्छ । यद्यपि सत्यतथ्यको परिशीलनमा समालोचकले विषयको प्रमाणीकरणलाई आत्मसात् गर्नुपर्ने हुन्छ । आजको समय साइवर सँस्कृतिले साँघुऱ्याएको उत्तर आधुनिकतावाद तर्फको विश्व भूमण्डलीकरणको समय हो । विकास र परिवर्तनलाई

पुनर्लेखन गर्दै विश्वासको नयाँ दृष्टिकोण स्थापना गर्ने समय हो । यद्यपि इतिहास बिर्सेर नबिर्सिने तथा समयको गतिशीलता र त्यसको मागलाई पन्छाउन नसकिने सत्यतालाई अँगाल्दै लेखिएको समालोचक आफैँमा एउटा मूल प्राप्ति हो । यही वस्तुसत्य अँगाली लेखिएको एउटा समालोचनात्मक कृति हो । सुवेदीको उपर्युक्त समालोचना सङ्ग्रहमा १५ वटा समालोचकीय रचना सन्दर्भहरू समावेश छन् । ती सबैलाई हेर्दा समालोचनामा नेपाली इतिहासको प्रारम्भिक विन्दुदेखि उत्तरआधुनिकतावादबाट सम्भावित साहित्य सिर्जनालाई वर्तमानसँग जोड्दै समीक्षा गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । रचनालाई समीक्षा गर्दा समाज, राज्य तथा विश्वपरिवेशसँग प्रत्यक्ष प्रभाव राख्ने सामाजिक, साँस्कृति, आर्थिक, राजनैतिक आदि कोणबाट स्तुत्य प्रयास गरिएको छ ।

समालोचनामा वर्गीय समालोचकीय प्रभाव परेको छ । रचनामा संरचना वा शास्त्रीयताले मात्र मूल्याङ्कनको कसी बन्ने परम्परा रह्यो भने पूर्ण मूल्याङ्कनको अपेक्षा अधुरै हुन पुग्दछ । सौन्दर्य भनेको सैद्धान्तिक संरचनाको वमन वेदान्त होइन । सौन्दर्य भनेको त वस्तुको प्रत्यक्ष अनुभूतिको सामान्यीकरण हो । त्यसको पुष्ट्याइँ हो । यसलाई पनि बिसर्नु हुन्न । जसको उदाहरणका रूपमा सुवेदीको यस सङ्ग्रहसङ्ग्रहमा रहेको **'युद्धको घाउ र दु:साध्य समय'** शीर्षकको समालोचनालाई लिन सकिन्छ । यसमा अगमसिंह गिरीको दु:साध्य समय कविता सङ्ग्रहभित्रको कविताबाट लिइएको एउटा सत्यतालाई लिन सकिन्छ । कविता चिसो मात्र होइन कविता तातो पनि हुन सक्छ भन्ने भावले समालोचनालाई पनि प्रभाव पार्न सक्छ । अर्थात् समालोचनाभित्र वस्तुसौन्दर्यको खोजी गर्दा आदर्श कल्पना मात्र होइन सत्यतालाई पनि स्वीकार्न सक्नुपर्छ भन्ने सन्देश पाइन्छ ।

यसरी हेर्दा सुवेदीको प्रस्तुत समालोचनात्मक कृतिले समालोचना परम्परामा एउटा मार्ग वा अध्याय थपेको देखिन्छ ।

समग्रमा यिनको साहत्यिक यात्रालाई नियाल्दा मोटामोटी दुई चरण पूवार्द्ध र उत्तरार्द्ध तथा सूक्ष्म रूपमा तिन चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पूवार्द्ध चरणलाई

एउटैमा र उत्तरार्द्ध चरणलाई प्रथम र दोस्रो चरण गरी दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । उत्तरार्द्ध अर्थात् उत्तरवर्ती समय अन्तर्गत प्रथम चरणमा एउटा **'आतङ्क गन्ध'** कविता सङ्ग्रह (०४८) लाई र दोस्रो चरणमा **'एक्लो विजेता'** कविता सङ्ग्रह ०५४ र समालोचना सङ्ग्रह ०६६ लाई लिन सकिन्छ । यद्यपि यहाँ मोटामोटी रूपकै दुई चरण पूवार्द्ध र उत्तरार्द्ध चरणलाई यात्रा निर्धारणको पाटो बनाइएको छ । कृतिगत व्याख्या र विश्लेषणमा भने आवश्यकता र सीमानुरूप त्यसलाई आत्मसात् गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

परिच्छेद–पाँच

पुरुषोत्तम सुवेदीको कृतित्वको विश्लेषण

५.१ नेपाली साहित्यमा पुरुषोत्तम सुवेदीको प्रवेश

नेपाली साहित्यको समृद्ध परम्परामा आधुनिकताको प्रवेश १९९० को दसकपछि मात्र भएको देखिन्छ । वि.सं. १९९१ फाल्गुण महिनादेखि मासिक रूपमा काठमाडौँमा प्रकाशन हुन थालेको 'शारदा' पत्रिकालाई नेपाली साहित्यको प्रवेशद्धारको रूपमा लिन सकिन्छ । नेपाली साहित्यको इतिहासमा साहित्यिक तथा भाषिक चेतनाले परिष्कृत, स्तरीय, मौलिक र सुविचारित संघन साहित्य लेखनको आरम्भ यसै समयावधिबाट भएको देखिन्छ । यद्यपि १९७० को दसकदेखि नै यस प्रकारका आरम्भिक लक्षणहरू स्पष्ट रूपले देखा पर्ने थालिसकेको पाइन्छन् । आधुनिक चेतनाको सूत्रपात गर्ने कार्यमा साहित्यकारहरू लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, बालकृष्ण सम, लेखनाथ पौड्याल, चक्रपाणि चालिसे जस्ता साधकहरूको साधना महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

आधुनिककालीन नेपाली साहित्यपूर्वको समयमा पनि नेपाली साहित्यको प्राथमिककालीन तथा माध्यमिककालीन वीर, भक्ति र शृङ्गारिक साहित्यको लामो परम्परा रहेको देखिन्छ । आधुनिक कालको आरम्भपछि नेपाली साहित्य स्वछन्दतावादी, मनोविश्लेषणात्मक, अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी तथा यर्थाथवादका विभिन्न धारा-उपधाराका विभिन्न प्रवृत्तिहरूका साथ समृद्ध बन्दै गइरहेको देखिन्छन् । यद्यपि परिष्कारवादी साहित्य स्वछन्दतावादी साहित्य, आलोचनात्मक यर्थाथवादी साहित्य र प्रयोगमूलक साहित्यको रचना हुँदै नेपाली साहित्यको आधुनिककाल अगाडि बढेको देखिन्छ ।

मोहन कोइरालाको कवित्वमा पाइने प्रयोगमूलकताले नेपाली साहित्यमा प्रयोगमूलक साहित्यलाई स्थापित गरायो । नेपाली साहित्यमा २०३० सालको दसकसम्म प्रयोगमूलक साहित्य लेखन झाँगिएको देखिन्छ । यस समयमा विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी लेखनका कुण्ठा, निराशा, असङ्गति वोध तथा

व्यक्तिवादी, निस्सारवादी, पलायनवादी प्रवृत्तिहरू प्रयोगमूलक नेपाली साहित्यका रुचिका क्षेत्रहरु बनेका देखिन्छन् । यस धाराको मुख्य प्रवृत्ति परम्परित कुरीति, कुसंस्कार तथा अन्धविश्वास एवम् सामाजिक विकृति-विसङ्गतिको स्वतः स्फूर्तरूपले विरोध गर्नु रहेको देखिन्छ ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको पहिलो प्रकाशित रचना **'काठमाडौँ'** शीर्षक कविता हो । वि.सं. २०३२ सालमा **'मधुविन्दु'** पत्रिकामा उक्त रचना प्रकाशित भएको देखिन्छ । प्रारम्भिक रूपमा फुटकर कवितामार्फत लेख्न थालेका सुवेदीले वि.सं. २०४८ सालमा **'आतङ्क गन्ध'** कविता सङ्ग्रह, वि.स.२०५४ मा **'एक्लो बिजेता'** कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रारम्भिक रचनामा आर्थिक रूपले विपन्न वर्ग प्रति सहानुभूति, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको स्वतः स्फूर्त चित्रण, स्वछन्द विद्रोह, आक्रोश, निराशा, कुण्ठा, क्रान्ति समाजसुधार, प्रगतिवादी चिन्तन, युगीन यथार्थ, नारीवाद, मानवतावाद, वर्गीय सङ्घर्ष, समतामूलक समाज निर्माणको आग्रह आदि जस्ता प्रवृत्तिहरू देखिन्छन् । समालोचना सङ्ग्रह **'सङ्क्रमणको साहित्य र समकालिनता'** (२०६६) प्रकाशित भएको छ । यस कृति सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको यथार्थ प्रस्तुतिमा बढी केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

नेपाली साहित्यको विभिन्न विधाहरूका परम्पराहरूमा पुरुषोत्तम सुवेदीको बारेमा तलका शीर्षकहरूमा चर्चा गरिएको छ ।

५.२ कविताको सामान्य चिनारी

कविद्वारा आफ्ना संवेद्य अनुभूति वा स्फूर्त भावनालाई छन्द वा लयमा उनिएको साहित्यकै विधागत भेद हो । साहित्यभित्र वाङ्मयका समस्त भेद पर्दछन् भने ती भेदहरूमध्ये एउटा भेद कविता हो । वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार "कविता वाङ्मयको रागात्मक वा सौन्दर्यात्मक प्रयोजन भएको भावप्रधान प्रयोगस्थल हो ।" पूर्वी साहित्यमा संरचनात्मक आयामका दृष्टिले कवितालाई लघु, मझौला र बृहत् रूपमा विभाजन गरिएको छ । लघुरूपमा मुक्तक जस्ता र फुटकर कविता जस्ता लघु संरचना पर्दछन् । आख्यानसहित वा सूक्ष्म आख्यान भएका कविताका मझौला खण्डकाव्यमा

पर्दछन् । कविताका बृहत् वा बृहत्तर रूपलाई महाकाव्य भनिन्छ । पाश्चात्य साहित्यमा भने कविताका फुटकर र बृहत् रूपमात्र प्राप्त छन् । पूर्वीय साहित्यमा भरतमुनिले रसविना कुनै भावको प्रवर्तन हुँदैन भनी रसको महत्त्वलाई स्वीकारेका छन् भने शब्द र अर्थको महत्त्वलाई भामहले काव्य मान्दै “शब्द र अर्थको संयुक्त रूप काव्य हो” भनेका छन् । दण्डीले काव्यको परिभाषा गर्दै भनेका छन् -“अभीष्ट अर्थले युक्त पदावली काव्यको शरीर हो । चौथो शताब्दिका विश्वनाथले ‘रसात्मक वाक्य काव्य हो’ भन्दै रसपक्षलाई काव्यको परिभाषा गर्ने क्रममा हिन्दी साहित्यकारका दृष्टिमा हेर्दा ‘साहित्यको सृष्टि मानिसले मानिसका लागि गर्दछ मानिस नै साहित्यको लक्ष्य हो’ भन्दै हजारीप्रसाद द्विवेदीले भनेका छन् । त्यस्तै नेपाली साहित्यकार एवम् नाटककार बालकृष्ण सम ‘कविता भावनाको बोद्धिक कोमलता हो’ भन्दै कवितालाई बौद्धिकतापूर्ण कल्पना तत्व भएको रचनाका सन्दर्भमा हेर्दछन् । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आत्मपरक अभिव्यक्ति र हार्दिक पक्षलाई साहित्यको लक्षण मान्दै आफूलाई सबभन्दा सच्चा तवरले छामेर प्रस्ट रूपले देखाएर आफ्नो आदर्श रूपले देखाएर आफ्नो आदर्श रूपलाई ठोस या ग्राह्य ढङ्गले निरन्तर अनुभूत गराउनु व्यक्ति तथा जातिको कला र साहित्य हो भनेका छन् । त्यसैगरी माधव घिमिरे शब्द र सङ्गीत, अर्थ र अभिप्रायमा तादाकार भएर अनौठो अनुभूति हुन्छ, त्यही नै कविता हो भन्ने भाव व्यक्त गर्दछन् । माथिका विभिन्न विद्धानका परिभाषाहरूको मतमा ऐक्यबद्धता नभए तापनि कविता भन्नु कविको अनुभूतिमूलक सिर्जनात्मक रचना हो भन्ने कुरा पूर्वीय एवम् पाश्चात्य साहित्यमा उल्लेख गरिएको छ । कवितासम्बन्धी पूर्वीय एवम् पाश्चात्य साहित्यका विद्धानहरूको भनाइबाट यो स्पष्ट हुन आउँछ - कविता भाषाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको कविको कोमल रसात्मक, कलात्मक स्वअनुभूतिको सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति हो ।

५.२.१ सैद्धान्तिक आधारको परिचय

साहित्यका विविध विधाहरूमा जस्तै कविता विधामा पनि केही आफ्नै प्रकारका निजी तत्वहरू रहेका छन् । कवितामा अन्तर्निहित कविताका आन्तरिक तत्वभित्र कल्पना, भाव, ध्वनि, रस र दर्शन जस्ता पक्षहरू प्रशस्त फेला पर्दछन् भने कवितामा

रीति, गुण, अलङ्कार एवम् औचित्य आदि पक्षहरू भने बाह्य तत्वमा पर्दछन् । कविताका यिनै आन्तरिक एवम् बाह्य तत्वलाई सजिलोका लागि निश्चित शीर्षकहरूमा छुट्याउन सकिन्छ । ती तत्वहरूमा - शीर्षक र संरचना, विषयवस्तु, भावविधान, लयविधान, भाषाशैली, बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कार जस्ता पक्षहरू पर्दछन् । यी तत्वहरूले नै कविताको सानो रूपदेखि बृहत् रूपसम्मका कविताहरूलाई समेटेको हुन्छ ।

१. **शीर्षक र संरचना**

कविताको महत्त्वपूर्ण तत्व शीर्षक हो । "यो कविताकृतिको नामाकरणमात्र नभई कृतिका सारभूत भाव विचारको सूचक सङ्केत वा उद्घाटनसमेत हुनु पर्ने हो । कविताको विषय त्यसको शीर्षक र भावका बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहनुपर्छ । कविताको शीर्षकले अभिधात्मक वा प्रतीकात्मक मध्ये कुनै एक वा दुबै समातेको हुनुपर्छ भने यसले कृतिको अन्तबाह्य संरचना र केन्द्रीय कथ्यका बीचमा बाहिरी वा आन्तरिक सङ्गतिलाई छोएको हुनुपर्छ ।

संरचना भनेको कविताको बनोटको स्थिति हो । प्राचीनकालीन काव्य रचनामा रस, छन्द, अलङ्कार, सर्ग ढाँचालाई काव्य संरचना मानिए पनि आधुनिक कवितामा सर्ग, अनुच्छेद कविताका दुई किसिमका संरचनामध्ये बाह्य संरचनाले कविताको बाहिरी तत्वभित्र देखा पर्ने हरफ, सर्ग वा पाउलाई देखाउँछ । कविताको कथनपद्धति, भावविधान, छन्द आदिलाई आन्तरिक संरचनाले बुझाउँछ । त्यसैले यो ज्ञानको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कविताको महत्त्व पूर्ण अङ्ग हो । शीर्षक र संरचनाविना कविताको सिर्जना हुन नसक्ने हुनाले यसलाई कविताको अनिवार्य तत्वका रूपमा मानिएको हो ।

२. **विषयवस्तु**

यो कविताको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्व हो । कविले आफ्ना रचनामा जीवन-जगत्का जुनसुकै विषयलाई लिएर कविता रचना गर्न सक्ने भएकाले यसको क्षेत्रलाई

सीमित घेरामा बाँध्न सकिँदैन । यसको क्षेत्र विस्तृत र व्यापक हुन्छ । आफ्नो रुचि अनुसार स्वतन्त्र रूपमा आफूले भोगेका भोगाइ, मानवीय स्वभाव, कुण्ठा, आशा, निराशा, संस्कृति, धर्म दर्शन, प्रकृति आदि कुनै पनि विषयलाई कविता बनाउन सक्छ । यसरी वर्णन गर्ने क्रममा कवितामा कविको जीवन-दर्शनसमेत प्रस्तुत भएको हुन्छ । जति विषयवस्तु चयनमा सचेतता अँगालिन्छ कविता त्यति नै सुन्दर हुन्छ । सुन्दर वस्तु जीवन्त हुने भएकाले सशक्त र उपयुक्त विषयवस्तु रोजेको खण्डमा कवितालाई त्यसले जीवन्त बनाउन मद्दत गर्छ ।

३. भावविधान

यो कविताको अर्को एउटा संरचक तत्व हो । कविताको भाव भन्नाले रचनाको शब्द शब्दमा अन्तर्निहित शक्ति भन्ने स्पष्ट हुन्छ । कविता पद-पदको संरचनामा गुम्फित भाषिक संरचना हो । यही भाषिक संरचनामा भावको अभिव्यक्ति हुन्छ । भाषाद्धारा कविताको अभिव्यक्ति हुने हुनाले भाषिक संयोजनका भावको अभिव्यक्ति हुन्छ । भाषाद्धारा कविताको अभिव्यक्ति हुने हुनाले भाषिक संयोजनका मूल विचार वा भावकहरूद्धारा त्यस विषयमा अनुभव गरिएको केन्द्रीय भूमि नै भाव हो । कवितामा भाव-संरचना, कथनपद्धति, भाषाशैली र अन्य रूपात्मक तत्वका माध्यमद्धारा प्रकट हुन्छ । कविले आख्यानीकृत वा नाटकीकृत जुन रूपमा जीवन- जगत्को वर्णन गरे पनि त्यसको केन्द्रीय तत्व भाव नै रहेको हुन्छ । कवितामा कविले क्षण विशेषको वा समग्र जीवनको जुनसुकै अभिव्यक्ति दिए पनि जुनसुकै अवस्थाको वर्णन गरे पनि भावक-पाठकलाई प्राप्त हुने मूल वस्तु भाव नै रहन जान्छ । त्यसैले भावविधानलाई कविताको अनिवार्य तत्वका रूपमा लिइन्छ ।

४. लयविधान

कविता एक तत्व जो अन्य विधाबाट अलग हुन्छ त्यो नै लय हो । यही लयगत विशेषताले गर्दा साहित्यका अन्य विधाबाट यो अलग हुन्छ । “यो लयविधान प्रथमतः भाषिक स्वर व्यञ्जन वर्णका वर्णगत ध्वनिको साम्यवैषभ्य दुवैमा भएको वितरण प्रक्रियाको कालगत प्राप्ति हो र कविता कृतिका चरण/पाउ वा पङ्क्ति हरफको

गतिक्रम र यति विधानबाट थालिन्छ । भाषामा प्रयोग हुने स्वरव्यञ्जन वर्णहरूको उच्चारण कालमा निस्कने साङ्गीतिक ध्वनिलाई लय भनिन्छ । गद्य विधामा भाषा सीमाहीन भएर प्रवाहित हुन्छ भने पद्य विधामा खण्ड-खण्डमा अभिव्यक्त हुन्छ । लय र छन्द फरक तत्व हुन् । छन्द कविताको बाहिरी तत्व मात्र हुन सक्छ । यसले लयलाई नियमबद्ध मात्र पार्दछ तर लय कविताको आन्तरिक तत्व हो । लयले भाषिक उच्चारण अवस्थामा वर्णगत आरोह अवरोह वा स्वर-ताललाई सङ्गीत दिएर श्रृति-मोहक बनाउँछ । छन्दविना कविता रचना गर्न सकिन्छ तर लयविनाको कविताको कल्पना मात्र पनि गर्न सकिदैन । लयको सिर्जना गर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण तत्व अनुप्रास हो । यो पद वा पदावली अन्तर्गत समान ध्वनि भएका स्वरव्यञ्जन वर्णहरूको आवृत्तिबाट निस्कने गर्छ । यो कविताका हरफहरूका आदि, मध्य र अन्त्यमध्ये कुनै एक ठाउँमा वा एकै पटक सबै ठाउँमा पनि आउँन सक्छ । त्यसैले लय कविताको मुटु वा महत्त्वपूर्ण तत्व मानिएको छ ।

५.अलङ्कार विधान

अलङ्कारलाई कविताको बाहिरी आभूषणको रूपमा प्रयोग गरिदै आएको पाइन्छ । कवितामा सरसता, रोचकता प्रदान गर्न यसको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । यसै सन्दर्भमा जीवन र जगत्का विविध क्षेत्रबाट बिम्ब प्रतीकहरूको प्रयोग पनि कविले गरेको हुन्छ । बिम्बले लाक्षणिक अर्थ प्रदान गरेको हुन्छ । कवितालाई अर्थ र भावगाम्भीर्ययुक्त बनाउने काम बिम्बले गर्दछ । शब्द-शब्दमा आउने समवृत्त वा विषमवृत्तबाट आदि, मध्य र अन्त्यानुप्रास एवम् यमक, श्लेष, छेकानुप्रास जस्ता शब्दालङ्कार कविले कवितामा जुनसुकै ठाउँमा प्रयोग गरेको हुन्छ । अर्थालङ्कारमा भने व्यञ्जनाको स्वरमा मात्र अर्थ ध्वनित हुने गर्दछ । अर्थालङ्कार कविताको अनुच्छेद वा समग्र कविताबाट मात्र अर्थिने गर्दछ । त्यसैले कविताको शब्दस्तरमा एक अर्थ प्रकट भइरहेको हुन्छ भने समग्रबाट अर्कै अर्थको प्रकटीकरण भइरहेको पनि हुन्छ ।

कविताको बाह्यतत्व अलङ्कार भएर पनि भाव र विषयवस्तुका बीच यसको गहिरो सम्बन्ध हुन्छ । कवितामा सरलता र रोचकता थप्ने काममा यसले सहयोग

गरेको हुन्छ । कविले कवितामा अलङ्कार प्रयोगमा सावधानी यो अर्थमा अँगाल्नु पर्छ कि यदि यसको प्रयोग कवितामा अधिक भएमा कविता दुर्बोध्यतातिर पनि जान सक्छ । अलङ्कार कथ्य विषयलाई कलात्मक र भाव संवेद्य बनाउन कवितामा प्रयोग हुने हुनाले यसलाई पनि अनिवार्य तत्वका रूपमा स्वीकारिदै आएको पाइन्छ ।

६. भाषाशैली

विचार विनिमयको साधन भाषा हो । सामान्य जनमानसमा कच्चा भाषाको प्रयोग हुन्छ भने साहित्यकारले त्यसलाई परिष्कार गरी विशिष्ट प्रकारको भाषाको प्रयोग कवितामा गर्दछ । भाव प्रकाशनका लागि गरिएको अभिव्यक्ति कौशल नै भाषाशैली हो । भाषाशैलीले कवितालाई लयात्मक बनाउँछ । उपलब्ध भाषिक विकल्प मध्येबाट सबैभन्दा बढी ललित र रागात्मक अनि व्यञ्जक र लयात्मक हुन सक्ने गरी भाषाको छनौट गरी लेखिएको कविता बढी मीठास एवम् स्मरणीय हुन्छ । भाषिक शिल्पले नै मुक्तलय र बद्धलयभित्र लयात्मकतालाई स्थापित गराउँछ । ललित र रागात्मक, व्यञ्जक र लयात्मक हुने वर्ण, पद, पदावली वाक्य र अनुच्छेद विधान सिर्जना गर्नुलाई नै रचनाकारको विशिष्ट भाषाशैली भनिन्छ ।

कवितामा प्रयोग गरिएको सङ्गठनगत पद्धतिलाई शैली भनिन्छ । शैली व्यक्तिपिच्छे फरक - फरक हुने गर्छ । सरल, आलङ्करिक, नाटकीय, वर्णनात्मक आदि शैली कवितामा प्रयुक्त हुन्छ । कवितामा काव्यत्मक उचाइ थप्ने र सर्जकको निजी पहिचान दिने कार्य भाषाशैलीले गरेको हुन्छ । त्यसैले कविताका लागि आवश्यक अर्को तत्व भाषाशैली पनि हो ।

त्यसकारण कविता अङ्गी हो भने अन्य यी पक्षहरू त्यसका अङ्गप्रत्यङ्ग हुन् । यिनै तत्वहरूले नै कवितारूपी एक वृक्षमा हाँगाविँगा थप्ने काम गरी एउटा सुनौला वृक्षको पूर्ण आकृति तयार गर्दछन् ।

५.३ कविताको विश्लेषण

पुरुषोत्तम सुवेदीका दुई ओटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनको पहिलो कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) हो भने दोस्रो **'एक्लो विजेता'** (२०५४) हो । यहाँ उल्लिखित कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूको विश्लेषण गरिएको छ :

(क) आतङ्क गन्ध

यस कविता सङ्ग्रहमा सैंतीस (३७) वटा कविताहरू सङकलित छन् । यस कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित सम्पूर्ण कविताहरू गद्य शैलीमा छन् जसको क्रमानुसार विश्लेषण गरिएकोछ ।

१. विद्रोह : धर्तीको एक टुक्रा टेकेर

यस कवितामा कविले धर्तीमा रहेको मानिसको जीवन कष्टकर बनेको कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । वैज्ञानिक चमत्कारको होडबाजीले मानवीय जीवन समस्यामा अल्भिएको छ । उक्त समस्यालाई चिरफार गर्न धर्तीमा विद्रोहको आवश्यकता रहेको तथ्य कविले प्रस्तुत गरेका छन् ।

विद्रोह विद्रोहका लागि नभएर सुधारका लागि हो भन्दै कविले विद्रोहमा लाग्ने मान्छे प्रारम्भमा नितान्त एक्लो हुनसक्ने सङ्केत गरेका छन् । विदोहमा नलाग्ने मान्छे निरीह, विवश र काँतर हो भन्दै आफूलाई पनि त्यस्तै ठानेका छन् । कुनै एउटा सानो ठाउँ र एकै जनाले थाले पनि धर्ती सुधारका लागि गरिएको विद्रोह पर्याप्त हुने कुरा कविले उल्लेख गरेका छन् । अन्ततः विद्रोह मान्छेको मुटु भित्र भित्रै सल्कदै छ र यो चाँडै विस्फोटन हुनेछ र धर्तीका सम्पूर्ण समस्याहरू हट्ने आशा व्यक्त गरिएको छ ।

२. शुक्लाफाँट

यस कवितामा कविले शुक्लाफाँट वन्यजन्तु आरक्षका प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन गरेका छन् । शुक्लाफाँटको घाँसे मैदानमा एक्लै बसेर त्यहाँका जनावरहरूको क्रियाकलाप हेर्दा कति आनन्दित बनेको तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् । जनावरहरू आफ्नै

जिन्दगी आफ्नै स्वतन्त्रता बाँचिरहेका छन् । उनीहरू आफ्नै प्रेम र वात्सल्यको गीत गाउँछन् । विभिन्न प्रजातिका जनावरहरू एकै थलोमा मिलेर बसेका छन् तर मान्छे भने जनावर जत्तिको पनि नभएको कुरा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कविले प्रस्तुत गरेका छन् ।

कविले शुक्लाफाँटमा रहेका प्राकृतिक सुन्दरता र जनावरहरूको अपूर्व गठबन्धनबाट मानिसले शान्तिको पाठ सिक्नु पर्ने कुरा उद्घोष गरेका छन् । मान्छेले लुकीछिपी शिकार खेलेर शुक्लाफाँटका वन्यजन्तुहरू नाश गरेका छन् । यसको सुरक्षाका लागि सबै सङ्घर्षशील भएर अघि बढ्न कविले आग्रह गरेका छन् । अन्ततः प्राकृतिक सुन्दरता, स्वतन्त्रता, शान्ति र जनावरहरूको आपसी मेलबाट अब मान्छेले पाठ सिक्नुपर्ने सन्देश कविले व्यक्त गरेका छन् ।

३. युगको थाप्लामा परेका पाइलाहरू

प्रस्तुत कवितामा कविले समय र मान्छेको भूमिकालाई प्रस्तुत गरेका छन् । युग प्रति मान्छेको भूमिका र मान्छे प्रति युगको जिम्मेवारीलाई यस कवितामा कविले प्रस्तुत गरेका छन् । युगले मान्छेको होस र बेहोस दुवै पक्षका चाहनाहरू पूरा गर्नुपर्ने बाध्यता प्रस्तुत गरिएको छ । युगीन समयबाट जति स्वार्थ लुटे पनि मान्छे कहिल्यै सन्तुष्ट नहुने भन्दै मान्छेको असन्तोषीपनलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कविले प्रस्तुत गरेका छन् । कवितामा मानिसलाई युगको अनुशासित सिपाहीको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समय क्रममा विभिन्न चुनौतीहरू आउँछन् तिनको सामना गर्दै युगलाई सही गोरेटोमा हिँडाउन मान्छे क्रियाशील हुनुपर्ने तथ्य कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । समयको क्रम आफ्नै ढङ्गले चलेपनि सभ्यता मान्छेको विश्वासमा चल्नुपर्ने बाध्यात्मक स्थितिलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४. गोल्डेन ट्रेङ्गल : समय र संत्रासको त्रिशंकु

प्रस्तुत कवितामा अन्यौलपूर्ण अवस्थामा बाँचेको मान्छेको यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । मान्छे बाध्यात्मक रूपमा अर्काको दास बनेको यथार्थलाई विभिन्न

तथ्यहरूसँग जोडेर यस कवितामा प्रष्ट पारिएको छ । एउटाले युद्ध जित्छ अर्काले ताज पैरन्छ भन्दै कविले कर्मठहरूको कार्यको कुनै मूल्य नरहेको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् ।

मान्छे नून, गुन्द्रुक र खोलेको प्राप्तिमा निरन्तर संघर्षशील छ तर पनि दासताबाट मुक्ति पाउन नसकेको नाङ्गो यर्थाथलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । अन्ततः अँध्यारामा भ्रम बाँड्नेहरूका विरुद्ध सङ्घर्ष गर्दै रगत बगाएर भएपनि सन्त्रास र दासताबाट विदाइका लागि निरन्तर लाग्ने तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ।

५. गाउँतिर

प्रस्तुत कवितामा कविले गाउँको शान्त वातावरण र गाउँलेपनको इमान्दारितालाई प्रस्तुत गरेका छन् । भोक र अभावको पीडामा पिल्सिएका जनताहरूको नाङ्गो यथार्थलाई कलात्मक रूपमा यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । नेताहरू भोट माग्न मात्र गाउँमा जाने तर गाउँका पीडा, समस्या र अभावहरूलाई कुनै वास्ता नगर्ने प्रवृत्तिलाई कविले यस कवितामा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

६. भदौ

प्रस्तुत कवितामा भदौ महिनाको प्राकृतिक सुन्दरता र भदौ सकिनासाथ आउने चाडवाडको वर्णन गरेका छन् । भदौ महिनामा एकातिर वर्षा, बादल र भेलको अवस्था भर्खरै सकिन लागेको र अर्कातिर शरद्को सुन्दरतालाई आगमन गरिएको स्थितिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । भदौलाई वर्षा र हिउँद छुट्याउने प्रबक्ताको रूपमा कविले प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैगरी वर्षादलाई दसैँसँग जोड्ने पुलको रूपमा कविले भदौको वर्णन गरेका छन् । भदौले एकातिर वर्षादको हिलोमैलो फाल्ने र अर्कातिर शरदको सुन्दरतासँगै भित्र्याउने चाडपर्वको पनि कविले वर्णन गरेका छन् । भदौ एकछिन कालो एकछिन उज्यालो हुँदै अन्ततः शरद्लाई भित्र्याएर आफू टाढा भाग्छ भन्दै कविले भदौ महिनासँग जोडिने विभिन्न प्राकृतिक र साँस्कृतिक घटनाहरूको वर्णन गरेका छन् ।

७. युद्ध

प्रस्तुत कवितामा कविले प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धप्रतिको आफ्नो धारणालाई अभिव्यक्त गरेका छन् । युद्ध केवल मर्ने र मार्ने खेल मात्र हो भन्दै कविले प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्ध निरुद्देश्य भएको ठहर गरेका छन् । युद्धमा दुब्ला मारिन्छन् र अशक्तहरू हारिन्छन् भन्दै कवि युद्धले कसैको हित नहुने ठहर गर्दछन् । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्ध कुनै मुक्तियुद्ध होइन । यो त केवल शक्तिको होडबाजीमात्र हो भन्दै कविले युद्धप्रति असन्तोष व्यक्त गरेका छन् ।

प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धको प्रभाव अझैपनि रहिरहेको छ । कवि अब तेस्रो विश्वयुद्ध हुने आशङ्का गर्दछन् । अबको युद्ध कुनै धर्मयुद्ध हैन, अबको युद्ध त प्रयोगशालाबाट लडिन्छ भन्दै कवि वैज्ञानिक अस्त्र शस्त्र र अणु परमाणुको विकासले युद्धको स्थिति सिर्जना हुने आशङ्का गर्दछन् । पहिले झैं युद्धमा अब लोभ्याउने शक्ति छैन । युद्ध अब प्रयोगशालाबाट लडिन्छन् । अन्ततः कवि युद्धबाट कसैको हित नहुने भन्दै युद्ध युद्धबाटै पराजित हुन्छ भन्दछन् ।

८. आकाशमा झुण्डिएको रित्तो पिंजरा

प्रस्तुत कवितामा कविले सहरिया जीवनको स्वार्थी प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कविले सहरभन्दा पर रहेको गाउँमा स्वच्छ सफा र शान्त वातावरण रहेको तर सहरमा भने सेवा सुविधाभन्दा विकृति विसङ्गति बढी रहेको तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् । सहरमा हुने खाने र हुँदा खाने दुवै खाले मान्छे रहेको तथ्यलाई कवि यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

कोही पेट छाम्दैछन्, कोही मातेर समय गुजार्दैछन् ।

(आकाशमा झुण्डिएको रित्तो पिंजरा, आतङ्क गन्ध पृ.१७)

सहरिपनको विकृति र विसङ्गतिप्रति कविले आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । सहरको फेसन र तडकभडकले गाउँको प्राकृतिक सुन्दरता कमजोर बनेको कुरालाई कविले कलात्मक रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् । अन्ततः सहरमा मौलाएको विकृति,

विसङ्गति र आपराधिक क्रियाकलापहरूको चित्र उतार्दै सहरिया खोक्रोपन र मानवीयता हराएको मान्छेको वर्णन गरिएको छ ।

९. इतिहासका पाइलाहरू

नेपालको इतिहासमा सुगौली सन्धिको विषयलाई समावेश गरेर लेखिएको यस कवितामा उक्त सन्धिले भौगोलिक र मानसिक दुवै रूपमा नेपालीहरूलाई खुम्चाएको प्रस्तुति दिइएको छ । पूर्वमा टिस्टा र पश्चिममा कांगडासम्म नक्सा उतारिएको नेपालको भौगोलिक चित्रलाई खुम्चाउने सुगौली सन्धिलाई कविले कालो डसनाको संज्ञा दिएका छन् । उक्त कालो डसनाले नेपालको नक्सा छोपेको अर्थात् खुम्चाइएकोमा कविले आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । विशाल नेपाल निर्माणमा लम्किएका नेपालीहरूले सुगौली सन्धिमा गुमाएका भूमिको स्मरण यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

टिस्टा र कांगडा कुन रङको नदी बगेको थियो ?

मेरो पत्रमा त्यसको रङ ठ्याक्कै उतारिएको थियो

नालापानीमा कस्तो आरती गरिएको थियो ?

मेरो पत्रमा त्यो तस्वीर ठ्याक्क स्केच गरिएको थियो ।

(इतिहासका पाइलाहरू, 'आतङ्क गन्ध' पृ.२०)

अन्ततः यस कवितामा नाजी आक्रमण र फासिष्ट दबाबबाट सुरक्षित नेपालको गौरवपूर्ण इतिहासलाई सुगौली सन्धिले भौगोलिक र मानसिक दुवै रूपमा कुण्ठित बनाएको तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

१०. कविजी, आज के लेख्दै हुनुहुन्छ ?

प्रस्तुत कवितामा कविजीले कविजीलाई प्रश्न गरेका छन् । विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न प्रकारका कविता लेखिसकेका कविलाई अब कुन विषयमा कविता लेख्दै हुनुहुन्छ भनेर कविले कवितालाई नै प्रश्न गरेका छन् । प्रजातन्त्र, पञ्चायत,

बहुदल विविध विषयमा कविता लेखिसकेका कविलाई अब कुन विषयमा कलम चलाउने भनेर यस कवितामा प्रश्न गरिएको छ । संसदीय व्यवस्था, अराष्ट्रियतत्व, सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रवाद, आतङ्कवाद, गाउँफर्क अभियान, निर्दलियतावाद, राजाको गुणगान, राल्फा, अस्वीकृत जमात, तेस्रो आयाम, नेपालभारत सम्बन्ध, कम्युनिष्ट तानाशाह, विष्णुको स्तुतिगान आदिको विविध विषयमा कविता लेखिसकेका कविलाई अब कुन विषयमा कविता लेख्ने भनेर प्रश्न गरिएको छ ।

समय बदलियो, परिस्थिति बदलियो, विषय बदिलियो, नयाँ विषय जन्मियो क्रमानुसार कविजीका कविता पनि प्रस्तुत हुँदै गएको तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । अन्ततः सत्ता, स्वार्थ, पैसा र अवसरका लागि कविता लेख्ने कविहरूप्रति पनि कविले तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

११. स्वतन्त्रता–सपनाका उद्वेगहरू

प्रस्तुत कवितामा कविको पञ्चायती शासन व्यवस्था विरुद्धको अभिव्यक्ति भेटिन्छ । स्वतन्त्रताको पुनः स्थापना गर्न उठेका आवाजहरू विभिन्नखाले बाधा व्यवधानहरू आइपरेका छन् । स्वतन्त्रतावादीहरूले शान्तिपूर्ण आन्दोलन चाहे पनि हिंसापूर्ण आन्दोलनको अभावमा स्वतन्त्रता भित्रिन गाह्रो पर्ने हुनाले रगत बगाउन पनि तयार हुन कवि यसरी सङ्केत गर्दछन्

शाकाहारी आँसु रोइरहन्छ

बनकाली श्राप दिन्छिन् मांसाहारी

(स्वतन्त्रता सपनाका उद्वेगहरू पृ. २५)

पञ्चायतले विभिन्न लोभ लालचा देखाए पनि मनले निरन्तर स्वतन्त्रताको आव्हान गरेको प्रस्तुति अभिव्यक्त गरिएको छ । त्यसैगरी शोषण, दमन, अन्याय र अत्याचारको शिकार बनेका स्वतन्त्रताप्रेमी नेपाली जनताको कारुणिक चित्र पनि कविले प्रस्तुत गरेका छन् । स्वतन्त्रता विहीन बाँचेको जीवनमा इच्छा र आकृति पनि

आफ्ना नरहेको तथ्य अभिव्यक्त गरिएको छ । यसैगरी पञ्चायतको दबाबले शारीरिक र मानसिक दुवै रूपमा कमजोर बनेको प्रस्तुति पनि अभिव्यक्त गरिएको छ । अन्ततः स्वतन्त्रताविहीन असन्तुलित जीवन बाँच्नु परेकोमा असन्तुष्टि व्यक्त गर्दै निरन्तर स्वतन्त्रताका गीत गाइरहेको आशावादी स्वर अभिव्यक्त गरिएको छ ।

१२. **मन्दिरको ईश्वर – मोचनको सपना**

प्रस्तुत कवितामा कविले निरीश्वरवादी धारणा अभिव्यक्र गरेका छन् । ईश्वरीय परम्पराले मान्छेहरूमा त्रास र भ्रम मात्र फिंजाएको तथ्यलाई कविले प्रस्तुत गरेका छन् । यदि ईश्वर हुँदो हो त हत्या, आतङ्क, अन्याय र असमानत किन ? भन्ने प्रश्न कविले आध्यात्मवादीहरूप्रति गरेका छन् । ईश्वर त सबैका लागि समान हुनुपर्ने हो तर ग्याँसच्याम्बरको कथा पुनरावृत्ति हुन लाग्दा पनि किन ईश्वर चुप लागेको छ ? भनेर कविले ईश्वर प्रति आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । मन्दिरको ईश्वर त केवल पुजारीको भ्रम बाँडेर ऐश आराम गर्ने थलो मात्र भएका छन् । त्यहाँबाट न कुनै मानवीय कल्याण भएको छ न त कुनै मानवीय मुक्ति । अब यदि ईश्वर छ भने ईश्वर मन्दिरबाट मुक्त हुनुपर्छ, मानवीय हित र दासताको मुक्तिमा जो लड्छ त्यो नै ईश्वर हो भन्ने ठहर कविको छ । कविकै शब्दमा :

मन्दिरबाट मुक्त गरौं ईश्वर, आऊ साङ्लो तोडौं दासताको

उन्मुक्त ईश्वर-उन्मुक्त मान्छे-मोचनको सपना

(मन्दिरको ईश्वर-मोचनको सपना, पृ.२८)

१३. **झरीको आगमन पर्खेको नदी**

प्रस्तुत कवितामा कविले झरीको माध्यमबाट क्रान्ति र सुधारको सङ्केत गरेका छन् । झरीलाई समाज सुधारको प्रतीकको रूपमा उभ्याएका छन् । समाजमा भौतिक र सामाजिक दुवै रूपमा फोहरमैला र असमानताहरु रहेका छन् । यो फोहरमैला र असमानता हटाउन कविले झरीको आव्हान गरेका छन् । समाजमा अन्याय, अत्याचार

र विभिन्न षड्यन्त्रका जालहरू रचिएका छन् । यी सबैलाई च्यातेर स्वच्छ, सफा र सुन्दर समाज निर्माणका लागि वर्षाद र आँधीको क्रान्ति लिएर आउन कविले झरीलाई आव्हान गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

झरी सडक चोख्याउँदै आऊ फोहर बगाउँदै जाऊ

झरी छिट्टै आऊ वर्षाद र आँधी एकैपटक लिएर आऊ ।

(झरीको आगमन पर्खेको नदी, पृ. ३०)

अन्ततः समाजमा रहेका विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमनका सम्पूर्ण पर्खालहरू भत्काउँदै स्वच्छ, सफा र सुन्दर समाज निर्माणका लागि एकपटक भएपनि विद्रोहको झरी आउन कविले आव्हान गरेका छन् ।

१४. गजूर : आस्था बिथोलिएको क्षणमा

प्रस्तुत कवितामा आस्थाको धरहरा मानिसको गुजाराप्रति जति श्रद्धा र सम्मान व्यक्त गरेपनि मान्छेका पीडा र व्यथाहरू झन झन बढ्दै गएको अवस्थालाई देखाइएको छ । मान्छेका विश्वास र आस्था सपनामा मात्र रहेका तर विपनामा पूरा हुन नसकेको अवस्थाप्रति कविले दुःख व्यक्त गरेका छन् । जसले निर्माण गर्छ त्यसको विनाश गरिएको छ अनि काम एउटाले गर्ने पुरस्कार अर्काले पाउने प्रवृत्तिमाथि पनि कविले तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । गजूरलाई कार्टुनको रूपमा प्रस्तुत गर्दै कविले गजुर त केवल भ्रमको पिंजरा मात्र हो भनेका छन् । कविकै शब्दमा :

गजुर-आस्थाको धरहरा होइन, भ्रमको पिंजरा हो

गजुर मोक्षको आश्वासन होइन, पीडाको सुस्केरा हो

(गजूर : आस्था विथोलिएको क्षणमा, पृ. ३२)

अन्ततः कविले शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गर्ने पापीहरूको पीडा लुकाउने थलो मात्र हो । गजुर भन्दै आस्तिकहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्दै नास्तिकवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् ।

१५. आस्थाको स्वर : बूढो सिमलको गीतमा

प्रस्तुत कवितामा कविले बूढो सिमलको रूपमा नेपाललाई प्रस्तुत गरेर यहाँका कथा व्यथाहरूको चित्रण गरेका छन् । आफ्नो छुट्टै इतिहास बोकेको नेपालको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक अवस्थालाई विभिन्न प्रतीकहरूसँग जोडेर प्रस्तुत गरिएको छ । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्ध हुँदा पनि आफ्नो छुट्टै स्वतन्त्र अस्तित्व रहेको नेपालको गौरवपूर्ण स्थितिलाई कविले कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । अत्याधुनिक समयमा पनि विकासको गतिमा अगाडि बढ्न नसकेको नेपालको खोक्रोपनलाई कविले उजागर गरेका छन् । नेपालको सम्पदा र यहाँका स्रोत साधनहरूलाई विदेशीहरूले भित्रभित्रैबाट लुटेर नेपाललाई उदाङ्गो पारेको अवस्थालाई कविले चित्रण गरेका छन् । कविका शब्दमा :

भित्रभित्रै धोद्रो पसेर सिलम ढल्न लागेको छ ।

बाहिर भने सालसालै पात हाँगाको काँचुली फेरिएको छ

कति दिन आँसु लुकाएर बाँच्न पाइन्छ ?

कति दिन व्यथाहरू पचाएर नाच्न पाइन्छ ?

(आस्थाको स्वर : बूढो सिमलको गीतमा, पृ.३५)

अन्ततः प्राकृतिक स्रोत साधनले सम्पन्न नेपाल विदेशको तुलनामा विकासको गतिमा अगाडि बढ्न नसकेको अवस्था कारुणिक रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

१६. जीवन : मैले नबुझेको कुरा

प्रस्तुत कवितामा कविले जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई विभिन्न कोणबाट नियालेका छन् । प्रत्येक मान्छेको जीवनको कथा र व्यथा भिन्दाभिन्दै हुन्छ भन्ने तथ्यलाई यस कवितामा कविले प्रस्तुत गरेका छन् । जीवन भोगाइका क्रममा कसैले आफैँले आफैँलाई विर्सेका छन् त कसैले आफूबाहेक अरु सबैलाई बिर्सने तथ्यलाई कविले प्रस्तुत गरेका छन् । ईश्वर मान्ने परम्परा पनि फरक फरक हुने अभिव्यक्ति कवि यसरी प्रस्तुत गर्दछन् ।

कसैको आराध्य ईश्वर कसैको ठूलो शुत्र हुन पुगेको छ

कसैले तिरस्कार गरी मिल्काएको वस्तु

कसैको अत्यन्त ठूलो प्राप्ति बनेको छ

कुनै ईश्वर जीवनदानको महादान लुटाइरहेछन्

कुनै ईश्वर मृत्युदण्डको ताण्डव मच्चाइरहेछन्

(जीवन : मैले नबुझेको कुरा, पृष्ठ ३७)

अन्ततः यस कवितामा जीवनमा आइपर्ने पीडा र व्यथाहरूको अन्त्य अनिश्चित छ साथै जीवनको अर्थ पनि अमूर्त रहेको भाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

१७. क्रान्ति : अनुभूतिमा कोरिएको शब्द चित्र

प्रस्तुत कवितामा कविले २०४७ सालको जनआन्दोलनको अवस्थालाई शब्दमा उतारेका छन् । पञ्चायतले निम्त्याएका असमानता, शोषण, अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध नयाँ क्रान्तिका रूपमा आएको जनआन्दोलनलाई कविले जनसमुन्द्रको संज्ञा दिएका छन् । अन्ततः यस कवितामा जागरुकका हातमा राँको बाल्दै, विजयपताका फहराउँदै आएको क्रान्तिले अवश्य पनि सफलता प्राप्त गरी समाजमा न्याय,

समानता, विकास र परिवर्तनको मार्ग उतार्ने आशा व्यक्त गरिएको छ । कविकै शब्दमाः

जागरुक हातमा परिवर्तनको राँको बाल्दै आयो

क्रान्ति आयो ! विजयपताका फहराउँदै आयो ।

(क्रान्ति : अनुभूतिमा कोरिएको शब्द चित्र, पृ.३९)

१८. विद्रोह : क्रम/उपक्रम

यो कविको भोक, रोग र अभावप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको कविता हो । यस कवितामा क्रन्दनपूर्ण आवाजले कवि आफैँ तर्सिएको अभिव्यक्ति दिएका छन् । भोक, रोग र अभावका विरुद्ध लड्दा जस्तोसुकै समस्या पनि सहनु परेकामा यातना कविका निम्ति नियति नै बनिसकेको छ । आफ्नो समस्याको लागि जुध्ने मार्ग आफैँले बनाउनुपर्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । अभावको पीडाले जतिसुकै सताए पनि अन्याय र असमानताका विरुद्ध निरन्तर लड्दै समानता र स्वतन्त्रता भित्र्याएरै छाड्ने आँट कविले यस कवितामा यसरी अभिव्यक्त गरेका छन् :

हिमाल हल्लाउने आँट छ मेरो पौरुषमा

स्वतन्त्रताको सपना देख्दै बहकिन्छ

मेरो गति रोक्ने दुस्साहस छोडिदेउ बरु

(विद्रोह : क्रम/उपक्रम, पृ. ४१)

अन्ततः स्वतन्त्राका लागि विद्रोह पुनरावृत्ति हुने र यो क्रम/उपक्रममा चलिरहने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

१९. सडक

प्रस्तुत कविता कविको सडकप्रतिको सम्मान र गुणगानको अभिव्यक्ति हो । चेतनाशून्य सडकबाट मानिसले उठाएको फाइदाको चर्चा गर्दै सडकको वास्तविकताको चित्र यस कवितामा उतारिएको छ । सडकबाट सबैलाई प्राप्त हुने समान व्यवहार र विशालतालाई कवि शब्दमा यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

न कुनै इच्छा न कुनै महत्त्वाकाङ्क्षा छातीमा छन्
न विरोध न त समर्थन नै पर्खन्छ आफ्नो अहङ्कारमा
सडकको छाती अपाङ्ग आकाश जस्तै निबन्ध छ ।

(सडक, पृ. ४२)

अन्ततः धनी, गरिब, शोषक, पीडक जोसुकैले पनि यात्रा गर्ने सडक नै हो । सडकको आफ्नो गति निरन्तर छ । यो निरन्तरताको उपलब्धिलाई यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

२०. सपनाको मृत्यु हेर्ने मन छैन

प्रस्तुत कवितामा मानवीय बाध्यता र विवशताहरूको चर्चा गरिएको छ । मानवीयता र स्वतन्त्रता कैद रहेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । मानवीय इच्छा पूरा गर्न नपाएकोमा कुण्ठित रहनु परेको तथ्यलाई यहाँ पर्दाफास गरिएको छ । युगीन समाजलाई हेर्दा विविधताको भण्डार देखिन्छ । कोही कतै आक्रमण गरिरहेका छन् त कोही कतै माया बाँडिरहेका छन् । मान्छे आफैँदेखि डराएर भागिरहेका छन् । मान्छेभित्र मान्छेपनको अभाव रहेको खुलासा गर्दै कवि भन्छन् :

मरिसकेको ईश्वरले पनि देख्ला भन्ने डर छ
भीडभित्र लुक्तालुक्तै मान्छेपन भागिरहेछ सुतुरमुर्ग झैं
सपनामा आउनुपर्ने तस्वीरहरू विपनाकै तन्द्रामा कैद ।

(सपनाको मृत्यु हेर्ने मन छैन, पृ. ४५)

अन्ततः यस कवितामा झुटो सपना बाँड्ने नेताहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्दै बाध्यतामा बाँचेका मान्छेको तिरस्कार, अभाव र एक्लोपनको भाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

२१. मुक्ति, मौनता र सपनाहरू

प्रस्तुत कवितामा स्वतन्त्रता र मुक्तिका लागि गरिएको संघर्षलाई चित्रण गरिएको छ । शान्ति र अशान्तिका सन्देशहरू घन्किएका अनि बारुद सिनो र पसिनाका गन्धले समय आन्दोलित बनेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । मुक्तिका निम्ति चलेको सङ्घर्ष विचार र हतियार बीचको लडाइँमा परिणत भएको छ । स्वतन्त्रता विरोधीहरूलाई सङ्केत गर्दै कवि स्वतन्त्रता जति दबाए पनि घस्रिरहने तथ्य प्रस्तुत गर्दछन् । अन्ततः मुक्ति स्वतन्त्रता, शान्ति, समानता हुँदै विकासको गतिमा अगाडि बढ्नु पर्ने समयमा मुक्तिकै लागि लड्नु परेकामा समय उल्टो दिशामा भागिरहेछ भन्दै कवि आक्रोश व्यक्त गर्दछन् । कविकै शब्दमा :

उफ्रेर मुक्ति समाऊँ भन्छु गुरुत्वाकर्षणसँग हार्नुपर्छ

अभिशप्त समय निरन्तर उल्टो दिशामा भागिरहेछ ।

(मुक्ति, मौनता र सपनाहरू पृ. ४७)

२२. बालुवा : हर्कराज र मनमायाको युद्ध

यस कवितामा बालुवा बोकेर जीविकोपार्जन गर्ने वर्गका कारुणिक अवस्थालाई चित्रण गरिएको छ । गरिबी, अभाव र पीडाको जीवन बाँचिरहेका निम्न वर्गीय समाजको यथार्थलाई कलात्मक रूपमा यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । हर्कराज र मनमायालाई प्रतिनिधि पात्रको रूपमा प्रस्तुत गर्दै सम्पूर्ण बालुवा बोकेर गुजारा चलाउने मानिसहरूको वास्तविकताको चित्रलाई यस कवितामा उतारिएको छ । श्रमसँग बालुवा मिलेको छ, मुक्ति नमिल्न पनि सक्छ भन्दै कविले दिनरात बालुवा बोकेर पनि सधैँ गरिबीको पीडामा पिल्सनु परेको बाध्यतालाई प्रस्तुत गरेका छन् । विरामी बाबु छोडेर अनि सुत्केरी शरीरमा पनि बालुवा बोक्नुपने बाध्यात्मक

अवस्थालाई चित्रण गरिएको छ । अन्ततः यस कवितामा युगको प्रतिनिधित्व गरेर आत्मा रक्षाका लागि हर्कराज र मनमायाजस्ता कयौं निमुखाहरू युद्धरत रहेको भाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

२३. अनुभूतिको इजलासमा खण्डित समय

प्रस्तुत कवितामा समयको श्रृङ्खलामा हुने विभिन्न घटनाहरूको वर्णन गरिएको छ । समय परिवर्तनशील छ । समयको परिवर्तनसँगै क्षणक्षणमा मान्छे विभिन्न घटनामा संलग्न हुनुपर्ने अवस्थालाई यस कवितामा चित्रण गरिएको छ । मान्छेले छिनभरमै घरि आनन्दका गीतहरू त घरि पीडाका क्रन्दनहरू चिच्याउनु पर्ने अवस्थालाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । तुरुन्तै जन्ती बनेको मान्छे तुरुन्तै मलामी बन्नु बन्नु पर्ने बाध्यता छ । कतै इच्छापूर्ण कार्य गर्न पाउने व्यवस्था छ त कतै दबाबमा बाँच्नुपर्ने विवशता छ । कतै क्रान्तिका नाराहरू धन्किरहेका छन् त कतै शान्तिका गीतहरू गाइएका छन् । समयको क्रम युद्ध चक्रमा होमिदा कोही अपाङ्ग बन्छन् त कोही मृत्युको मुखमा होमिन पुग्दछन् । अन्ततः यस कवितामा समयलाई कसैले रोक्न नसक्ने र कसैले पनि आफ्नो इसारामा चलाउन नसक्ने भन्दै समय र परिस्थितिले मान्छेलाई जस्तो उपलब्धि दिन्छ त्यसैलाई स्वीकार्नु पर्ने भाव अभिव्यक्त गर्दै समयको महत्त्वलाई प्रष्ट पारिएको छ ।

२४. कालयात्रा : साउन र तरलता

प्रस्तुत कवितामा साउनले भित्र्याउने विभिन्न प्राकृतिक दुर्घटनाहरूको चित्रण गरिएको छ । साउनले चर्को घाम र भीषण झरीका घातक हतियार दुवै बोकेर आउने भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । समयले क्रमबद्धता भत्काए जस्तै साउनले पनि विभिन्न भू-खण्डहरूको क्षय गर्ने गर्दछ । साउनलाई मान्छेको इच्छा विरुद्धको बलात्कृत पोथीको रूपमा चित्रण गरिएको छ । साउन धुम्म, कालो निलो र घोप्टे अनुहार परेको महिला भन्दै साउनलाई कसैले नरुचाउने महिनाको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । अन्तत गर्मी र वर्षात्को बुइँ चढेर कुर्लदै दौडिरहने साउन महिनाको अवगुणका चर्चा नै यस कविताको मूल भाव रहेको छ ।

२५. शान्तामारिया : मान्छेको मूल्य

शान्तामारिया कुनै शान्तियात्राको नाम हो । युद्ध आतङ्कका विरुद्ध शान्तियात्राको कामनामा यो कविता प्रस्तुत गरिएको छ । विश्व मानवको कामना भनेको शान्ति नै हो भन्दै कवि भन्छन् :

संभावनाहरू प्रतीक खोजिरहेछन्

विसंगतिहरू जीवन खोजिरहेछन्

(शान्तामारिया : मान्छेको मूल्य, पृ. ५५)

शान्तिको मार्गबाटै युगीन मानवको कल्याण हुने भाव अभिव्यक्त गर्दै संसार जोड्ने आकर्षण शान्तामारियामा मात्र रहेको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । मान्छे मान्छेको मन जोड्ने अनि विश्वलाई एकताको सूत्रमा आवद्ध गर्ने विशाल शक्ति शान्तामारियामा मात्र रहेको भाव यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । युद्धले कहिल्यै जित्न नसक्ने र जित्नेले केवल शान्ति मात्र हो भन्दै कवि शब्दमा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

जार, मुसोलिनी र हिटलरले कोलम्बस जित्न खोजे, लडेर थाके

तर कोलम्बस महायात्राले मर्ने समय नै पाएन

शान्तामारिया तोप र अहंकार बोकेर विश्व जित्न निस्केन

विश्व जोड्ने धुन थियो, त्यो पुग्यो-कुनै बलि चाहिएन ।

(शान्तिमारिया : मान्छेको मूल्य पृ. ५७)

२६. श्रोता

प्रस्तुत कवितामा गरिब, निमुखा र निम्नवर्गीय जनतालाई श्रोताको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । श्रोताले आफ्ना मुक्तिका मागहरू नेता (वक्ता) मार्फत् सम्बन्धित

निकायमा पुऱ्याएर मुक्ति दिलाउने आग्रहको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । सभा, सेमिनार, बैठक जहाँ पनि आफ्ना पीडाबारे कसैले केही बोल्छ कि भनेर गरिबहरू दौडिएका छन् तर कसैले उनीहरूको समस्याबारे चासो नदेखाएकाले निराशाको भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । अन्ततः केही वक्ताहरूले मुक्तिको आश्वासन देखाए पनि त्यो यथार्थमा परिणत हुन सकेको छैन । त्यही आश्वासनलाई सपना र विपनामा सजाउँदै बसेका निमुखा जनताहरूको यथार्थलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२७. तरङ्गमा तैरिएका स्वर जीवनको

प्रस्तुत कवितामा विकृति र विसङ्गतिका बीचमा बाँच्नु परेको निस्सार र अर्थहीन जीवनको कारुणिक चित्रण गरिएको छ । मानवता हराउँदै गएको शून्य समाजमा अब पसिना र रगतको कारोबार हुन थालेको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । अहङ्कार र घमण्डले मान्छे संसारका सबै कुरालाइ आफ्नो नियन्त्रणमा राख्न खोज्दै छ भन्ने भाव कवि शब्दमा यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

समयको दास समय

वैभवले किनेको छ मान्छे पनि

चोरहरूको हातमा न्याय

ठगहरूका हातमा मन्दिरको साँचो

नैतिकता लिलाममा राखिएको छ

इतिहासको भ्रममा फस्टाएको छ षड्यन्त्र

दुइटै हातमा किला ठोकिएर

जिसस रक्ताम्य क्रुसिफाइड छन् ।

(तरंगमा तैरिएको स्वर जीवनको, पृ. ६०)

अन्ततः शक्तिको होडबाजीले मान्छेले सबै कुराको नियन्त्रण गर्न थाली सक्यो । समाज मानवता शून्य बनी सक्यो । त्यसैले सबैलाई मानवीय अस्तित्व रक्षाका लागि लाग्न कवि आव्हान गर्दछन् ।

२८. छोरीलाई

प्रस्तुत कवितामा युगीन परिवर्तनमा लाग्नेहरूले अवश्य पनि विजयको हात पारेरै छाड्छन् भन्ने तथ्य पनि अघि सारिएको छ । बिर्सिसकेका छोरीका सम्झनाहरूलाई कोट्याउँदै परिवर्तनको उपहार अवश्य पनि छोरीलाई दिएरै छाड्ने अठोट यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । सम्पूर्ण मायामोहका जालहरू छाडेर युगीन विकृति विसङ्गतिको चिरफार गर्दै स्वच्छ र सुन्दर समाज निर्माणमा लागेका योद्धाहरूले अवश्य पनि सुधारको सन्देश लिएर आउने विश्वास यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । छोरीलाई नयाँ पुस्ताको रूपमा सङ्केत गर्दै अहिलेको युद्ध र सङ्घर्षले आउने पुस्तालाई सहजता हुने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।

२९. तेह्रथुम : एक शब्द चित्र

प्रस्तुत कवितामा कविले आफ्नो जन्मभूमिको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । तेह्रथुमको भौगोलिक सामाजिक र आर्थिक अवस्थाको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । धरान, धनकुटा र भेडेटार हुँदै पुगिने तेह्रथुमको प्राकृतिक सुन्दरताको चित्रण पनि यस कवितामा गरिएको छ । तेह्रथुममा शिक्षा र चेतनाको लहरले अझै पनि परिवर्तन गर्न नसकेको अवस्था दर्शाउँदै कविले आधुनिकनिकता र रुढिवाद बीच युद्ध रहेको तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् । झुटा सपना बाँड्ने नेताहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्दै कविले पाँच वर्ष सम्मको आफ्नो कार्यकालमा पनि कसैले केही विकास गर्न नसकेको अवस्थामा आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । अन्ततः तेह्रथुमको निम्नवर्गीय समाजको पीडाले कहिले मुक्ति पाउँछ कुन्नि भन्दै बाँच्नुको आधारमा तड्पिएका तेह्रथुमका निम्नवर्गीय समाजको यथार्थ चित्रण यस कवितामा गरिएको छ ।

३०. सानेलाई समर्पित एक कविता

प्रस्तुत कवितामा ढाकर बोकेर जीविका चलाउने गरिबहरूको कथा व्यथालाई प्रस्तुत गरिएको छ । साहुको नाफा, हाकिमको आराम र साहेबनीको सौन्दर्य सम्पूर्ण कुरा ढाकर बोक्नेले नै पूर्ति गर्नु परेको तीतो यथार्थलाई यस कवितामा पर्दाफास गरिएको छ । शोषण, गरिबी र अभावको महायात्रामा बगेका गरिबहरूको कारुणिक चित्रलाई कलात्मक ढङ्गले यस कवितामा स्केच गरिएको छ । गरिबहरूको वास्तविकतालाई प्रस्तुत गर्दै मानवता, राजनीति र आस्थाको दुर्गतिको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । विकासको सिमेन्ट, लगाफाँट र विरामी अनि महँगा महँगा सामान भारीमा बोक्ने र आफू भने सस्तैमा विक्नु पर्ने गरिबका बाध्यात्मक अवस्थाको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । गरिबी उन्मुलनका कयौं नाराहरू घन्किए पनि कहिल्यै परिवर्तन नआएको अवस्थाप्रति दुःख प्रकट गर्दै शक्ति भइन्जेल ढाकरमा जीविका बोक्नु पर्ने गरिबहरूको बाध्यात्मक अवस्थाको यथार्थ प्रस्तुति यस कवितामा गरिएको छ ।

३१. एट्ना र बिसुवियस : निरन्तरको पीडा पम्पे

प्रस्तुत कवितामा अग्नि पीडित रोमेलीहरूको चित्कारको विषयलाई लिएर उक्त कारुणिक घटनाको यथार्थ तस्वीर प्रस्तुत गरिएको छ । बिस हजार मान्छेहरूको एउटै चिहान भएको इतिहास सुन्दा आङ् जिरिङ्ग गर्छ भन्दै कवि मानवता विरोधी घटनाको तीव्र विरोध गर्दछन् । अन्तर्राष्ट्रिय घटनाको प्रस्तुतिमार्फत् नेपालमा पनि भएका अन्याय र असमानताहरूप्रति लक्षित गर्दै कवि भूमिगत प्रतिरोध गरे तर असफलता मात्र मिलेको तथ्य अभिव्यक्त गर्दछन् । मान्छे रक्ताम्मे पार्न क्रुर खेल एट्ना र बिसुवियस प्रति विरोध गर्दै सङ्कटमा परेको विश्व मानवताको रक्षाका लागि कोही पनि क्रियाशील नभएकोमा मान्छेको लाचरीपनप्रति कवि आक्रोश व्यक्त गर्दछन् । कविकै शब्दमा :

मन बेचेर सुन किन्ने अस्मिता बेचेर नुन किन्ने हाम्रा मान्छेहरू

पम्पे भुल्नुभन्दा लक्ष्मीनारायणको हमलामुनि घुस्रन बेस ठान्छन्

(एट्ना र बिसुवियास : निरन्तरको पीडा पम्पे, पृ. ७१)

अन्ततः यस कवितामा मानवताको रक्षाका लागि सबैलाई क्रियाशील हुन आव्हान गरिएको छ ।

३२. **सौन्दर्य उपासना**

प्रस्तुत कवितामा मन, शरीर र प्रकृतिका विभिन्न पक्षहरूको सौन्दर्यको चर्चा गरिएको छ । मनको स्वतन्त्रता र सौन्दर्यको वर्णन गर्दै कवि भन्छन् :

मन न हो जति उड्छ उडोस् ।

(सौन्दर्य उपासना, पृ. ७३)

सौन्दर्य प्रियतम र बैंसमा बढी देखिने तथ्यलाई प्रस्तुत गर्दै कवि सौन्दर्य भनेको त दृष्टिकोणमा भर पर्ने कुरा हो भन्ने भाव अभिव्यक्त गर्दछन । प्रेमको जालमा फसेका मान्छेहरूलाई सुन्दरता बैंश हो भने प्रकृतिवादीहरूको सुन्दरता त वसन्त हो । सुन्दरता हरेक वस्तुमा हुन्छ भन्दै कविले सुन्दरतालाई युगीन चेतनाको मूर्त रूप मानेका छन् । कविकै शब्दमा :

सुन्दरता जुनसुकै कोणबाट हेरेपनि बराबर छ

जुन भाषासँग मिसाऊ कुनै वैरभाव छैन

कुनै दर्शनबाट हेर अनमेल स्वरूप छैन

सुन्दरता शाश्वत रूप हो जसमा कुनै शंकै छैन

(सौन्दर्य उपासना, पृ. ७५)

३३. युद्ध हारेको सालिक र सन्नाटा

यस कवितामा सुगौली सन्धि पश्चात सिपाहीको असन्तुष्ट मानसिकताको चित्रण गरिएको छ । युद्ध विरामको निर्णयमा सिपाहीको मन हारेको छ । विशाल नेपाल निर्माणका चाहना बोकेर लम्किएका नेपाली सिपाहीलाई जवर्जस्ती पराजयको शिकार बनाइएको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्ट्याइएको छ । सिपाहीहरू असन्तुष्ट मानसिकतामा छट्पटाएको अवस्थालाई यस कवितामा चित्र गरिएको छ । युद्धमा मार्ने र मर्ने खेल हुन्छ जसलाई कवि शब्दमा यसरी अभिव्यक्त गर्दछन् :

युद्ध हो, जिते हत्यारा हारे मृतक

(युद्ध हारेको सालिक र सन्नाटा, पृ.७७)

अन्ततः हारको प्रहार बोकेर चिन्तित अवस्थामा सालिक झैँ बाँच्न बाध्य सिपाही मानसिकताको चित्रण नै यस कविताको मुख्य भाव रहेको पाइन्छ ।

३४) **माटो**

प्रस्तुत कवितामा माटोबाटै सृष्टिको सुरुवात हुने र माटोवाटै सृष्टिको अन्त्य हुने तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । मानवीय जीवनको अस्तित्व माटोबाटै प्रारम्भ हुन्छ र माटोमा नै समाप्त हुन्छ । माटोकै सीमा रेखाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय लडाइँहरू भएका छन् । माटोकै लागि कतिले रगत बगाएका छन् । माटो मानवीय जीवन रक्षाका लागि सम्पूर्ण कुराहरूको स्रोत हो भन्दै यस कवितामा माटोको महिमा गान गाइएको पाइन्छ । कविकै शब्दमा :

माटो सबै सोचाइको उद्‌गम पिता हो

अझ भनौ, सबै आस्थाको गुरुगीता हो ।

(माटो, पृ. ७९)

३५ उज्यालो ⁄ अँध्यारो

प्रस्तुत कवितामा युगीन विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार र असमानतालाई अँध्यारोको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त अँध्यारो पक्षको चिरफार गरेर स्वच्छ, सफा र सुन्दर समाज निर्माण गर्नेहरू आफ्ना आशाका सपनाहरू बोकेर निरन्तर खटिरहेका छन् । असमानता र कुविचारले बोकेर निरन्तर खटिरहेका छन् । असमानता र कुविचारले केही समय राज गरेता पनि एक दिन अवश्य पनि समाजले उज्यालाको सास फेर्ने आशा अभिव्यक्त गरिएको छ । समाजमा परिवर्तन चाहने र नचाहने दुई पक्ष रहेका छन् । यसलाई कविका शब्दमा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

आजको रक्षामा कति भोलिलाई लखेटिरहेछन्

आजलाई बिर्सेर कति भोलिको सपनामा बाचिरिहेछन्

(उज्यालो ⁄ अँध्यारो, पृ. ८१)

अन्ततः अँध्यारो धेरै समय टिक्न सक्दैन । त्यसैले एकदिन अवश्य समाजले उज्यालाको महसुस गर्नेछ भन्ने आशावादी स्वर यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३६ नदी

नदीको सम्बन्ध जीवन र मृत्युसँग छ । नदी निरन्तर दौडिरहन्छ । गन्तव्यको खोजीमा हराइरहन्छ । नदीले धर्तीमा रहेका सम्पूर्ण फोहोरमैलालाई बगाएर स्वच्छ सफा वातावरण निर्माण गर्ने कार्य गरेको छ । नदीको धार्मिक, वैज्ञानिक महत्त्वलाई पनि यस कवितामा चर्चा गरिएको छ । नदीले कसैप्रति विभेद गर्दैन के ठूलो, के सानो, के धनी के गरिब सबैप्रति नदीको समान व्यवहार छ । यसबाट पाठ सिक्न कवि सबैलाई आव्हान गर्दछन् । नदीको प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन गर्दै कवि नदी आफैंमा पूर्ण रहेको तथ्य प्रस्तुत गर्दछन् । कविकै शब्दमा :

ह्वेल, सार्क, गोही, माछा र सर्पहरूको घर हो नदी

नदीभित्र केही छैन, त्यहाँ नभएको पनि केही छैन

(नदी, पृ. ८३)

अन्ततः नदीको प्राकृतिक सुन्दरता र नदीबाट मानवीय जीवनलाई प्राप्त भएको फाइदाको गुणगान गर्नु नै यस कविताको मूल भाव हो ।

३७ नूनको हाट र मान्छेको मूल्य

पुरुषोत्तम सुवेदी (२०११) कवि तथा समालोचक दुवै हुन् । त्यसो त दुवै व्यक्तित्व पृथक मानिन्छन् र साधना क्षेत्र पनि किनभने समालोचक केही कठोर हुन्छन् भने कवि नरम हुन्छन् । सामान्यतया एउटै व्यक्तिमा दुवै विद्याको व्यक्तित्व विरलै पाइन्छ । त्यसैले साहित्यका लागि सूनमा सुगन्ध हुन्छ । किनभने समालोचक निठुरी भइदिएको खण्डमा कवि भावना वास्तविकताको पहिचान विना कुण्ठित बन्नपुग्दछ । कविताको मुहान सुक्न पनि सक्छ । यसर्थ स्रष्टा र द्रष्टा दुवै व्यक्तित्व एकै साथ पाइनु कवि व्यक्तित्व र विकासका निम्ति गौरवकै कुरा हो । यी दुवै व्यक्तित्वको विशेषता पुरुषोत्तम सुवेदीमा पाइनु नेपाली कविताका लागि थप उपलब्धि हुन् । उज्ज्वल भविष्यका सङ्केत हुन् । यसप्रकार सुवेदीलाई आफ्ना कवितामा कवि भाव भन्दा पाठक भावको प्रतिविम्बन गर्नु सरल भएको हुन सक्छ र यथार्थतः वस्तविकता पनि त्यही पाइन्छ ।

प्रस्तुत विश्लेषणात्मक लेखनमा पुरुषोत्तम सुवेदीको प्रथम कविता सङ्ग्रहभित्रको एक नूनको हाट, मान्छेको मूल्य शीर्षकलाई चयन गरिएको छ । २०४८ सालमा प्रकाशित कवितासङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** सङ्ग्रहमा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित कविताहरूको बहुलता रहेको देखिन्छ । प्रकाशन समयका हिसाबले सुवेदी आधुनिक नेपाली कविताकालका समसामहिक धाराअन्तर्गत उत्तरवर्ती चरणका कवि देखिन्छन् । उत्तरवर्ती चरणअन्तर्गत जुनसुकै कविले प्रयोगधार्मितालाई आफ्ना बिशेषता बनाएको देखिन्छ । यद्यपि जीवन दृष्टिकोण भने सबैको आफ्नै प्रकारको रहेको हुन्छ । यहाँनिर सुवेदी समग्रमा मार्क्सवाद अन्तर्गत प्रगतिवादी चिन्तनलाई लेखन दृष्टिकोण बनाउँदै काव्य सृजना गर्ने प्रगतिवादी कविका रूपमा परिचित रहेको देखिन्छ ।

नेपाली कविताको आधुनिक काव्य अन्तर्गत ऋतुबिचार (१९७४), **मुनामदन** (१९९१), **घाइते युग** (०१७) र **सडक कविता क्रान्ति** (२०३६) महत्त्वपूर्ण मोडका रूपमा

दरिएका छन् । देवकोटाकालमा नेतृत्वदायी धाराको रूपमा रहेको स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराअन्तर्गत प्रगतिवादी धारालाई आधुनिक कालको उत्तरवर्ती चरणमा आत्मसात गरी प्रगतिवादी काव्य सृजना गर्ने कवि पुरुषोत्तम सुवेदी प्रगतिवादी कविसँगै राष्ट्रवादी, मानवतावादी कवि पनि देखिन्छन । त्यसो त आजको युग साइवर संस्कृतिका कारण विश्व भूमण्डलीकरणतिर साँघुरिदै छ । एकातिर भने अर्कातिर उत्तरआधुनिकतावादले वर्तमान लेखनलाई पुर्नपाठको परिवेशद्वारा प्रभावित तुल्याउँदै पनि छ । यस दृष्टिले हेर्ने हो भने अबको कविता विश्लेषणमा आधुनिकता र उत्तरआधुनिकता दुवैको संघारमा रहेर कविताको विश्लेषण गर्नु समय सार्न्दभिक ठहरिने छ ।

कविलाई लोक कल्याणतर्फ अभिमुख गराउने समाज समालोचक तथा पाठक समाज नै हो । समाजविना मानिस एक्लै बाच्न सक्दैन । यो ध्रुवसत्य बुझ्रेर मानव र समाजवीचको अन्तरसम्वन्धलाइ काव्यिक भावधाराले प्रगाढ बनाउने अभियानमा सक्रिय साधनरत रहिआएका सर्जक सुवेदी हुन् । यिनको कविताहरू प्रायः गद्य शैली संरचनामा उभिएका छन् । पद्य कविताजस्तो छन्दोवध्द लयात्मकता नरहे पनि गद्य कवितामा रहनुपर्ने आन्तरिक लयको संयोजन भने अवश्य नै पाइन्छ । वर्तमान युगलाई चिनाउन र युगको आवश्यकतालाई आत्मबोध गरी सामाजिकीकरण हुन् । यिनका कविताले क्रान्ति परिवर्तन र समाज सुधारको आवाज उठाएका छन् । नेपाल र नेपालीलाई छातीमा राखेर आफ्नो कर्तव्य निर्वाहमा अहोरात्र काव्यिक सङ्घर्ष गर्न होमिएका सर्जक सुवेदी एक सच्चा सपूत हुन भन्न सकिन्छ । अन्याय गर्ने भन्दा अन्याय सहने सबैभन्दा बढी दोषी हुन्छन् भन्ने चेतनाको दियो बालेर अध्यारो हटाउन वर्तमानलाई केलाउन सक्नु नै उनको सर्जकीय कुशलता हो भने बहुलता र विविधताको बीच एकतालाई बँचाइ राख्न सक्नु काव्यिक विशेषता हो ।

शिक्षित परिवार, पारिवारिक साहित्यिक परिवेश, आधुनिक चेतना, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशानुकुलको सक्रमणकालीन अवस्था तथा प्रगतिवादी चिन्तनदृष्टिको प्रभाव नै सुवेदीका साहित्य सिर्जनाका प्रेरक तत्वहरू बन्न पुगेको मान्न सकिन्छ । निश्चय नै मानिस राजनीतिकबाट टाढा रहन सक्दैन । अपितु राजनीति र साहित्य

प्रत्यक्षत : एकसाथ हिड्न सक्दैनन् । साहित्यमा राजनीति हाबी भयो भने त्यो नारा र राजनीतिमा साहित्य हाबी भयो भने त्यो संवेगात्मक बन्न पुग्दछ । यहाँनिर भन्न खोजिएको कुरा के हो भने राजनीतिले साहित्यमा पृष्ठभूमि र जीवन सिद्धान्त प्रतिपादनको काम गर्नुपर्दछ भने साहित्यले त्यसलाई कलात्मकता प्रदान गर्नु पर्दछ, मौलिकताको पाइन चढाउनु पर्दछ । कुनै पनि देशको अनुहार भाषा साहित्य कला र संस्कृति विना उज्यालो हुन सक्दैन । यी सबै साहित्यमार्फत् नै लिपिबद्ध भई सङ्ग्रहणीय बनेका हुन्छन् र भावी पुस्ताले त्यसवाट यथार्थ बोध र प्रेरणा प्राप्त गर्न सक्दछ । यसरी हेर्ने हो भने अव हामीले कवि सुवेदीको मार्क्सवादी राजनैतिक चेतनाले प्रगतिवादी साहित्यलाई कलाको रूपमा स्थापित हुन कतिको न्याय गरेको छ त त्यो पनि हेर्नु रहेको छ ।

कवि स्वान्तः सुखाद्य कवि सुवेदी निश्चय नै यसभन्दा उपल्लो तहका स्रष्टा हुन भन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसो त यिनका समग्र कविताहरूको काल विभाजन , प्रवृत्तिगत निर्धारण हुन बाँकी नै छ । यस लेखको विवेच्य वस्तु पनि त्यो होइन । यद्यपि सामान्य अभिरेखाङ्कन भने गर्नै पर्ने देखिन्छ । यिनका दुई कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमाथि विषयगत दृष्टि दिदा यिनी प्रगतिवादी चिन्तन रुढ राष्ट्रवादी मानवतावादी कवि देखिन्छन भने नवीन चेतनाका दृष्टिले उत्तरआधुनिकता प्रभावी वस्तुवादी देखिन्छन् । साहिन्य चिन्तन दृष्टिका हिसाबले पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै ज्ञानालोकमा नेपाली साहित्य सर्वेक्षण गर्न सक्ने द्रष्टा व्यक्तित्वमा समेत परिलक्षित देखिन्छन् । भाषा शैलीका दृष्टिले यथार्थवादी प्रवृत्ति अंगाल्न गद्य कविका रूपमा लिनुपर्ने देखिन्छन्। मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनको प्रभाव यिनका कवितामा प्रबल बनेर आएका छन् । द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी मात्र भइदिएका भए यिनी विशुद्ध समालोचक मात्र ठहर्थे होलान् । किनभने वस्तुको अस्तित्व त्यसको गुण र धर्म जीवित रहुन्जेलमात्र स्वीकारिन्छ । यिनी मानवतावादी कवि भएका र मानव संवेगहरूको पुञ्ज भएकोले सहानुभूति, परोपकार, अधिकार, क्रान्ति, विद्रोह, राष्ट्रियता, विश्व, मानवकल्याण, मानवीय प्रवृत्ति, कमी कमजोरी, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार सबैमा यिनको सूक्ष्म दृष्टि पुगेको छ । मेहनतवश पीडित वर्गप्रति सहानुभूति पनि दर्शाइएको छ । यिनै

संवेगहरूको भाषिक अभिव्यक्ति र ती अभिक्रान्तिमा रहेका भावअन्वितिले यिनका रचनालाई कलात्मक बनाएको हुनाले यिनको काव्यकलालाई प्रमाणित गरेको छ । यसर्थ यिनी युगीन कवि स्रष्टा ठहरिन्छन् ।

'आतङ्क गन्ध' कविता सङ्ग्रह (०४८) यिनको पहिलो कवितासङ्ग्रह देखिन्छ । फुटकर रचनाहरूको विवरण ओझेलमा रहेकाले यहि कविता सङ्ग्रहका कविताहरू काव्यिक विशेषता मूल्याङ्नका आधार हुन् । यस कवितासङ्ग्रह लामा छोटा गरी ३७ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । प्राय : कविताहरू संकलनपूर्व नै विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित दोखिन्छन् । यस सङ्ग्रहका कविताले वर्तमानप्रतिको असन्तुष्टि बहन गरेको देखिन्छ । भावपुन्जहरू अनुच्छेदमा संयोजित छन् । गद्य शैलीको निर्माण गरिएको छ । राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय सन्दर्भ समय परिवेश संस्कृति आञ्चलिकता प्रवृत्ति सबै सङ्केतित छन् । प्राचीन र अप्राचीन वस्तुस्थितिको तुलनात्मक दृष्टि समेत पाइन्छ । सबैतिरको विकृति र विसंगति काव्य शीर्षकमा प्रतीकात्मक रूपले परिवेष्ठित रहेको मान्न सकिन्छ ।

यहाँ **'आतङ्क गन्ध'** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित अन्तिम नूनको हाट मान्छेको मूल्य शीर्षकको कवितालाई विवेच्य वस्तु बनाइएको छ । यस कवितालाई मुख्यतः विषय भावका दृष्टिले विश्लेषण गर्ने प्रयास भएको छ । त्यसो त विषय भावको प्रस्तुतिमा भाषिक संरचनाको पनि मुख्य भुमिका रहेको हुन्छ । बौद्धिक र जटिल भाषिक संरचनाले भावनुभूतिमा बाधा पुऱ्याउँछ । अनुभूति विस्तारमा प्रभाव पार्दछ । कविताको कलापक्ष समेत प्रभावित बन्न पुग्दछ । सरल सम्प्रेष्यका दृष्टिले प्रस्तुत कविता जटिल बन्न पुगेको छ । संज्ञानात्मक दृष्टिको प्रयोग क्षमता सबैमा समान रहँदैन । कवि सुवेदी प्रगतिवादी भएकाले प्रस्तुत कविता यथार्थवादी भए पनि सरलताबाट धेरै टाढा भएकोले यसलाई मूलमावकै दृष्टिले विवेचना गर्न युक्तिपूर्ण देखिन्छ ।

१ शीर्षक सार्थकता

नूनको हाटः मान्छेको मूल्य कविता शीर्षक भाव गाम्भीर्यले भरिएको छ । प्रतीकात्मक छ । सोझो अर्थमा वस्तुसँग मानिस साटिइदैन तर आज मानिस वस्तुभन्दा

सस्तो भएकाले वस्तुसँग साटिनुपरेको छ । यसले मानवीय अस्तित्व सङ्कटमा परेको देखाएको छ एकातिर भने अर्कोतिर भोक र रोगका कारण मानिस कौडीको मूल्यमा विक्री हुनुपरेको दर्शाएको छ । नून यहाँ मानवीय जीवन र अस्तित्व बनेर आएकाले मानिसले यसैलाई सर्वोपरि वस्तु सम्झिनु परेको छ भने नूनको अस्तित्व नकार्नेहरूले भोका नाङ्गाहरूको अस्तित्वलाई विक्रीको वस्तु सम्भेको छ । यही पृष्ठभूमिमा यस कवितालाई विश्लेषण गर्न उपयुक्त देखिन्छ । यसरी शीर्षक पनि व्यञ्जनात्मक ध्वनि लिएर सार्थक वन्न पुगेको छ ।

२ मूलभाव

मेहनतकश जनता नै यथार्थतः मानिस हुन् । यसर्थ विश्वका यस्ता सम्पूर्ण मानवहरूको दुःखदायी जीवन यहाँ सान्र्दभिक छ । उनीहरूको लागि आफ्नो जीवन भन्दा नून नै बढी महत्त्वपूर्ण छ । यसर्थ मान्छे नूनसँग साटिन विवश छ । परम्परा र संस्कृति समेत यही वातावरणीय प्रवृत्तिलिई गतिशील छ ।

आजको संसारमा शक्ति दुई कुराबाट प्रदर्शित छ । एउटा कानुन हातमा लिई मनपरी गर्ने र अर्को घनका आडमा मानवीय अस्तित्व खरिद विक्री गर्ने । यसैले कविले झोलाभरि कागज र गोजीभरि पैसा बोकेर हाट भर्न जाने वार्तमानिक विवशता प्रकट गरेजस्तो देखिन्छ । अन्धविश्वास रुढिवादी परम्पराबाट ग्रसित भएकाहरू अध्यात्मवादको अँध्यारो फैलाउँदै छन् । असहायहरू त्यसैको भूमरीमा परी नून तेलसँग सटिनुपरेको छ । सगरमाथाको उज्यालोलाई आफ्नो प्रतिविम्ब बनाएर बुद्धिमान मूर्खहरू डलरको खेती गर्दै जातीय अस्तित्व मेटाउदै छन् । भोक यति बढेको छ कि मानिसभित्रको दयामाया मरिसकेको छ । संवेदना हराइसकेको छ । यी सबै स्वार्थ वशीभूत भएका छन् । यसरी मानिस विक्रीमय वस्तु बनेको छ । नूनसँग साटिनु परेको छ । यहाँ प्रतिस्पर्धा छ त केवल शोषण गर्नेहरूबीच छ । कसले कति शोषण गर्ने नपाए एकले अर्कालाई वीरता र नपुंसकताको बिल्ला भिराउने काम भएको छ । आजको सत्तालिप्साका लागि चल्ने राजनीतिक विकृति झैं छ । प्राचीन र अर्वाचीनको चेपुवामा भोक र प्यासले नूनलाई नै सर्वोपरि ठानेको छ । जसका अगाडि रगत पनि

सस्तो भएको छ । वास्तविकताको धरातलमा ओर्लेर नवचेतानाको राकोले अँध्यारो मेट्न क्रान्ति (रण-चण्डी) को आव्हान गरिएको छ ।

कवि वर्तमानप्रति मानवीय दुर्बलता जो सोझा आडम्वर मृत इतिहास समातेर बाँचिरहेको छ त्यस्ता प्रवृत्तिप्रति असन्तुष्ट छन् । त्यसलाई भत्काउन आतुर देखिन्छन् । यसैले उनी पुरानो कथा मेट्न चाहन्छन । आफूलाई साट्नु नै छ भने नूनसँग (व्यङग्यार्थका स्वार्थसँग) होईन माटोसँग अर्थात राष्ट्रियताका लागि मरिमेट्नु पर्ने आवश्यकता दर्शाउँछन् । यसलाई हामी कविभित्र ज्युउँदै राष्ट्रिय स्वार्थमा बाँचिरहेको बुझ्न सक्छौ । कवि चिन्तित छन् यो साटासाटको खेलप्रति । अनि अति रुष्ट हुदै कटु व्यङ्ग्य प्रहार गर्न पुग्छन् साट्न मन लाग्नेले स्वास्नी पनि साट्दै नूनको बोरासँग साट्दै छन् यो क्रम रोकिएको छैन । चुप लागेर बसे रोकिदैन पनि । आज मानवीय अस्तित्व रक्षार्थ सबै सङ्घर्षमा होमिनु पर्छ । रगतको खोलो तर्नुपर्छ । यदि खोलो तर्दा खुट्टा कमाइयो भने पछि बारम्बार यही नियति भोग्नुपर्ने हुन्छ । पुस्तौ पुस्ताले र नूनसँग मान्छेसाट्ने हाट लागी रहन्छ र मानिस विवशतामा बाँचि रहनुपर्ने हुन्छ ।

अन्ततः यस कविताले आजको मानवीय विवशता, कायरतालाई एकातिर सटिक रूपमा दर्शाएको छ भने अर्कातिर सङ्घर्षको आवश्यकक्ता पनि औंल्याएको छ । कवितामा कविको अस्तिव्ववादी, बिसंगतिवादी, मानवतावादी, राष्ट्रवादी चिन्तन हावी भएको छ। गुढार्थ लिएर कविता भावव्यञ्जक बनेको छ ।

३ प्रतीक र विम्व

यसमा प्रतीक र विम्वको सामयिक संयोजन प्रभावकारी बन्न पुगेको छ । कविताको भाव गाम्भीर्य दर्शाउन प्रयोग गरिएको विभिन्न प्रतीक र विम्व, जस्तै नून तेल मुला, हाट, कागज, गोजी, तिस्वा ढुङ्गा, सिन्दुर, देउता, हिउँ, निलोदाग, तातो मायाप्रीति, पुरुषत्व, नपुंसकत्व, नयाँ पुरानो थोत्रो, मेला, भोक, प्यास, सारंगी, रगत, रण्डचण्डी, जीवन, माटो, स्वास्नी र नूनको बोरा आदिले लाक्षार्थिक अर्थ दिलाएको छन् । वर्तमानलाई चिनाएको छन् ।

४ भाषाशैलीगत विशेषता

प्रस्तुत कविता ७ अनुच्छेद र ४५ पङ्क्तिमा संरचित छ । योजक, विस्मयादिबोधक, अल्पविराम, अर्धविराम, पूर्णविराम सबै चिन्हको प्रयोग भेटिन्छ । तिनदेखि सात पङ्क्ति समूहका अनुच्छेदहरू रहेका छन् । गद्यलयमा संरचित प्रस्तुत कविताका भाषिक संरचना जटिल भए पनि लयात्मकताको निर्वाह भने भएकै छ । कविता वाचन गतिमा लामा छोटा दुवै पङ्क्तिले कुनै विराम लगाएका छैनन् ।

प्रस्तुत कविताको भावान्वेषण गर्न आदि कवि सुवेदीको प्रगतिवादी चेतना र मानवीय विवशता, प्रवृत्ति र वर्तमान परिवेशलाई पनि बुझ्नु जरुरी हुन्छ । सामाजिकताबाट व्यक्तिवादी, योगवादीबाट भोगवादी बन्न गएको विश्वपरिवेशबाट विशेषतालाई बुझेर प्रस्तुत कविता रचित भएको देखिन्छ । मानव सर्वश्रेष्ठ प्राणी हो । उसमा चेतनाको भण्डार रहेको हुन्छ । चेतनाको अर्थ सचेतना, इमान्दारिता, वस्तुनिष्ठता, परोपकार, साहानुभूतिको प्रयोग हो । तर चेतनशीलप्राणी आज चेतन रूपमा परिभाषित छैन । वस्तु सापेक्ष बन्दै गइरहेको छ । मानिस वस्तुप्रभावी छ अर्थात् वस्तुमा नियन्त्रित छ जुन कुनै बेलापनि काल बन्न सक्दछ । कविताको भाषाले यही गुढार्थ बहन गरेको छ ।

यस कवितालाई हेर्दा यसमा वर्तमान विश्वका शोषक शोषित वीचको अन्तरलाई प्रगतिवादी चेतनाले सुक्ष्म विश्लेषण गर्ने काम भएको देखिन्छ । बौद्धिक लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक भाषिक प्रयोगले कविता प्रयोगवादी जटिलता नजिक पुगेको छ । कवि पौढोक्तिका दृष्टिले कविता सृजनामा परिपक्वता देखिए पनि यथार्थवादी दृष्टिले कविता सरल सम्प्रेष्य देखिँदैन ।

निष्कर्षतः बौद्धिक पाठकअनुकुल कविता दरिए पनि कविताले कविको काव्यिक प्रतिभा व्युत्पति र अभ्यासको समानुपातिक ज्ञानलाई भने उजांगर गरेकै छ ।

(ख) **एक्लो विजेता**

पुरुषोत्तम सुवेदीको '**एक्लो विजेता**' (कवितासङ्ग्रह २०५४) भित्र जम्मा ३८ वटा कविताहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा भएका कविता गद्य ढाँचामा आबद्ध छन् । कुनै पनि कविता सङ्ग्रहको अध्ययन गर्दा त्यसभित्र सङ्ग्रहित कविताहरू के-कस्ता छन्, तिनीहरूको विवेचना गर्नु आवश्यक ठानिन्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कविताहरूको तल क्रमानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

१. **क्रममा बाँधिएको गतियात्रा**

प्रस्तुत कविता स्वतन्त्रतामाथि गरिएको दबाब विरुद्ध लेखिएको कविता हो । स्वतन्त्रता र प्रगतिका पाइलामा सिर्जना भएका अवरोधहरूलाई चिरफार गरेर फाल्नु पर्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । शोषण, दमन र अन्यायको शिकार भएको मानिस कैदमा परेको सिंहझैं भएको कविको ठम्याइ छ । दासहरू किनबेच हुने तथ्यलाई प्रस्तुत गर्दै कवि मानवता हराउँदै गएको युगीन समाजप्रति तीव्र आक्रोश व्यक्त गर्दछन् । इतिहासले थोरै खुसी र धेरै आँसु बोकेको छ भन्दै कवि अब इतिहास र व्यवस्था परिवर्तनका लागि क्रान्तिको आव्हान गर्दछन् । मानव भएर धर्तीमा जन्मेकाले आफ्नो आफ्नो अधिकारका लागि सङ्घर्ष गर्ने अभिव्यक्ति यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

योवन पाउँदैनौ तिमी चेतनाको वसन्त
यो धर्तीको एक टुक्रामा मेरो पनि साल गाडिएको छ ।
(क्रममा बाँधिएको गतियात्रा, पृ.२)

२. **हराएको मान्छेसँग चेतनाको प्रश्न**

प्रस्तुत कवितामा मानवतावादी स्वर प्रस्तुत गरिएको छ । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धबाट मानवताका विरुद्ध भएका भीषण आक्रमणहरूप्रति यस कवितामा आक्रोशपूर्ण भाव अभिव्यक्त गरिएको छ । मानवीय जीवनका सपनाहरू युद्धमार्फत् चकनाचुर भएको तीतो यथार्थलाई यस कवितामा चित्रण गरिएको छ । मानवीय

अस्तित्व रक्षाका लागि जीवनयुद्धमा एक्लै भिड्नु परेको तथ्यलाई प्रस्तुत गर्दै विश्वसामु मानवीयता संकटमा रहेको भाव अभिव्यक्त गर्दछन् । हराउँदै गएको मानवताप्रति कविकै शब्दमा :

म मान्छे हराइरहेछु मान्छेको भीडमा

म मान्छे खोजिरहेछु मान्छेको भीडमा

म मान्छेको खोजमा चेतना बाँधिरहेछु

म मान्छे चेतना मान्छे खोजिरहेछु ।

(हराएको मान्छेसँग चेतनाको प्रश्न, पृ.४)

३. समय

प्रस्तुत कवितामा यथास्थितिवादी प्रस्तुतिको चित्रण गरिएको छ । अझै पनि समाजमा अन्याय, अत्याचार र थिचोमिचो रहिरहेको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । समय परिवर्तन भयो तर पनि नियतिका पीडाले आक्रान्त स्वरहरू गुञ्जिरहेको छन् । सुखीहरू मस्तीमा रमाइरहेका छन् तर दुःखीहरू भने भोकोपेट बाँच्न विवश रहेको तीतो यथार्थलाई यस कवितामा चित्रण गरिएको छ । दुःखीहरूको मन र तनमा असन्तुलन रहेको भावलाई यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । अन्ततः युग परिवर्तन र पीडा अन्त्यका सुनौला सपनाहरू सजाइए तर विपना भने समयको निरन्तरता बाहेक अरु केही हुन नसकेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४. विस्तार

प्रस्तुत कवितामा भ्रम र अभावको विस्तारलाई चित्रण गरिएको छ । मान्छे किचिएर, थिचिएर बाँच्न विवश रहेको कारुणिक चित्रलाई यस कवितामा स्केच गरिएको छ । विकास, परिवर्तन र सुधार भन्दा भ्रम, अन्याय, अत्याचार र अभावको बढ्ता विस्तार भएको तथ्य कवि प्रस्तुत गर्दछन् । कविकै शब्दमा :

आधुनिकता वा काँठे लघुता के बोक्छ

विकास/वैभवको चक्रव्यूहमा अल्झेको यो ट्रान्जिसन

मान्छे र समयको शीतयुद्धमा मोर्चा लिइरहेछ ।

(विस्तार, पृ. ७)

अन्ततः विकास, परिवर्तन र सुधारका नाममा लक्ष्यहीन सत्ता अन्त्यहीन युद्धप्रतिको व्यङ्ग्यात्मक भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५. माटो र मानचित्र

प्रस्तुत कवितामा भूगोलका सीमारेखाहरूमा खोजिएको माटोलाई प्रस्तुत गरिएको छ । माटोका लागि लडिएका विकराल युद्धहरूको चित्रण यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । मानवीय पीडाले छटपटिएका सपना र विपनाहरू सबै माटाकै प्राप्तिका लागि रचिएका छन् । भूगोलका सीमारेखामा माटोको मानचित्र कोर्न विश्व बारुदमय बनेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नो देशको अस्मिता र नक्साको पूर्णताका लागि मृत्युवरण गर्ने पनि मान्छेहरू तयार रहेको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

किन सुतेका त सपनाहरू ग्याँसच्याम्बरमा ?

दायाँ हातमा प्रतिरोध रोपेर बायाँ हातले माटो खोजिरहेछु ।

(माटो र मानचित्र, पृ. १०)

६. सार्क–पेटीको माग्ने

सार्क पेटीमा निदाएको एक माग्नेको माध्येबाट यस कवितामा सम्पूर्ण देशकै मगन्ते प्रवृत्तिलाई कविले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । सार्क प्रतिवद्धता पत्रमा विभिन्न खाले सम्झौतामा नेपालले हस्ताक्षर गरिसकेको छ तर सम्झौता केवल सम्झौता पत्रमा मात्र सीमित रहेको अनि देशका समस्या भने झन झन बढ्दै गएको तीतो

यथार्थलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । सार्कमा अन्य राष्ट्रहरू विकासको गतिमा अग्रपङ्क्तिमा रहन थालिसके तर नेपाल भने जस्ताको तस्तै रहेको तथ्यलाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

केही क्षण भाग्छ वा सुत्छ लम्पसार

लक्ष्यहीन ऊ निश्चल धर्तीझैं लमतन्न सुतेको छ ।

(सार्क-पेटीको माग्ने, पृ.११)

अन्ततः अन्य सार्क राष्ट्रका तुलनामा शिला, स्वास्थ्य र सभ्यता कुनै पनि क्षेत्रमा नेपालले अपेक्षित उपलब्धि हात पार्न नसकेको यथार्थ भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

७. सडक सपनाको कल्पित शिलालेखमा

प्रस्तुत कवितामा युद्ध अन्त्य गर्दै प्रगतिको यात्रामा लाग्न आग्रह गरिएको छ । बारुद्धको युद्धलाई अन्त्य गरी विकास र सुधारमा लाग्नु वर्तमानको आवश्यकता रहेको तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ। परम्परित भ्रम र रुढिवादी मान्यताहरूलाई परित्याग गरी प्रगतिपथमा लम्कनु अहिलेको आवश्यकता हो । जीवन यात्र र प्रगति पथमा लम्कदा विभिन्न प्रकारका बाधा व्यवधान आउन सक्छन् तर पनि मान्छेले आफ्नो गन्तव्य र लक्ष्य रोक्न हुन्न । कविकै शब्दमा :

क्षतविक्षत सानो वृत्तमा बाँधिएका दोपाया/चौपाया

आक्रमण जारी छ - प्रतिरोध जारी छ

जमिनमाथि खुट्टा टेकिएका छन्

आकाशमा बिस्कुन सुकिरहेछ ताराहरूको

पदचाप रोकेर मान्छे सडकैसडक दौडिरहेछ ।

(सडक सपनाको कल्पित शिलालेखमा, पृ. १४)

८. मान्छे छैनन् यी धर्काहरूमा

प्रस्तुत कवितामा सीमारेखाभित्र बाँधिएका मान्छेहरूमा विश्व एकता र मानवताको भाव हराउँदै गएको तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ । युगीन समाजमा सम्पन्न र विपन्न दुवै वर्गका मान्छेहरू रहेका छन् । दुःखीहरू पीडामा छट्पटाइरहेका छन् त सुखीहरू ऐश आराममा दिनचर्या बिताइरहेका छन् । कविका शब्दमा :

मान्छेहरू भोकका कुरा गरिरहेछन्

अभावका आँसुहरू रुँदै

बाँच्न घस्रिरहेछन् लडिरहेछन् अस्तित्वरक्षा

तास र मदिरासँग दिन साट्नेहरू पनि छन् ।

कमिसन र भ्रष्टाचारसँग शर्तहरू साट्नेहरू पनि छन्

(मान्छे छैनन् यी धर्काहरूमा, पृ. १५)

अन्ततः अभाव र पीडाको बज्रपातले थिचिदा थिचिदा मान्छेभित्रको चेतना शून्य भइसकेको अनि मान्छेभित्रको मान्छेपन हराइसकेको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

९. समय र समयको बकपत्र

प्रस्तुत कवितामा कविले स्वतन्त्रताप्रतिको आफ्नो धारणा अभिव्यक्त गरेका छन् । विलासी जीवन बाँच्ने पञ्चेहरूप्रति लक्षित गर्दै मान्छे बेच्ने पुरातन दास प्रवृत्तिको तीव्र विरोध भाव यस कवितामा झल्कन्छ । स्वतन्त्रता प्राप्तिपछि पनि अपेक्षित उपलब्धि हुन नसकेकोमा कविले असन्तुष्टि व्यक्त गर्दै आफूलाई एक क्रान्तिकारी योद्धाका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । समाजमा व्याप्त असमानता र वर्गीय भेदको खाडललाई चिर्न आफू क्रियाशील भएर लाग्ने प्रगतिवादी चेतना यस कवितामा पाइन्छ । कविकै शब्दमा :

म समय, समय र समयको वकपत्र

वास्टिल तोडेर भर्खरै व्यूँभ्केको म समयको बकपत्र

(समय र समयको वकपत्र, पृ.१८)

१०. हिउँदको एक साँझ

यस कवितामा हिउँदको जाडोले पार्ने प्रभावमा धनीहरूको मोजमज्जा र गरिबहरूले भोग्नु पर्ने पीडालाई प्रस्तुत गरिएको छ । शरीरमा एक धरो लुगा लगाउन पनि गाह्रो पर्ने गरिबहरूको कारुणिक चित्रलाई कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । समाजमा रहेको वर्गीय भेदलाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

कतै आस्थाका आगोहरू बल्छन्

कतै पराल मखमलझैं नरम थिचिन्छ

(हिउँदको एक साँझ, पृ. १९)

सहरमा रहेको असमानता गरिबी र विभेदको यथार्थ तस्वीर कविले प्रस्तुत गरेका छन् । अन्ततः हिउँद को समयमा गरिबहरूलाई गाँस, बास र कपासको पीडाले सताउने तीतो यथार्थलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

११. कारागारको वृत्तमा

प्रस्तुत कवितामा रोग, भोक, पीडा र व्यथितिले पिल्सिएको मानिसको वास्तविकताको चित्रलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । अभावको जीवन बाँच्नु परेकामा कविले यो धर्तीलाई नै कारागारको संज्ञा दिएका छन् । परिवर्तन र मुक्तिका राजनैतिक नाराहरू घन्किए पनि अझैसम्म समाजले समानताको सास फेर्न नसकेको अवस्थालाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

कहिलेसम्म हामीमाथि कारागार कङ्कालको पहरा रहन्छ हँ ?

टाढा सैनिक बाहन र राजनैतिक नाराहरू छन्

(कारागारको वृत्तमा, पृ. २३)

अन्ततः परिवर्तन हुन नसकेको समय र यो समयमा बाँचेको मानिसलाई कविले कैदीको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

१२. आफ्नो अनुहार खोजिरहेछु

प्रस्तुत कवितामा नेपालीहरूमा नेपालीपन हराएको भाव प्रस्तुत गरिएको छ । सांस्कृतिक विकृति र विसङ्गतिले नेपालीपन गुमेको भन्दै आफ्नो पहिचान खोजिरहेको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । भ्रमपूर्ण समयमा बाँच्नु परेको पीडालाई प्रस्तुत गर्दै कविले सहरलाई अर्धचेतको संज्ञा दिएका छन् । कविकै शब्दमाः

यो सहर अर्धचेत शिलालेखको तकियामा निदाएको छ
पहिचानको खोजीमा निरन्तर व्यूँझदै
समय शिलालेखमा म आफ्नो अनुहार खोजिरहेछु ।

(आफ्नो अनुहार खाजिरहेछु, पृ. २६)

अन्ततः समस्या र विकृतिहरूको माझ लड्दा लड्दै मान्छेको वास्तविकताको पहिचान गुमेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१३. भगलु मुसहर

यस कवितामा भगलु मुसहरलाई एक प्रतिनिधि पात्रको रूपमा प्रस्तुत गर्दै तराइका हरूवाहरूको वास्तविकताको चित्रण गरिएको छ । हरूवाहरूले दिनभर मालिकको काममा खट्नु पर्ने यथार्थलाई विभिन्न ढङ्गले कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । टन्टलापुर घाममा अमूल्य पसिना चुहाउनु पर्ने अनि मोटा चामल र खुर्सानीमा सास अल्झाउनु पर्ने कारुणिक चित्रलाई पनि कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । कानुनी रूपमा हरूवाहरूको कुनै व्यवस्था नभएको तथ्यलाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

उसको केही छैन तर सुकुम्बासी हैन

यही माटो उसको पितृ हो तर उसको देश छैन

उसलाई नागरिकता चाहिँदैन

चाहे पनि नागरिकता ऊ पाउँदैन

(भगलु मुसहर, पृ. २९)

राजनीतिमा भगलु मुसहरको नाम भोटर लिस्टमा छ तर सकुम्बासी लिस्टमा छैन भन्दै कविले भगलु मुसहरजस्ता निमुखाहरूप्रति समन्तहरूले देखाएको स्वार्थी प्रवृत्तिको यथार्थ चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । अन्ततः वर्गीय असमानताको यथार्थ प्रस्तुत गर्दै सामन्त र भूमिहीनहरूको सम्बन्धको स्पष्ट व्याख्या यस कवितामा गरिएको छ ।

१४. सडक

प्रस्तुत कवितामा सडक निर्माण र सडकका फाइदाको चर्चा गरिएको छ । कसैको अतिक्रमण त कसैले स्वेच्छाले सडक निर्माणका लागि जग्गा उपलब्ध गराउने तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । सडक निर्माणबाट नै देश विकास र प्रगतिका पाइलाहरू अगाडि बढ्ने भाव यस कवितामा समावेश गरिएको छ । सडकको भौगोलिक अवस्थाको चर्चा गर्दै सडकबाट सबैमा हुने समान व्यवहार र फाइदाको चित्रण नै यस कविताको मुख्य भाव हो ।

१५. न्यूरोड–सन्ध्या

प्रस्तुत कवितामा काठमाडौँको न्यूरोडको वातावरणलाई चित्रण गरिएको छ । मान्छेहरूको भीड र विभिन्न प्रकारका विकृति र विसङ्गतिको यथार्थ प्रस्तुति पनि यस कवितामा गरिएको छ । नेपालीहरूले नेपाली संस्कार, नेपाली भेष र नेपाली पहिचान गुमाउँदै गएकोमा कविले असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् । आफ्नो संस्कारलाई त्यागेर परसंस्कृति ग्रहण पनि न्यूरोडबाटै प्रारम्भ हुने कविको ठम्याइ छ । आधुनिकताका नाममा विकृति र विसङ्गति भित्र्याएको अनि देशका पुरातत्वहरू बेचेर देशलाई नाङ्गो बनाएको कारुणिक चित्र पनि यस कविताको उतारिएको छ ।

कविकै शब्दमा :

जसका आँखा र अनुहारले ऊ चिनिन्छ
उसैलाई दुत्कार्छ यो न्यूरोड आधुनिकता
वैभवको मुकुण्डो ओडेर हाँसिरहेछ ।
अरनिको र प्यागोडाहरू छिमेकीसँग उधारो माग्ने
पुरातत्व जे जति छ विदेशी क्रेताहरूलाई बेच्ने
पीपलको फेदमा भाँचिएको न्यूरोड मेरुदण्ड

(न्यूरोड सन्ध्या, पृ. ३४)

१६. कोरस

प्रस्तुत कवितामा सङ्घर्षपूर्ण जीवनको वास्तविकतालाई प्रस्तुत गरिएको छ । भोक र खतराबाट जीवनलाइ बचाउनु पर्ने स्थितिको चर्चा गर्दै जीवनमा समस्या नै समयका चुनौतीहरू रहेको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । युद्ध र आतङ्कले आफ्नो अस्मिता रक्षाका लागि निरन्तर सङ्घर्षरत युगीन मानविय जीवन चित्रको व्याख्या यस कवितामा गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

आक्रमणको प्रतिरोध गर्ने रहरमा असफल यो क्रम

फगत बाँच्न भागिरहेछ मरुभूमितर्फ

विघटित पीडाको उपचार खोज्दै

(कोरस, पृ. ३७)

१७. भृत्यतन्त्र

प्रस्तुत कवितामा नेताहरूको भ्रष्टाचारी प्रवृत्तिप्रति कविले तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । प्रजातन्त्र र मुक्तिका नाममा गरिब जनतालाई झुटा सपना देखाएर सत्तामा पुगेका नेताहरूको कुर्सी मोहको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । रेडियो, टि.भि. र पत्रपत्रिकामा ङिच्च दाँत देखाउने नेताहरूलाई कविले शिशु

प्रजातन्त्रका अनैतिक चल्लाको संज्ञा दिएका छन् । खर्पन र डोकोमा सत्ताका आश्वासन बेचेर आफू कुर्सीमा पुग्ने नेताहरूले जनता समाज र देश प्रति गरेको वेइमानीलाई कविले मृत्युतन्त्रको संज्ञा दिएका छन् । अन्ततः प्रजातन्त्रपूर्ण प्रजातन्त्र नभएर यो त नेताहरूको पेट भर्ने भृत्यतन्त्र हो भन्ने भाव व्यक्त गर्नु नै प्रस्तुत कविताको मूल भाव हो ।

१८. **सुशीलको तस्वीर**

प्रस्तुत कवितामा कविले युग नायकहरूले देखेका सपनाको चित्रण गरेका छन् । युगीन परिवर्तन र उन्नतिमा लाग्ने व्यक्तिहरूलाई आइ पर्ने विभिन्न खाले समस्याहरूको यथार्थ प्रस्तुति यस कवितामा गरिएको छ । समाज, देश र सारा विश्वलाई नै परिवर्तनको मुहार देखाउने सपना बोकेका महान् व्यक्तिहरूलाई कसैले सहयोग नगर्दा युग परिवर्तनका सोचहरूले सार्थकता नपाएको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । क्रान्ति र सङ्घर्षबाट युगलाई परिवर्तन र प्रगतिको मुहार दिलाउने अभिलाषा बोकेको मान्छे आफ्नो उद्देश्यमा सफल हुन नसकी परिचय नै गुमाउन पुगेको कारुणिक भाव यस कवितामा पाइन्छ ।

१९. **बहस**

प्रस्तुत कवितामा कविले प्रेमप्रसङ्गको बहसको चर्चा गरेका छन् । घरी निन्दा र घरी प्रशंसा गर्दै प्रेमी प्रेमिकाको युद्धरत बहस निरन्तर चलिरहने चर्चा यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रेमप्रसङ्गको युद्ध भूमिमा न कोही भौतिक रूपमा घाइते हुन्छ न त कोही मानसिकरूपमा विना घाइते नै फर्कन पाउँछ भन्दै कवि भन्छन् :

कोही विनाघाउ उम्कदैन

कोही घाइते पनि बस्दैन

(बहस, पृ. ४३)

अन्ततः प्रेमी प्रेमिकालाई युद्धको सिपाहीको रूपमा प्रस्तुत गर्दै प्रेममा निरन्तर बहस चलिरहने भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२०. विजेता अब एक्लो भो

प्रस्तुत कवितामा झुठा सपना बाँडेर सत्ताका राज गर्ने नेताहरूले अब एक्लिनु पर्ने स्थिति सिर्जना भएको भाव प्रस्तुत गरिएको छ । भोट चाहिने बेलामा सुनौला सपनाहरू बाँडेर परेवाझैं आकाशमा उडाउने नेतावर्ग स्वार्थ लुट्नासाथ गरिबका समस्या र पीडाको कुनै वास्ता गर्दैनन् । अब जनताले वास्तविकता बुझिसकेका छन् । विस्तारै गाउँ वस्तीमा चेतनाको लहर जाग्दैछ त्यसैले शोषक नेताहरूको समय सकिएको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

यो प्रतिद्वन्द्वी अखडामा

ऊ बाहेक कसैले जितेको छैन

खेलौनाझै हाँस्दाहाँस्दै

जित्ने सपना बुन्दा बुन्दै

ऊ निरन्तर हार्दै गयो

र अन्तमा ऊ साँच्चै एक्लो भयो ।

(विजेता अब एक्लो भो, पृ. ४६)

२१. सहीद

प्रस्तुत कवितामा कविले प्रगतिवादी क्रान्तिकारी चेतना अभिव्यक्त गरेका छन् । प्रारम्भ हुनुभन्दा १ वर्ष अगाडि (२०५१ साल) लेखिएको यस कवितामा वर्गीय समानताका लागि सङ्घर्षको प्रारम्भ गर्नुपर्ने सङ्केत गरेको पाइन्छ । मान्छेका अधुरा सपनाहरू पूरा गर्न र समतामूलक समाज निर्माणको लागि सङ्घर्षलाई मान्छेलाई आतङ्कवादको बिल्ला भिराइएको छ । शोषण, दमन, अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध

लड्ने एक योद्धा सहीद बन्न पनि तयार रहेको मूल भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

सभ्यताको कुचक्रमा आहत म आस्थाको एक अवतार

जीवितमा आतङ्कवादी हत्यापछिको अमर शहीद ।

(शहीद, पृ.४८)

२२. **निर्बन्ध**

प्रस्तुत कवितामा देशमा नियम कानुनको परिपालना नभएको तथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । नेताहरू देशका समस्या समाधान गर्ने भन्दा पनि कुर्सीको लडाइँमा लागेका छन् । शिक्षा स्वास्थ्य र खानेपानीको अभावले मान्छे रुग्ण बनेका छन् । नेताहरूलाई यी समस्याहरू प्रति कुनै चिन्ता छैन । लुट, हत्या र आतङ्कले समाज विकृति बनि सकेको छ । जसको शक्ति उसको भक्ति भने जस्तै यहाँ कानुन पालना गर्ने भन्दा कानुन मिच्नेहरूको हालिमुहाली रहेको भावलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

प्रत्येक पर्वमा छुटिरहेछन् अपराधीहरू

अहिले सबैलाई थाहा छ

सबैथोक निबन्ध छ

निर्बन्धतन्त्रको विपक्षमा

यसैले बोल्न निरर्थक छ ।

(निर्बन्ध, पृ. ५०)

२३. संसद

प्रस्तुत कवितामा संसद भवनमा हुने पैसाको खेलवादलाई चित्रण गरिएको छ । संसद भवनमा देश निर्माणका योजनाहरूको चर्चा परिचर्चा हुनुपर्नेमा संसद व्यापार वृद्धि भएको तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । व्यभिचार शोषण र असमानता समाजमा व्याप्त छ । यस प्रति संसदलाई कुनै वास्ता छैन । अन्ततः बक्सिस लिएर पलायन स्वीकार्ने नामर्द संसदहरूको यथार्थताको चित्रण नै प्रस्तुत कविताको मूल भाव हो ।

२४. मेरो अनुहार मेरो आँखा चुम्दै

प्रस्तुत कवितामा देशमा व्याप्त असमानता, गरिबी, पीडा र अन्यायका पक्षहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । युग परिवर्तनका नाममा धेरै व्यवस्था परिवर्तन भए तर अपेक्षित उपलब्धि कसैबाट पनि हुन नसकेको यथार्थ चित्रण यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

घाँसका बुट्टाहरू छैनन् बाँझो खेतमा
मुक्त प्वाँख र नीला नहरहरू छैनन्
हावाले थुपारेको बालुवामाथि नदी किनारामा
वञ्चना-फूल रोपिँदै छ ।

(मेरा अनुहार मेरो आँखा चुम्दै, पृ. ५३)

उपलब्धिविहीन वर्तमानलाई यस कवितामा कविले निवस्त्रको संज्ञा दिएका छन् । असमानता, थिचोमिचो, पीडा र त्रासमा बाँचेको वर्तमानका विरुद्ध पूर्ण स्वतन्त्रता र प्रगतिका निम्ति समयक्रममा क्रान्ति भएरै छाड्ने मूल भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

म पीडाहरूलाई मात्र जीवन भन्दिनँ

हाँसोहरूलाई मात्र प्राप्ति ठान्दिन

यो समय आफ्नो हिसाब आफैँ मिलाउँछ ।

(मेरो अनुहार मेरा आँखा चुम्दै पृ. ५३)

२५. रूप

प्रस्तुत कवितामा पाषाणयुगदेखि आधुनिकतासम्मको न्याय प्रणालीको विभिन्न रूपको चर्चा गरिएको छ । पाषाणयुगमा जाली फटाहाहरू थिएनन् । क्रमशः सत्तामोह र शासक प्रणालीले धर्मयुद्ध प्रारम्भ भयो । गीता, कुरान र त्रिपिटकमा छोएर कसम खानु पर्ने अवस्था थियो । साम्राज्यवादमार्फत् असहमतिको शिर पटक पटक काटियो । युद्ध निरन्तर छ । न्याय प्रणालीमा वर्तमानमा न्यायप्रणालीको निर्णय न्यायधीशले गर्दछन् । पक्ष विपक्ष, हारजीत हुन्छ हार्नेले शरणागत गर्छ पुनरावेदन गर्छ ।

अन्ततः वर्तमानको न्याय प्रणाली पैसाको खेलमा अडेको भाव प्रस्तुत गर्नु नै यस कविताको मुख्य सन्देश हो ।

२६. रूपान्तरण

प्रस्तुत कवितामा मानिसहरूमा चेतनाको लहर जन्मिएको भाव प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसमा चेतनाका स्वरहरू गुञ्जन थाले पश्चात समाजमा भएका असमानता, कुरीति, कुसंस्कार, अन्याय, अत्याचार शोषण, दमन, हत्या आतङ्क र युद्ध सम्पूर्ण कुराहरू हटेर गएको यस कवितामा दिइएको छ । कविकै शब्दमा :

घरहरू लुटिएका थिए

उसले ढोकामा चुकुल दियो

चिहनाहरू खोसिएका थिए

उसले गजुर र परिचयपत्र दियो

प्रत्येक नाभी जमिन नभेट्दै गायब हुन्थे

उसले पितृभूमिमा स्थान दियो

सपनाको सम्मान गऱ्यो

विपनाको रक्षा गऱ्यो

ऊ समष्टिमा अनुवाद भयो

(रूपान्तरण, पृ.५९)

अन्ततः मानिसमा जागृत भएको चेतनाले आमूल परिवर्तन र विजययात्राको प्रारम्भ गर्दछ भन्ने प्रस्तुति नै यस कविताको मूल भाव हो ।

२७. सिँधुवा

प्रस्तुत कवितामा कविले तेह्रथुमको सिँधुवाको भौगोलिक चित्रलाई यस कवितामा उल्लेख गरेका छन् । भुकम्पको धक्काबाट भग्नावेश रहेको उक्त ठाउँमा विस्तारै नेताहरूले महलहरू निर्माण गर्न थाले पश्चात यातायताको विकास भएको छ । विस्तारै विकासको लहर पसे पश्चात क्रमशः यातायात, बजार र अन्य सेवा सुविधाको चर्चा कविले यस कवितामा गरेका छन् । अन्ततः सिँधुवाको प्राकृतिक र भौगोलिक सुन्दरताको चर्चा गर्नु नै यस कविताको मूल भाव रहेको पाइन्छ ।

२८. चित्र

यस कवितामा नारी मुक्तिको भाषण गर्ने नारी नेतृत्वप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । भाषण एकातिर र व्यवहार अर्कातिर गर्ने नारी नेतृत्वको कु प्रवृत्ति प्रति कविले कडा व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । नारी मुक्तिको भाषण गर्ने नारी नेतृत्वबाट धेरैले आशा र अपेक्षाहरू गरेका छन् तर नेतृत्व वर्ग नै कति इमान्दार छन् भन्ने प्रश्न खडा भएको छ त्यसैले नारी मुक्ति, अधिकार र कुप्रथाको अन्त्यको प्रारम्भभन्दा

व्यवहारमा आफैँबाट प्रारम्भ गर्न कवि आग्रह गर्दछन् । "मुक्तिको नाम छाडापन हैन" भन्नु नै यस कविताको मूल भाव हो ।

२९. **यो किन ?**

समाजमा व्याप्त अन्याय, असमानता, शोषण, दमन, लुट, हत्या, आतङ्क यी सम्पूर्ण घटनाहरू हुनुको कारण खोज्नु नै यस कविताको मूल भाव रहेको पाइन्छ । हत्या, आतङ्क, दमन, महँगी, रक्तव्यापारबाट आक्रान्त सामाजिक परिवेशको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

रातमा कोलाहल सुनिन्छ

मङ्गलधुनको सट्टा

अपराधीहरू सम्मानित

साधकहरू परित्यक्त

यो सत्तासाङ्लोमा

कालो बोकाको पूजा हुन्छ, यो किन ?

(यो किन ? पृ. ६६)

३०. **सरोकार**

प्रस्तुत कवितामा सामन्तले विभिन्न लोभ लालचा देखाएर निम्न वर्गको सधैँ शोषण गरिरहने भावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । गरिबको प्रगतिदेखि नसहने सामन्तले विभिन्न बहानामा स्वार्थ लुटिरहने स्वार्थी प्रवृत्तिलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गरिबहरू झन् गरिब र मजदुरहरू झन् निरीह बने भने मात्र आफू सधैँ सत्तामा टिकिरहने सामन्तवादी सोचको भण्डाफोर गर्नु नै यस कविताको मूल भाव रहेको पाइन्छ । कविकै शब्दमा :

सम्राट अझ करुणार्द्र बने

लाग्यो गरिबी अझ प्रगाढ हुनुपर्छ

मजदुर अझ निरीह र विद्रोहरहित हुनुपर्छ ।

(सरोकार पृ.६७)

३१. **दुई कविता**

१. **जागिर**

प्रस्तुत कवितामा जागिरे जीवनप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

कविकै शब्दमा :

नखाऊँ भने दिनभरिको शिकार

खाऊँ भने कान्छा मामाको अनुहार

(दुई कविता, पृ. ७०)

जागिरे भएर पनि सन्तुष्ट जीवन बाँच्न नसकेको भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. **हुरी**

प्रस्तुत कवितामा हुरीले निम्त्याउने विभिन्न प्राकृतिक प्रकोपहरूको चित्रण गरिएको छ । हुरीको प्रचण्ड शक्तिको चर्चा गर्दै युगीन विकृति, विसङ्गति र

अन्यायप्रति प्रारम्भ हुन लागेको विद्रोहको सङ्केत गर्नु नै यस कविताको मूल भाव हो ।

३२. हिउँद

प्रस्तुत कवितामा हिउँदको प्राकृतिक र भौगोलिक वातावरणको चित्रण गरिएको छ । हिउँदमा बाल्ने आगो र धुँवाको चित्रण गर्दै कविले हिउँदलाई सुखको समय ठहऱ्याएका छन् । कविले हिउँदमा जाडो, तुषारो र नीलो आकाशको वर्णन गर्दै हिमपात, शीतलहर र न्यायो घामको वर्णन पनि यस कवितामा गरेका छन् ।

कविकै शब्दमा :

शीतलहर र हिमपात एक कुनामा
अर्को कुनामा न्यानो घाम र तातो बहस
खण्डवृष्टिका शिकार यी हरिया फाँट
र तरकारीका ड्याङमा सपना फल्छन्
हिउँदका हातमा केही पर्दैन
धेरै प्रभावमा थोरै प्राप्तिका साथ
हिउँद-माघ पुस- फासफुस ।

(हिउँद, पृ.७२)

३३. ब्रीज

प्रस्तुत कवितामा प्रगतिवादी क्रान्तिकारी चेतना प्रस्तुत गरेका छन् । सशस्त्र द्वन्द्व प्रारम्भ भएको २ वर्ष पश्चात् सिर्जित यस कवितामा कविले क्रान्ति नायकको रूपमा कविलाई प्रस्तुत गरेका छन् । युद्धको गोलीभन्दा कविको बोली खतरापूर्ण हुने भन्दै समाज, राष्ट्र र विश्वमा प्रगतिवादी सोच उजागर गर्ने विशाल शक्ति कविहरूमा हुने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । कविकै शब्दमा :

युद्धमा कवि बाँच्यो भने

कविताको शब्द-अग्निले

क्रान्तिको बीज जोगाउने छ ।

(बीज, पृ.७४)

३४. पोखरी

प्रस्तुत कवितामा भौतिक पोखरीका माध्यमबाट विचारको पोखरीलाई सङ्केत गरिएको छ । मान्छे विचार र विवेकले बाँच्दछ । विवेक शून्य मान्छेले कहिल्यै पनि सफलता प्राप्त गर्न सक्दैन । निश्चित लक्ष्यसम्म पुग्नका लागि विचार र विवेकमा पर्याप्तता, निखरता र स्पष्टता हुनुपर्दछ भन्ने मूल भाव नै यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३५. अक्षर

प्रस्तुत कवितामा कविले अक्षरको शक्तिलाई प्रस्तुत गरेका छन् । चाहे युद्धका नारा लेख्न होस् चाहे शान्तिका सम्झौता लेख्न होस्, अक्षरसँग युग परिवर्तनको क्षमता हुन्छ भन्ने तथ्यलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको थियो ।

प्रस्तुत कवितामा अक्षरलाई क्रान्तिकारी प्रगतिवादी कविहरूका कवितासँग सम्बन्धित गरेर प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी अक्षरका पङ्क्तिहरूलाई प्रगतिवादी क्रान्तिकारी सोच राख्ने योद्धाहरूको गठबन्धनसँग सम्बन्धित गरेर प्रस्तुत गर्नु पनि यस कविताको मूल भाव रहेको पाइन्छ । कविकै शब्दमा :

सरल स्पष्टतामा

शब्दमा उनिएर

जब हाँसे अक्षरका लस्कर

दुष्टहरूको सातो गयो

र घट्यो उनको तथाकथित मालिकपन

तर बढ्यो प्रतिरोधक्षमता

अक्षर अडानको

र निरन्तर फैलिने क्रममा

अक्षरको फैलावटले

जोगाउँदै छ

सम्भावनाको फैलावट

अक्षरको निरन्तरता ।

(अक्षर, पृ.७८)

३६. विघटन

प्रस्तुत कवितामा कविले गाउँ र सहरको वस्तुस्थितिको चित्रण गरेका छन् । त्यसैगरी धनी र गरिबबीचको वर्गीय खाडलको पनि सजीव चित्रण गरिएको छ । पहाडको सुन्दरता शान्ति र प्राकृतिको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । पहाडी जीवनमा हुने दुःख, कष्टलाई पनि यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । पहाडको सुन्दरता र प्राकृतिकताको गुणगान गाउँदै कवि भन्छन् :

आधुनिकताको रङ्ग बोकेर हिँड्ने मन्दविष

यहाँ आइपुगेको छैन

यसैले बलवान छन् दुःखका मुद्राहरू

श्रमको अनुशासन मान्ने भूमिपुत्रहरू

(विघटन, पृ.७९)

सहरमा बस्नेलाई गाउँको पीडा के थाहा भन्दै कवि भन्छन् :

शान्तिमा स्थापित पीडा

र गरिबीमा स्थगित यातनाक्रम

जसले भोगेका छैनन्

र कल्पन्छन् त्यहाँका बालकहरू पनि

आफ्ना झैं झोला बोकेर स्कूल जान्छन्

(विघटन, पृ.८०)

अन्ततः एउटै देश भएर पनि देशको एकपाटो शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायातको साथै सुविधाका सम्पूर्ण कुराहरू भोगिरहेछ भने अर्को पाटो यी सबै कुराको अभावमा रहेको विघटनयुक्त अवस्थाको प्रस्तुति नै यस कविताको मूल भाव हो ।

३७. युद्धको पक्षमा

प्रस्तुत कविता कविले सशस्त्र युद्धप्रति समर्थन जनाउँदै लेखेको देखिन्छ । सशस्त्र द्वन्द्व प्रारम्भ भएको २ वर्ष पछि २०५४ साल पुसमा कविले यो कविता 'साप्ताहिक' पत्रिकामा प्रकाशन गरेको पाइन्छ । मुक्ति र समानताका लागि युद्धमा होमिदा आइपर्ने विभिन्न बाधा व्यवधानहरूलाई कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । युद्ध परिवर्तनका लागि हो, परिवर्तन हाम्रा लागि हो र जस्तासकै अवरोध खडा भए पनि निरन्तर युद्धमा लागिरहने प्रस्तुति नै यस कविताको मूल भाव हो । कविकै शब्दमा :

हाम्रो लक्ष्य हामी नै हौ

हाम्रो सपना हामी नै हौ

लक्ष्य र सपनाको विरोधमा

जोसुकै आऊन्

तिनको विरोधमा हामी लड्नेछौं ।

(युद्धको पक्षमा, पृ.८२)

३८. विरुवा

प्रगतिवादी सोच राखेर कविता सिर्जना गर्ने कवि सुवेदीको यो कवितामा सशस्त्र द्वन्द्व सिर्जना हुनाको कारणलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सुवेदीको यो कविता गरिमा पत्रिकामा २०५३ साल साउनमा प्रकाशन भएको थियो । सशस्त्र द्वन्द्व प्रारम्भ भएको ६ महिना बित्दा नबित्दै सिर्जना भएको यस कविताले सशस्त्र द्वन्द्वलाई समर्थन गरेका देखिन्छ । सशस्त्र द्वन्द्व र आतङ्कवादीका नाममा सोझा सिधा जनताले पाउनु परेको पीडालाई पनि कविले यस कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । निर्दोष मान्छेहरूलाई आतङ्कवादको आरोप लगाएर मृत्युका मुखमा धकेलिएको कारुणिक यथार्थलाई यस कविताका अभिव्यक्त गरिएको छ । यसबाट युद्ध सिर्जना भएको कुरा देखाइएको छ । कविकै शब्दमा :

भूमिगत योद्धाहरू
जब निस्के सडकमा
मारिएको देखे मान्छेहरू
रोएको देखे मान्छेहरू
अनि लगत्तै छातीमा युद्ध जन्माए
युद्धको विरुद्धमा युद्ध
आँसुको विरुद्धमा युद्ध

(विरुवा, पृ.८४)

५.४ विषयवस्तुका आधारमा सुवेदीका कविताहरू

(अ) **सामाजिक विषयमा आधारित कविता**

कवि पुरुषोत्तम सुवेदीले समाजका विविध विषयवस्तुलाई आफ्ना कवितामा समावेश गरेका छन् । उनका **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) दुवै कविता सङ्ग्रहमा समाजप्रतिका यथार्थका पाइन्छ । सामाजिक विषयवस्तुलाई टपक्क टिपेर त्यसमा कलात्मकताको लेप लगाउने कार्य कवि सुवेदीले गरेका छन् । उनले समाजलाई विषयवस्तु बनाउँदै समाजभित्रका बेथिति विसङ्गतिहरूलाई चिरफार गर्ने कार्य गरेका छन् । कविले आफ्ना रचनामा आफ्नै जीवन भोगाइको तीतामीठा अनुभवलाई समावेश गरेका छन् । समाजका दुःख कष्ट, शोषण, अत्याचार, कुसंस्कार आदि सामाजिक विषयमा केन्द्रित भई समाजमा रहेको उच्च नीचको खाडल पुरिनु पर्ने आवश्यकता कविले प्रस्तुत गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

भित्र भित्रै धोद्रो पसेर सिमल ढल्नै लागेको छ
बाहिर भने सालसालै पात हाँगाको काँचुली फेरिएको छ
कति दिन आँसु लुकाएर बाँच्न पाइन्छ ?
कति दिन व्यथाहरू पचाएर बाँच्न पाइन्छ ?

(आतङ्क गन्ध, आस्थाको स्वर : बुढो सिमलको गीतमा पृ.३५)

कवि सुवेदीले समाजमा व्याप्त असमानता शोषण, वर्गीय भेद र अशिक्षाका कारुणिक चित्रहरूको यथार्थ प्रतिविम्बन आफ्ना कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । समाजमा अन्यायी र अत्याचारीहरूद्वारा निमुखा गरिबहरूलाई गरिएको शोषण दमन, उत्पीडनलाई कविले आफ्ना कवितामा उतार्ने प्रयास गरेका छन् । समाजमा विद्यमान असमानताका कारण मानिसमा डर, बेमेल, चिन्ता, अशान्ति, दुःख, लोभ, क्रोध एवम् स्वार्थीपन बढेकाले समाज विसङ्गतिपूर्ण वातावरणमा जेलिएको अवस्थालाई पनि कविले आफ्ना कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

सुवेदीले आफ्ना कवितामा समाजमा व्याप्त अन्याय, असमानता, शोषण, दमन, लुट, हत्या, आतङ्क आदि समाजमा हुने विविध घटनालाई पनि आफ्ना कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । समाजमा हुने विकृति, विसङ्गति, हत्या आतङ्कलाई कवि यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

रातमा कोलाहल सुनिन्छ
मङ्गल धुनको सट्टा
साधकहरू परित्यक्त
यो सत्तासाङ्लोमा
कालो बोकाको पूजा हुन्छ यो किन ?

(एक्लो विजेता, यो किन ? पृ.६६)

यसरी समाजमा व्याप्त असमानता, शोषण, दमन, हत्या, आतङ्क र वेमेलप्रति तीव्र आक्रोश र व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै समाज सुधारको आग्रह समेत सुवेदीका कविताहरूमा भेटिन्छ ।

(आ) **राजनैतिक विषयवस्तुमा आधारित कविता**

कवि सुवेदीले कविताहरूमा २०४६ सालको राजनैतिक वातावरण आसपासका विषयवस्तुलाई समावेश गरेको पाइन्छ । समाज र राजनीतिको प्रत्यक्ष सम्बन्धलाई उनले आफ्ना कवितामा चित्रण गरेका छन् । सुवेदीका **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) दुवै कविता सङ्ग्रहमा राजनैतिक विषयवस्तुलाई समावेश गरेर केही कविताहरू लेखिएका छन् जसमा - युद्ध, इतिहासका पाइलाहरु, क्रान्तिः अनुभूतिमा कोरिएको शब्दचित्र, युद्ध हारेको सालिक र सन्नाटा, क्रममा बाँधिएको गतियात्रा, माटो र मानचित्र, संसद, बीज, विरुवा आदि मुख्य मानिन्छन् ।

कवि सुवेदीले आफ्ना कवितामा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय दुवै खाले राजनैतिक विषयवस्तुलाई समावेश गरेका छन् । विशेषत पञ्चायती राजनैतिक व्यवस्थाले जनतामा गरेको शोषण र बहुदलीय व्यवस्थामा मौलाएको भ्रष्टाचारी राजनैतिक परिवेशलाई सुवेदीले आफ्ना कवितामा विषयवस्तु बनाएका छन् ।

कवि सुवेदीले आफ्ना कवितामा राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय राजनैतिक अवस्था र त्यसले समाजमा पारेको प्रभाव, दाउपेच एवम् ठूलो-सानो बीचको विविधता आदिको चित्रण गरेका छन् । राष्ट्रिय राजनैतिक परिवेशको चित्रण गर्दै पञ्चायती सरकारको दबाबमा भोग्नु परेका पीडालाई पनि कतिपय कवितामा कविले व्यक्त गरेका छन् ।

ऐतिहासिक राजनैतिक परिवेशको चर्चा गर्दै कविले नेपालले बाध्यतावश गर्नु परेको सुगौली सन्धिप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

टिस्टा र कांगडामा कुन रङको नदी बगेको थियो ?

मेरो पत्रमा त्यसको रङ ठ्याक्कै उतारिएको थियो

नालापानीका जस्तो आरती गरिएको थियो ?

मेरा पत्रमा त्यो तस्वीर ठ्याक्क स्केच गरिएको थियो

(इतिहासका पाइलाहरू, आतङ्क गन्ध पृ.२०)

नेपाली राजनैतिक परिवेशमा झुठा सपना बाँडेर चुनाव जित्ने अनि देश र जनता र समाजको कुनै वास्ता नगर्ने नेताहरूप्रति पनि कविले कडा व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । आफ्नो मात्र पेट भर्ने नेताहरूले प्रजातन्त्रलाई मृत्युतन्त्र वनाएको कविको ठहर छ । कविकै शब्दमा :

साकार ईश्वरको धमिलो आकृति उतार्दै कुचीमा

उसको कुर्लाइमा नयाँ आवाज खोजिरहेछु

ऊ मौसमअनुसारको मुखपत्र - नयाँ मृत्यतन्त्र ।

(भृत्यतन्त्र, एक्लो विजेता, पृ.३९)

यसरी कवि सुवेदीले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय राजनैतिक परिवेशको चित्रण गर्दै भ्रष्टाचारी राजनैतिक प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

(इ) मानवतावादी भाव अभिव्यक्त कविताहरू

कवि सुवेदीले **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) दुवै कविता सङ्ग्रहका केही कविताहरूमा मानवतावादी भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । शान्तामारिया मान्छेको मूल्य, एट्ना र विसुवियस निरन्तरको पीडा पम्पे, हराएको मान्छेसँग चेतनाको प्रश्न, मान्छे छैनन्, यी धर्काहरूमा आदि मुख्य रूपमा मानवतावादी भाव अभिव्यक्त भएका कविताहरू हुन् । हराउँदै गएको मानवीय मूल्यको खोजी गर्नु नै मूलतः उनका मानवतावादी विषयवस्तुमा आधारित कविताहरूको मूल भाव हो ।

युद्धको चपेटामा परेर गिर्दै गएको मानवीय मूल्यको जगेर्ना गर्नुपर्ने आग्रह उनका कविताहरूमा भेटिन्छ । एट्ना र बिसुवियस जस्ता रोमेली घटनाहरूको चित्रण गर्दै मान्छे रक्ताम्मे पार्ने खेलप्रति कविले तीव्र आक्रोश व्यक्त गरेका छन् ।

कविकै शब्दमा :

मन बेचेर सुन किन्ने अस्तित्वमा बेचेर नुन किन्ने हाम्रा मान्छेहरू
पम्पे भुल्नुभन्दा लक्ष्मीनारायणको हमलामुनि घुस्रनु बेस ठान्छन्

(एट्ना र विसुवियसः निरन्तरताको पीडापम्पे, आतङ्क गन्ध, पृ. ७१)

प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धबाट मानवतावादका विरुद्ध भएका भीषण आक्रमणहरूलाई पनि कविले आफ्ना कवितामा चित्रण गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

म मान्छे हराइरहेछु मान्छेको भीडमा
म मान्छे खोजिरहेछु मान्छेको भीडमा
म मान्छेको खोजमा चेतना बाँचिरहेछु
म मान्दै चेतना मान्छे खोजिरहेछु

(हराएको मान्छेसँग चेतनाको प्रश्न, एक्लो विजेता, पृ.४)

यसरी विभिन्न कारणले विश्व परिवेशबाट हराउँदै गएको मान्छेको मूल्यलाई जोगाउन कविले सबैसँग आग्रह गरेका छन् ।

(ई) प्रकृतिसम्बन्धी विषयमा आधारित कविता

कवि सुवेदीले अन्य विषयवस्तुको प्रस्तुतिका साथसाथै प्रकृति सम्बन्धी विषयवस्तुलाई पनि आफ्ना कवितामा चित्रण गरेका छन् । सुवेदीका **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) दुवै कविता सङ्ग्रहमा प्रकृतिसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश भएको पाइन्छ । शुक्लाफाँट, गाउँतिर, भदौ, कालयात्रा : साउन र तरलता, सौन्दर्य उपासना नदी र हिउँद मूलतः प्रकृतिसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिएको कविताहरू हुन् ।

कवि सुवेदीले प्रकृतिको प्रयोग कतै सुन्दर कतै उराठलाग्दो भीषण रूपमा कतै समाजमा घट्ने घटनाहरूलाई सार्थक रूपमा, कतै विम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेका छन् । कविले प्रकृतिलाई जीवन र जगतको यथार्थ पक्षका रूपमा पनि चित्रण गरेका छन् । कविले प्रकृतिलाई उसकै आन्तरिक स्वरूपको चित्रण गर्नमा भन्दा समाजका विविध पक्षको चित्रण गर्ने क्रममा प्रकृतिको वाह्य पक्षको चित्रण गरेका छन् । प्राकृतिक सुन्दरतालाई जसरी, जुन दृष्टिबाट हेरे पनि सदा सुन्दर हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्दै कविले प्रकृतिको अथाह चित्रण गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

सुन्दरता जुनसुकै कोणबाट हेरेपनि बराबर छ

जुन भाषासँग मिसाऊ कुनै वैरभाव छैन

भनै दर्शनबाट हेर अनमेल स्वरूप छैन

सुन्दरता शाश्वत रूप हो जसको कुनै शंकै छैन

(सौन्दर्य उपासन, आतङ्क गन्ध पृ. ७५)

(उ) **विविध विषयवस्तुका आधारमा कविताहरू**

कवि सुवेदीले आफ्ना दुवै कविता सङ्ग्रहमा विविध विषयवस्तुलाई समावेश गरेर कविता, सिर्जना गरेका छन् । सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक विषयवस्तुका साथै अन्य शैक्षिक, ऐतिहासिक आदि विविध विषयवस्तुलाई पनि कवि सुवेदीले आफ्ना कविताका विषयवस्तु बनाएका छन् । सुवेदीले कवितामा सशस्त्र द्वन्द्वको समर्थन, क्रान्तिचेत, अशिक्षा, ग्रामीण जीवनको चित्रण आदि विविध विषयवस्तुलाई पनि समावेश गरेर कविता सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

कवि सुवेदीले विकास निर्माण, कवि र कविता लेखक आदि विविध पक्षलाई पनि आफ्ना कवितामा स्थान दिएका छन् । मानवीय आस्था, ईश्वर मान्ने परम्परा, कुरीति, कुसंस्कार आदि विषयवस्तु समावेश गरेर पनि सुवेदीले कविता सिर्जना गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी नारी मुक्तिको भाषण गर्ने नारी नेतृत्वमा रहेको भाषण एकातिर व्यवहार अर्कातिर रहेको कुप्रवृत्तिप्रति पनि कविले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कविकै शब्दमा :

साँझको पाँचतारे आमन्त्रण

नारीमुक्तिको लागि स्वीकारेर

नसालु आँखामा एघार बजे रातितिर

घर फर्किन् यी मुक्तियोद्धा

(चित्र, एक्लो विजेता, पृ.६२)

विषयवस्तुको आधारमा कविताको वर्गीकरणलाई चार्टमा देखाउँदा

क.सं	वर्ग	कविता सङ्ग्रह	कविताहरू
१.	सामाजिक	आतङ्क गन्ध	युगको थाप्लामा परेका पाइलाहरू, गोल्डेन ट्रेङ्गल : समय र संत्रासको त्रिशंकु, आकाशमा झुडिएको रित्तो पिंजडा, झरीको आगमन पर्खेको नदी, आस्थाको स्वर : बूढो सिमलको गीतमा, विद्रोह : क्रम/उपक्रम, वालुवा : हर्कराज र मनमायाको युद्ध, श्रोता, तरंगमा तैरिएको स्वर जीवनको, तेह्रथुम : एक शब्द चित्र, सानेलाई समर्पित एक कविता, उज्यालो अँध्यारो, नुनको हाट : मान्छेको मूल्य,
		एक्लो विजेता	समय, विस्तार, सार्क-पेटीको माग्ने, समय र समयको बकपत्र, न्यूरोड-सन्ध्या, कोरस, हिउँदको एक साँझ, आफ्नो अनुहार खोजिरहेछ, मेरो अनुहार मेरा आँखा चुम्दै, रूपान्तरण, यो किन ? सराकोर, विघटन, कारागारको वृत्तमा
२.	राजनैतिक	आतङ्क गन्ध	युद्ध, इतिहासका पाइलाहरू, स्वतन्त्रता-सम्पनाका उद्वेगहरु, क्रान्ति : अनुभूतिमा कोरिएको शब्द चित्र, मुक्ति मौनता र सपनाहरू, छोरीलाई, युद्ध हारेको सालिक र सन्नाटा
		एक्लोविजेता	क्रममा बाँधिएको गति यात्रा, माटो र मानचित्र, सडक सपनाको कल्पित शिलालेखमा, भगल मुसहर, शहीद, निर्वन्ध, संसद्, बीज, युद्धको पक्षमा, विरुवा, भृत्यतन्त्र, विजेता अब एक्लो भो
३.	मानवतावाद	आतङ्क गन्ध	शान्तामारिया : मान्छेको मूल्य, एटना र बिसुवियस : निरन्तरताको पीडा पम्पे
		एक्लो विजेता	हराएको मान्छेसँग चेतनाको प्रश्न, मान्छे छैनन् यी धर्काहरूमा
४.	प्रकृति सम्बन्धी	आतङ्कगन्ध	शुक्लाफाँट, गाउँतिर, भदौ, कालयात्रा, साउन र तरलता, सौन्दर्य उपासना, नदी
		एक्लो विजेता	हिउँद
५.	विविध	आतङ्क गन्ध	विद्रोह : धर्तीको एकटुक्रा टेकेर, कविजी आज के लेख्दै हुनुहुन्छ ?, मन्दिरको ईश्वर-मोचनको सपना, गजुर : आस्था विथोलिएको क्षणमा, जीवन : मेलै नबुझेको कुरा, सडक, सपनाको मृत्यु हर्ने मन छैन, अनुभूतिको इजलासमा खण्डित समय, माटो
		एक्लो विजेता	सडक, सुशीलको तस्वीर, बहस, रूप सिँधुवा, चित्र, दुई कविता, पोखरी, अक्षर

ऊ) भाषाशैली

कविता रचना वा काव्यको बाह्य पक्ष शैली हो । भाव र विचारको अभिव्यक्तिका माध्यम भाषा हो भने तौरतरिका चाहिँ शैली हो । भाषा शैलीका आधारमा नै रचना, सरल जटिल सरस-नीरस क्लिष्ट र सुबोध हुने गर्दछ । कवितामा भाव र भावबाट उत्पन्न हुने अनुभूतिलाई बोक्नका लागि भाषाको प्रयोग गरिएको छ । यस्तो भाषाका बढी पद शब्द रागात्मक लयात्मक लालित्य र माधुर्य संयोजन गर्न सक्नु नै शैली हो । यो शैली सूक्ष्म र संक्षिप्त कलात्मक हुन सक्नु पर्दछ । कवितामा स्तरीय भाषाको प्रयोग उचित मानिन्छ जसले उत्कृष्ट भाव वहन गर्न सकोस् । यस किसिमको भाषाशैली कविताको मूल तत्व हो । यो भाषाशैली पद्यात्मक, गद्यात्मक दुवै हुने गर्दछ ।

कवि पुरुषोत्तम सुवेदीका दुवै कविता सङ्ग्रह **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) मा गद्य शैली रहेको पाइन्छ । यसमा त्यो गद्य भाषाशैली क्लिष्ट, जटिल र दुर्बोध्य रहेको पाइन्छ । कतिपय कविताको भाषाशैली आख्यानात्मक र वर्णनात्मक पनि रहेको पाइन्छ । कवितामा आवश्यकता र वर्णनात्मक पनि रहेको पाइन्छ । कवितामा आवश्यकता अनुसार विस्मयादिबोधक, प्रश्नवाचक, योजक आदि लेख्य चिह्नको पनि प्रयोग गरिएको छ । कविले उनका दुवै कृतिका सम्पूर्ण कविताहरूमा कवितात्मक भाषाशैली र शब्द चमत्कारलाई भन्दा भाव पक्षमा बढ्ता जोड दिएका छन् । कवितामा प्रचलित नेपाली भाषाका शब्द र आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि गरेका छन् ।

निष्कर्षमा भन्नु पर्दा कविका दुवै कविता सङ्ग्रहमा जीवन भोगाइका क्रममा देखिएका संस्कृति, घटना, दृश्य, राजनीति, समाज आदि क्षेत्रका कथाव्यथाहरूलाई आफ्ना कवितामा प्रस्तुत गर्ने कार्य कविले गरेका छन् । उनले शब्दचयन, शब्दसज्जा, छन्द, अलङ्कार, रस आदि संयोजनमा त्यति ध्यान दिएका छैनन् । समाष्टिमा भन्दा कवि शैलीगत रूपमा कमजोर देखिन्छन् । क्लिष्ट र जटिल भाषाले कविताको

सुमधुरतालाई प्रस्तुत गर्न सकेको छैन । अन्ततः नेपाली साहित्यको भण्डारलाई वृद्धि गर्न उनले दिएका दुई वटा कविता सङ्ग्रहको उपहारलाई उच्च मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

५.४ सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता (समालोचना) २०६६ को एक विश्लेषण

सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता शीर्षकको समालोचना सङ्ग्रह (२०६६) मा सर्जकको सिर्जनासँगै नेपाली साहित्यका विविध विधामुखी समयगत इतिहास एवम् विशेषता सहितका समालोचकीय टिप्पणी समावेश देखिन्छ । समालोचकीय दृष्टि समाज सापेक्ष विश्लेषणीय देखिन्छ सङ्ग्रहभित्रका विषयवस्तुहरू समय सापेक्ष र शीर्षनुकुल विवेच्य नै देखिन्छन् ।

१. नेपाली उपन्यासको सय वर्ष

नेपाली उपन्यासको सय वर्षको रूपमा वीरचरित्रलाई मानक उपन्यासका रूपमा स्वीकार गरिएको छ । नेपाली पात्र चरित्र र वातावरण चित्रण भएको **वीरचरित्रमा** विज्ञान तिलस्मको प्रयोग भएको कथानक देखिन्छ । 'राइट दाजुभाइ' को हवाईउडानको सय वर्ष र नेपाली आख्यानको सय वर्ष सँगसँगै पर्नुलाई सुखद आश्चर्यका रूपमा लिन सकिन्छ । सन् १९०३ मै राइट दाजुभाइले सफल हवाई उडान गरेर मानव सभ्यतालाई उडानको नयाँ चमत्कार र सम्भावना उपहार दिएका हुन् भने गिरीशवल्लभ जोशीले पनि नेपाली भावलाई आख्यानसिर्जनाको माध्यम बनाएर नेपाली भाषाको नयाँ र सिर्जनशील उडानको प्रारम्भ गरेका हुन् । वीरचरित्र लेखिएको झन्डै तीस वर्षपछि मात्र **सुमति** र **रूपमती** प्रकाशित भएको र लेख्य परम्पराको निरन्तरता कायम रहेको देखिन्छ ।

वि.सं. १९९० लाई आधुनिक नेपाली उपन्यास साहित्यको प्रारम्भको समय मानेर रुद्रराज पाण्डेदेखि नेपाली उपन्यासको नयाँ चरणको आकलन गरिएको सान्दर्भिक हुन आउँछ । पहिलो चरणका उपन्यासकारहरू रुद्रराज पाण्डे, रूप

नारायण सिंह, लैनसिंह वाङ्गदेल, टुकराज-पद्मराज मिश्र, इन्द्र सुन्दास, बालकृष्ण सम जस्ता उपन्यासकारहरू रहेका छन् ।

पछिल्लो समयमा उपन्यास विधामा कलम चलाउने उपन्यासकारहरूमा कोइराला, गोठाले, भिक्षु, डायमनशमशेर, गोपालप्रसाद रिमाल, मोहनबहादुर मल्ल, दौलतविक्रम विष्ट, लीलबहादुर क्षेत्री, विजय मल्ल, लैनसिंह वाङ्गदेल, रमेश विकल, पोषण पाण्डे र पारिजात, डी.पी अधिकारी, मदनमणि दीक्षित, खगेन्द्र सङ्ग्रौला, तारणीप्रसाद कोइराला, ध्रुवचन्द्र गौतम, डोरबहादुर विष्ट, भाउपन्थी, ऋषिराज वराल, गीताकेशरी, वानीरा गिरी, वेदकुमारी न्यौपाने, इन्दिरा प्रसाइ, शोभा भट्टराई, शिवकुमार राई, समीरण छेत्री, केशवराज पिँडाली पर्दछन् । त्यसैगरी अन्य उपन्यासकाहरू पनि छन् जसका सिर्जना र समयको आंकलन नगर्ने हो भने नेपाली उपन्यासको परिक्रमा पूर्ण हुन सक्दैन । विष्णुप्रसाद धिताल, राजेश्वर देवकोटा, अच्छा रसिक, मत्स्येन्द्र प्रधान, जस योन्जन, देवनम देवसा, असित राई, नरबहादुर दहाल, गोमा उपाध्याय, के.वी. नेपाली, तारानाथ शर्मा, वानीरा गिरी, धूस्वाँ सायमी, नारायण ढकाल, डा. गोविन्दराज भट्टराई, लव गाउँले, गोविन्द गिरी, कृष्ण धारावासी, नकुल सिलवाल, कविताराम, शिव अधिकारी आदिका उपन्याससमेतले नेपाली उपन्यासको तस्विरका अभिन्न अङ्गको रूपमा उभ्याएका छन् ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने नेपाली साहित्यमा कविता र कथाका तुलनामा उपन्यासको पाठक, प्रायोजक र प्रकाशनको सङ्ख्या निकै ठूलो छ तर लगानीका तुलनामा प्रतिफल भने त्यति सन्तोषजनक छैन । यद्यपि नेपाली उपन्यासका यात्रा त्यति सन्तोषजनक नभए पनि निराशाजनक पनि छैन ।

२. विमल निभाको रचनासंसार

नेपाली साहित्यको कविता विधामा कवि विमल निभाको उपस्थिति अग्रपङ्क्तिमा पर्छ । मार्क्सवादी सौन्दर्यचेतले सज्जित उनका रचनामा कविताको समग्र सुन्दरता हल्का र गहन व्यङ्ग्यबाट विशिष्ट रूपमा प्राप्त हुन्छ । उनी भोक,

रोग, शोषण र व्यक्तिगत तथा सामूहिक सन्त्रासलाई स्पष्ट रूपमा अस्वीकार गर्छन र समकालीन नेपाली कवितालाई कलाको आवरणमा फसाएर अमूर्तता र सतर्कतामा पुऱ्याउने प्रत्येक प्रयासविरुद्ध सचेततासाथ धावा बोल्छन् । विमल निभा आजको नेपाली कविताका एक जीवन्त तथा उत्तेजक सर्जकका रूपमा तिन दशक लामो आन्दोलन र अर्थपूर्ण सिर्जना संसारको निर्माण गर्न सफल रचनाकार हुन् । समकालीन सङ्कट, सङ्कल्प र द्वन्द्वको सम्बन्धमा जनप्रतिबद्ध हुङ्कार छ उनका समग्र रचनामा । उनलाई मूल्यसहितको मान्छेको चिन्ता छ । मान्छेको गरिमा र समानताप्रति ऐक्यवद्धताको प्रयास उनले सधैँ नै गर्दै आएका हुन् । सामान्य मान्छेको खुसी, समृद्धि र इज्जतप्रति प्रतिबद्ध भएकाले गर्दा उनका कविताले सामाजिक एकता र सद्भावको माध्यमबाट प्रत्येक वर्गलाई सम्बोधन गर्छन् । कविताको भाषा, विषयको सरलता र स्पष्टताले वौद्धिक पाठक मात्र होइन, सामान्य साक्षर पाठकले पनि सजिलैसँग उनका कवितामा प्रवेश गर्न सक्छ । यसर्थ उनका पाठकहरू जो कोही पनि हुन सक्छन् ।

कवि विमल निभा हाम्रो समयका प्रतिबद्ध राजनीतिक कवि भएकाले मार्क्सवादी चेतनाको पक्षधरता उनको कविताको प्राण हो । पुँजीवादी सौन्दर्यशिविरका समालोचकहरू कालोलाई सेतो भनिरहेछन् ; पुड्कोलाई अग्लो भनिरहेछन् र मृत्युलाइृ जीवन भनिरहेछन् जसले गर्दा सिर्जना र मूल्याङ्कनको दूरी बढ्दै गएको छ । कविका सिर्जनाले आलोचनाका वामपुड्के दुष्प्रयासलाई परास्त गर्दै आफ्नो बाटो आफैँ बनाउँदै गएका हुन् । क्रान्तिको सपना नेपाली कवितामा अत्यन्त सघन रूपले विमलले उठाएका छन् । समनताको आधारमा उनी नेपाली कविताका क्रान्तिकारी शक्तिहरूलाई एक सूत्रमा बाँध्न सफल देखिएका छन् र राजतन्त्रको छत्रछायाँमा सामन्त, शासक, जमिनदारबाट लुटिएका, युद्धसरदारहरूबाट युग-युगमा मारिएका र सतिसालझैँ अडान लिएका कारण सताइएका स्वाभिमानी प्रतिभा सम्पन्न र सिर्जनात्मक सोच भएका सीमान्त तहका मान्छेहरू उनका कवितामा अभिव्यक्त हुन्छन् ।

विमलका कवितामा भाषा, शैली, विषय र शिल्पलगायत कविताको अनुहार नै पूरै मौलिक, निश्छल र तरल छ । उनका कविता पढ्नु नेपाल र नेपालजस्ता अनेक भौगोलिक क्षेत्रमा ठगिएका, लुटिएका र सपना कुल्चिइएका मान्छेका जीवन पढ्नु र त्यसमा नैतिक र भौतिक ऐक्यवद्धता जाहेर गर्नु हो । विमल आफ्ना पूर्ववर्ती र समकालीनहरूले नभेट्ने विषयवस्तु सामान्य जीवनबाट टिप्छन् र जीवनका यथार्थहरू सौन्दर्यचेतनालाई झकझकाएर प्राप्त गर्छन । अध्ययन र सूचना पहुँच रहेका सक्रिय र प्रतिवद्ध रचनाकार विमल नेपाली कविताको समकालीन धाराको अग्रणी कविका रूपमा आफूलाई उभ्याउन सफल देखिन्छन् । विमलसँगै अत्यन्त सहज, स्वभाविक र सरल ढङ्गले सामान्यजनसँगै आफ्नो कुरा राख्न सक्ने र सामान्यजनको कुरा कवितामा सम्प्रेषण गर्न सक्ने विशेष क्षमता छ । प्रस्तुत कवितांशमा कवि इतिहासलाई जगाउन वा इतिहासको हातमा रहेको पूँजीबाट वर्तमानलाई उपहार दिन चाहन्छन् । विमल निभा प्रगतिवादी शिविरका प्रतिबद्ध र समर्पित स्रष्टा हुन् । उनको रचनात्मक निष्ठा र समर्पण आगामी दिनको नेपाली साहित्यको दिशा निर्धारण र वैचारिक सङ्घर्षको निरन्तरका लागि अझ आवश्यक बन्दै गएको छ ।

३. समकालीन नेपाली कविता र विषयवस्तु

यस शीर्षकको समालोचना समकालीन नेपाली कविता र त्यसमा रिजिएका विषयवस्तुसँग समर्पित छ । लामा छोटा गरी ३४ अनुच्छेदमा विस्तारित यस टिप्पणीमा नेपाली कविताको पृष्ठभूमि कोट्याउँदै समयग्रस्त विषयगत र प्रवृत्तिगत समकालीनता र त्यसको संक्रमणलाई केलाउने प्रयास गरिएको छ । कालगत उपलब्धिभित्र धारागत केन्द्रीयता वहन गर्ने आधुनिककालीन स्रष्टाहरूको चर्चा गर्दै समकालीन नेपाली कविताले लिएको धारा र त्यसले भोगेको सङ्क्रमणकालीन प्रमुख नेतृत्वदायी प्रतिभा सम्पन्न सष्ट्राहरूबारे प्रकाश पार्ने काम भएको देखिन्छ ।

कालगत, विषयगत र प्रवृत्तिका हिसाबले श्रुति परम्परासँगै भानुभक्त, मोतीराम, लेखनाथ, बालकृष्ण सम, देवकोटा, सिद्धिचरण, रिमाल, घिमिरे, पारिजात,

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, भूपि शेरचन, हरिभक्त, मोहन कोइराला, ईश्वर बल्लभ, वैरागी काँइला, मदन रेग्मीसँगै सडक कविता क्रान्तिपूर्व नेपाली कविताले लिएको मोड र परिवर्तनलाई चिनाउने कार्य गरिएको छ । त्यसपछिका समय भने सामूहिक प्रतिनिधित्वपूर्ण रहेकाले विषयवस्तु, प्रवृत्ति र प्रस्तुतिमा विविधतापूर्ण देखिन्छ । विविधताभित्र कहिले प्रवृत्ति र प्रस्तुति तथा कहिले विषयवस्तुले मुख्य र गौण स्वर लिई आउँदा कृति सङ्ग्रहको शीर्षक सरह समकालीन नेपाली कविता सङ्क्रमणको प्रमुखमा रहेर हेर्दा देखिन आउँछ ।

स्वछन्दतावादी धारापूर्ण पूर्वीय काव्य मान्यता र त्यसपछि पाश्चात्य काव्य मान्यता प्रभावी नेपली कविता सङ्क्रमणको समकालीन उज्यालोको खोजीमा समर्पित रहेको निष्कर्ष निकालिएकोले टिप्पणी-प्रगतिवादी समालोचकीय दृष्ट्रिअनुरूप विश्लेषण नै बन्न पुगेको छ ।

४. आधुनिक नेपाली कथामा चालिसको दशक

नेपाली साहित्यमा कथा वाचनको लामो इतिहास भएपनि लेख्य विधाको रूपमा कथा केही पछि नै सुरु भयो । कथा विधा नेपाली साहित्यमा सबैभन्दा धेरै पाठक भएको रूप, शैली र प्रस्तुतिमा पनि निकै विविधता भएको र सबैभन्दा लचिलोपन भएको साहित्यक विधाको रूपमा रहेको छ ।

आधुनिक नेपाली कथा साहित्यको लेखनमार्फत् गुरूप्रसाद मैनाली, बालकृष्ण सम, पुष्कर शमशेर, वी.पी. कोइराला, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र प्रवासबाट रूपनारायण सिंह लगायतका कथाकारहरूले १९९० को दशकमा हस्तक्षेप गरे । विश्वमा फैलँदो अङ्ग्रेजी चेतनाका अभिजात वर्गका, कुलीन र समकालीन युवाहरूमा ईर्ष्याका पात्र नवयुवक अङ्ग्रेजीवाजहरूको प्रवेशले काव्यभन्दा कथाको विकास धेरै अन्तर्राष्ट्रियतावादी सोचको रूप र प्रभावमा सुरु भयो । यस समयका कथाकारहरूले तत्कालीन परिवेश र नेपाली समाजको रूपान्तरणको त्यस समयको छटपटीलाई यथार्थको धरातलमा सिर्जना सामर्थ्यमार्फत् प्रस्तुत गर्ने भन्दा शास्त्रीय र

नीतिशास्त्रीय निष्कर्षलाई जोडजाड गर्ने परिस्थितिको नियोजित सिर्जनामार्फत् आख्यानमा चमात्कार र कौतूहल जगाउने प्रयास साथ परिपाटीबद्ध रूपमा कथा सिर्जना गरेको ठहर समसामायिक साझा कथाको छ ।

समसामायिक साझा कथा २०४१ सम्पादक : मोहनराज शर्मा र राजेन्द्र सुवेदी पाना-ज) मार्क्सवाद, अस्तित्ववाद र शून्यवाद फ्रायडवादलगायताका विभिन्न दार्शनिक स्कुलहरूको प्रभावक्षेत्र निरन्तर फैलिदै थियो । जसले नेपाली आख्यानलाई नयाँ रूप र विकास दिन लेखक पाठकलाई घचघच्याएको थियो ।

नेपाली कथा विधामा आएका मूलभूत परिवर्तनको चर्चा गर्दा पहिलो चरणको शैलीगत नवीन⁄विचारगत रूपको जति महत्त्व छ त्यति नै महत्त्वपूर्ण दोस्रो चरणको मनोविश्लेषण, यौनमनोविज्ञान प्रेरित, ग्रामीण समाजका पात्र र घटनाक्रमयुक्त केही हदसम्म अझ नवीनतायुक्त र प्रगतिवादी कोणले हेर्दा वर्गीय असमानता र आम जनताको सरोकारसमेत बोक्ने रचना विकास क्रम पढ्न स्पष्ट आधार देखिन्छन् । यो दुई चरणलाई उछिनेर अत्याधुनिक मोडमा आई पुग्न नेपाली कथाका तेस्रो चरण सुरु हुन्छ जसका हस्तीहरू केही दोस्रो चरणका र केही तेस्रो चरणमै जन्मेका कथाकारहरू देखिन्छन् ।

चालीसको दशकमा नेपालको राजनीति, अर्थतन्त्र, सामाजिक संरचना र लेखनको दृष्टिले निकै विवादास्पद अग्रगामी र परिवर्तनका दृष्टिले निकै विविधतायुक्त दशकको रूपमा रह्यो । अघिल्लो पुस्ताका लेखकहरूका साथसाथ नयनराज पाण्डे, महेशविक्रम शाह, विवश पोखरेल आदि निकै स्तरीय कथाकारहरूको सक्रिय, अध्ययनशील र ऊर्जाशील जमात जन्मियो र स्थापित भयो । थोरै लेखेर पनि हरि अधिकारी, श्यामल, अमर शाह र देविका तिमल्सिनाका कथाहरू अगाडि आए ।

आधुनिक नेपाली प्रारम्भकर्ताका रूपमा गुरूप्रसाद मैनाली, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, रूपनारायण सिंह, पुष्करशमशेरहरूसँग रूप र विषयले समेत पूर्णतः आधुनिक कथा सिर्जनाको लहर प्रारम्भ भयो । त्यस लहरमा भवानी भिक्षु,

दौलतविक्रम विष्ट, रमेश विकल, पोषण पाण्डे, बालकृष्ण पोखरेल, इन्द्रबहादुर राई, गोठाले, विजय मल्ल, दौलतविक्रम विष्ट र देवकुमारी थापा, मोहनराज शर्मा आदिका सक्रियता चालिसको दशकमा पनि नेपाली आख्यानले पाउँदै आएको देखिन्छ ।

चालिसको दशकमा आई पुग्दा नेपाली कथाको नयाँ रूप निर्माणमा सबै पुस्ताका आख्यानकारहरूले अन्तर्वस्तु र शैली चयनमा देखिएको तीव्र समयवोध, सचेत प्रयोगशीलता र यर्थाथताले नेपाली कथाको मूल स्वरको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याएको छ । चालिसको दशकमा कथाबाट नेपाली साहित्यलाई उल्लेखनीय भूमिका पुगेको ठहर गर्न सकिन्छ ।

५. नेपाली कथा भाग-४ र पाठ्यक्रम निर्माणबारे केही चर्चा

स्नातकोत्तर तहको पाठ्यपुस्तकको रूपमा तयार गरिएको नेपाली कथा भाग-४ आधुनिक नेपाली कथाको प्रारम्भदेखि समकालीनता सम्मको साँध छुट्टयाउने कथाहरूको सङ्कलन र विवेचना प्रयास हो । तर नेपाली कथाको विकासक्रमलाई प्रतिनिधित्व गर्ने प्रमुखतम कथाकारहरूलाई छुटाएर यस सङ्ग्रहले पाठ्यक्रमको लक्ष्यमा पूर्णता प्राप्त गर्नै नसक्ने कुरा निर्विवाद छ । पाठ्यक्रम निर्माण र मूल्याङ्कन, विश्लेषण तथा कथा छनोटको यो यर्थाथले नेपाली साहित्यको समग्र यथार्थ भोलिको साहित्यिक सिर्जना, चिन्तन र मूल्याङ्कनका बाहक उच्च शिक्षाका विद्यार्थीले यस्तै खण्डित पाठ्यसामग्रीहरूमा बुझ्ने कुराले नेपाली साहित्यको इतिहास दिग्भ्रमित र पक्षपाती हुने खतरा कायमै रहेको र रहने कुरामा एकमत हुन सकिन्छ । यस सङ्ग्रहको विश्लेषण र मूल्याङ्कन खण्ड पनि रूप र संरचनावादी एकोहोरोपनबाट आक्रान्त छ । कथाको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिँदा नेपाली कथा परम्परा र सिर्जनाप्रवृत्रिको धरातलबाट हेरिएको छैन । समग्र कथा र कथाकारहरूलाई सामाजिक यथार्थवाद, मनोविज्ञानवाद, प्रगतिवाद र नवचेतनावादको पाश्चात्य घेराबाट हेरिएकाले प्रत्येक कथाकारले वाद पढेर त्यससँगै मिल्दो कथा सिर्जना गरेको हो जस्तो अराजक सन्देश सङ्ग्रहबाट प्राप्त हुन्छ ।

डा. दयाराम श्रेष्ठ 'सम्भव' नेपाली कथाको आधिकारिक मूल्याङ्कनकर्ता, सम्पादक र पाठ्यपुस्तक निर्माता मानिन्छन् । यसले गर्दा पुस्तक विवादरहित हुनु पेसागत निष्ठाको हिसाबले पनि आवश्यक देखिन्छ । तर पुस्तक समग्रमा हेर्दा आधुनिक र समकालीन नेपाली कथा र कथाकारलाई हेर्ने उनको दृष्टि, सङ्कुचित, पूर्वाग्रहग्रस्त र मनोगत लहडमा आधारित छ । समकालीन र आधुनिक नेपाली कथा र कथाकारका मूल प्रवृत्ति, विचार विविधता र सरोकारप्रति उनको विश्लेषण मूल्यांकन केही अस्पष्ट रहेको छ । कलेज र विश्वविद्यालयस्तरको नेपाली विषयको पाठ्यक्रम निर्माण र पुस्तक प्रकाशनमा एउटा प्राविधिक परम्परा र संस्थागत संलग्नता रहेको प्राध्यापक वर्ग सम्लग्न छ र स्कुलको पाठ्यक्रम त नाङ्लापसलझैं घर-घरमा खुलेका प्रकाशकहरू स्वयम्ले प्रकाशन गर्ने गरेका हुन् ।

नेपाली कथा भाग-४ मा धेरै कमजोरीहरू छन् । ती कमजोरी हटाएर एउटा राष्ट्रिय आख्यान राजमार्गको निर्माण र आधुनिक नेपाली कथा परम्परालाई सर्वमान्य रूपमा लिपिबद्ध गर्ने प्रत्येक असहमतिको पारदर्शी समाधान, स्पष्ट दृष्टिकोणको निर्माण र रचना तथा रचनाकारको मूल्यांकन-विश्लेषणको स्पष्ट मापदण्डको निर्माणको लागि सहमतिको खोजी अहिलेको आवश्यकता हो ।

६. नेपाली साहित्यमा नारी उपस्थिति

नेपाली भाषामा लेखिएका साहित्यमा नारी उपस्थिति प्रारम्भमा सम्भ्रान्त परिवारका शिक्षित नारीहरूले गरेको भक्तिरचना, आध्यात्मिक चिन्तन र परम्पराभक्तिमा परिलक्षित हुन्छ । देवकोटा, सम, सिद्धिचरण र गोविन्द गोठालेहरूको विराट रचना संसार देखिएको समयमा त्यस समयको गोमाको रचना सामर्थ्य हाराहारीमा नदेखिए पनि उनमा यस अघि नदेखिएको स्त्रीलिङ्गी पहिचान हुन्छ । तत्कालीन पुरुषरचनाकारहरूका अग्रगामी र आधुनिकताले भरिपूर्ण रचनाहरू आउँदा पनि नारी रचनाकारको भने कुनै त्यस्तो विशिष्ट रूप बनेन । नेपाली साहित्यमा नारी उपस्थितिको रूपमा योगमाया, लक्खीदेवी सुन्दास, पारिजात, कुन्दन शर्मा, प्रेमा शाह, देवकुमारी थापाले शक्तिशाली रचना प्रारम्भ गरेका देखिन्छन् । यसले नेपाली

साहित्यको अघिल्लो परिदृश्यमा नारी सहभागीताको मार्ग चित्र समेत कोर्न मद्दत गरेको छ ।

पहिलो चरणको पहिलो समय गोमाबाट प्रारम्भ हुन्छ । यस चरणमा लक्खीदेवी सुन्दास, देवकुमारी थापा, पध्मावती सिंह, गीता केशरी, रमा शर्मा, भागीरथी श्रेष्ठ, सुशीला कोइराला, अङ्गुरबाबा जोशी, लक्ष्मी उप्रेती, उषा भट्टचन, आशा सिंह, इन्दिरा प्रसाई, शारदा अधिकारी, मोमिला, गङ्गा सुवेदी, ओमी शर्मा, हिरण्यकुमारी पाठक, केशरी बज्राचार्य, रेवती राजभण्डारी लगायतका स्रष्ट्राहरू यस धारमा सक्रिय रहेका छन् ।

दोस्रो परम्परामा कुन्दन शर्मा र उनका सहकर्मीहरू मञ्जु काँचुली, तोया गुरुङ, भुवन ढुङ्गाना, वेञ्जु शर्मा, वानीरा गिरी, अनिता तुलाधर, शारदा शर्मा, विन्दु सुवेदी, सरला विष्ट, विमल तुम्खेवा, लीला लुइटेल, श्रेष्ठ प्रिया पत्थर, अरुणा वैद्य, शर्मिला खड्का, ज्योति जङ्गल, गीता कार्की लगायतका रचनाकारहरूका रचना नयाँपनको खोजी गर्छन् ।

तेस्रो परम्परा पारिजातको नेतृत्वको प्रगतिशील लेखनको हो । पारिजातको लेखन यात्रामा कुन्ता शर्मा, सुधा त्रिपाठी, हरिदेवी कोइराला, सीता शर्मा, सुलोचना मानन्धर, गायत्री विष्ट, लक्ष्मी माली, शोभा गौतम, विन्दिया प्रधान, धनकुमारी सुनुवार, भवानी थापा, ममता शर्मा नेपाल, गौरा रिजाल लगायत ठूलो संख्यामा सहभागी लेखकहरू छन् ।

नेपाली साहित्यमा नारीलेखनको इतिहास निकै पुरानो मानिन्छ । नारीलेखनलाई यहाँसम्म ल्याइपुऱ्याउन **गोरखा पत्र, शारदा, रचना, अभिव्यक्ति, उदय, मिर्मिरे, प्रगति-रूपरेखा, मधुपर्क, गरिमा, कविता, समकालीन साहित्य तथा पत्रपत्रिकाको** महत्त्व पूर्ण योगदान रहेको छ ।

७. अविनाश श्रेष्ठ र नयनराज पाण्डेका दुई कथाः एक दृष्टि

आफ्नो समालोचकीय सङ्ग्रह (सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता) मा समालोचक सुवेदीले कथाकार अविनाश श्रेष्ठको 'दन्त्यकथाभित्रको दन्त्यकथा' र नयनराज पाण्डेको 'हे नर्मदे' कथा सँग कथाकारका बारेमा आफ्ना आधुनिक र समकालीन समयप्रभावी समालोचकीय दृष्टि प्रक्षेपण गरेका छन् । कथामा विषयवस्तु मात्र नभएर कथाकारका कथागत प्रवृत्ति एवम् चेतनाले पनि सौन्दर्यको निर्माण गर्ने यथार्थलाई समालोचकले समातेका छन् ।

आधुनिकता र समकालीनताभित्र युगीन यथार्थको प्रतिविम्बकरण अनि त्यस प्रतिविम्बमा युग, समाज र यथार्थिक जीवनको सम्पूर्ण प्रस्तुतिलाई कथाकारले चित्रित गर्न सकेका छन् कि छैनन् एवम् त्यसलाई आजको पाठकमुखी चेतनानुकूल प्रस्तुत गर्ने शिल्प प्रविधि अपनाएका छन् कि छैनन् भन्ने चुरो पत्ता लगाउनु नै समालोचक सुवेदीको यस समालोचकीय लेखको मूल उद्देश्य बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कथाकार इमान्दार, प्रतिबद्ध र यथार्थवादी हुनुपर्ने समालोचक सुवेदीका दृष्टिकोणअनुरूप नै कथाकार र तिनका दुई कथा विवेच्य हुन पुगेका छन् । समालोचक सुवेदीले श्रेष्ठ र पाण्डेका कथा प्रस्तुति शिल्प चेतना भिन्न भए पनि कथाले आजको परिवर्तन, जीवन जटिलता र विविधतालाई समातेका हुनाले यी कथा प्रतिनिधि बन्न सक्ने राय प्रकट गरेका छन् । विभिन्न सफल र असफल वाद, सिद्धान्त र दर्शनबाट प्रभावित र सञ्चालित हुँदै आएको युगीन मानव जीवनलाई कथा रूपमा ढाल्दा श्रेष्ठले अस्तित्ववाद, बिसङ्गतिवाद, बिम्बवाद, प्रतीकवाद, स्वैर कल्पनावादको मिश्रित रङ्ग र पाण्डेले कल्पनाको आडमा यथार्थिक जीवनका सफल असफल सङ्घर्षलाई प्रस्तुत गरेकाले शिल्पप्रस्तुति भिन्न देखिए पनि जीवन सङ्कटको सम्पूर्ण प्रस्तुतिले कथाहरू यथार्थिक र पाठकमुखी नै बन्न पुग्नाले उद्देश्यगत दृष्टि दुवैको मिल्न सक्ने समीक्षकीय दृष्टि रहेको देखिन्छ ।

मानिसमा चाहे सकारात्मक सोच होस् या नकारात्मक ऊ जीवनको यथार्थ ओढेर बाँच्न विवश छ । यो ध्रुवसत्य हो । त्यसलाई ढाँटेर, छलेर, छोपेर लुकाउन सकिन्न भन्ने यथार्थको अङ्कन गर्नु श्रेष्ठ र पाण्डेका कथाको सफलता हो भन्ने समालोचकीय निष्कर्ष रहेको छ । लेखन प्रवृत्तिमा नयाँपन र रङ (प्रयोगशीलता, सृजनशीलता) लिई आएका यी दुवै कथाकारका कथाले समकालीनता, वैविध्यपूर्ण जीवन यथार्थता मूल्यगत नवीनता, शैलीगत विशेषता बोकेर आएका हुनाले नेपाली कथाकार भएमा भिन्न स्वाद र प्रतिनिधिमूलक उपस्थिति जनाएका छन् भन्ने यथार्थ समीक्षाबाट प्रष्टिएको छ । कथालाई ऐतिहासिक, वर्तमानिक र मिथकीय प्रविधिबाट त्रासदीपूर्ण रङ्गमा घोलेर व्यङ्ग्यपूर्ण बनाउनु श्रेष्ठको तथा जीवनलाई टुक्रयाएर टुक्रालाई सम्पूर्ण जीवनको रूपमा खोजी गर्दा कुनै वस्तुरूपद्वारा समय, जीवन र मृत्युको चापप्रतिघातभित्र चुर्लुम्म डुबाउँदै माथि उतार्दा आजको यथार्थ प्रमाणित गर्न खोज्नु पाण्डेका मूल कथा प्रवृत्ति हुन् भन्ने कुरा देखाउन समालोचक सुवेदी सफल भएका छन् ।

समालोचनामा शास्त्रीय र नवीन प्रवृत्तिहरूको पनि रेखाङ्कन हुन पुगेको छ । यस समालोचनाले नयाँ दिशानिर्देश गरेको छ भन्दा अतिशयोक्ति नहोला ।

८. विमल कोइरालाको काव्यिक सरोकार

तिसको दशकको उत्तरार्द्धमा शक्तिशाली कविता लिएर देखा परेका कवि विमल कोइराला आमजनतासमदुायको सरोकारको राम्रो प्रस्तुतिका कारण चर्चामा रहेका कवि हुन् । नेपाली समाजका अनेक वर्गीय शिविरमध्ये कवि कोइराला मौन शिविर अर्थात् समाजका दबिएका, थिचिएका र आफ्नो बोली गुमाएका आमजनताको शिविरतर्फका प्रतिबद्ध शब्दकर्मी हुन् । कोइरालाको कवि व्यक्तित्वलाई स्थापित गर्ने र उनको कविता चेतनालाई धार प्रदान गर्ने महत्त्वपूर्ण कृति मौनशिविरबाट उनी समकालीन कविहरूको पङ्क्तिमा मौलिक र आफ्नो उपस्थिति छुट्टै दर्शाउन सक्षम शक्तिशाली कविको रूपमा रहेका देखिन्छन् ।

मौन शिविरबाट कविता सङ्ग्रहका २६ कवितामा २६ वटै विमल कोइराला एकसाथ तर पृथकपृथक रूप, वान्की र सरोकार लिएर उपस्थित देखिनु कविको सफलता हो । कवि कोइरालाको सामाजिक-साँस्कृतिक आर्थिक विविधताबोधले उनको कवितामा यस्तो मौलिक र प्रखर प्रभाव जन्माएको छ, पाठकले आफ्नो हैसियतअनुसार नै त्यसबाट रस ग्रहण गर्न सक्छ । पहिलो सङ्ग्रहका कवि कोइराला मूलतः प्रगतिवादी शिविरका कवि हुन् । कला कलाका लागि होइन जीवनका लागि हुनुपर्ने कुरा उनका कविताले नै भनेका छन् । सामान्य मान्छेले भोगेका कुरा र मान्छेकै पीडा, आक्रोश र विसङ्गति उनका कविताका सरोकार हुन् ।

नेपाली कविताको मूलधाराको समभ्रूमा रहिरहेका कारण उनको पछिल्लो सङ्ग्रह उत्सव मनाउने तयारीमा आउँदा यसले राम्रै चर्चा प्राप्त गरेको छ । उत्सव मनाउने तयारीमा सङ्ग्रहमा कवि कोइरालाले २०४६ को परिवर्तनपछि नेपाली समाजमा देखिएका विसङ्गति, विकृति र मोहभोङ्गको व्यापक परिदृश्यलाई समाउँदै समसामयिक विषयहरूलाई निकै राम्ररी पक्रेका छन् ।

९. अवतार विघटन : सहलेखनको नयाँ प्रयोग

लामो इतिहास, असङ्ख्य पाठक र गम्भीर अध्ययनको भावभूमि भएको अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, रुसी भाषामै छोटो समयमा नेपाली साहित्यले लामो फड्को मारेको छ । सामूहिक रचना पनि व्यक्तिगत र सामूहिक सफलता दुवैको समागमले मात्र सफल हुनपुग्छ । एउटा स्वतन्त्र लेखक अर्को लेखकले बन्दै ल्याएको कथा र शृङ्खलाको क्रमलाई अघि बढाउन कति स्वतन्त्रता अनुभव गर्छ । लेखक वा लेखकहरूले क्रमबद्ध गर्दै ल्याएको विचार र भावनालाई आत्मसात् गरी निजी तर सामूहिकतातर्फ उन्मुख गराउन सक्छ, त्यसैमा सामूहिक रचनाको सफलता अडेको हुन्छ । प्रत्येक लेखक आफ्नो लेखकलाई ऊर्जा दिने क्रममा अध्ययन, मनन र चिन्तन गर्छ । जसले गर्दा जीवन, जगत र समयलाई हेर्ने उसका मान्यता फरक हुन्छन् । फरक सोचाइ, अध्ययनको सीमा र प्रतिभा फरक हुँदाहुँदै पनि एउटै चिहानमा सामूहिक वचनवद्धतामा बाँधिनका लागि एउटै गोलीले मर्न पुग्नुपर्छ । त्यसैले

सामूहिक रचना अत्यन्त जटिल विषय हो । अझ अनुभव नै नभएको, सामूहिक लेखनमा संलग्न हुनु र सफल हुनु त झनै कठिन चुनौती भए तापनि हाम्रा लेखकहरूले अवतार विघटनलाई आशा लाग्दो गोरेटोबाट अघि बढाएका छन् ।

कथाकार शैलेन्द्र साकारबाट सुरु भई जनार्दन जोशीमा समापन हुने अवतार विघटन सामूहिक उपन्यासमा १३ जना लेखकहरूको निजी र सामूहिक प्रस्तुतिलाई अलग-अलग कथाको रूपमा र सिङ्गो उपन्यासको रूपमा समष्टिगत रूपले हेर्दा पनि नवीन प्रयोगको वेग्लै र नयाँ अनुभूति हुनु आशा लाग्दो पक्ष हो । प्रत्येक लेखक व्यक्तिगत जीवनको पृष्ठभूमि, वैचारिक-दार्शनिक धरातल, देशकाल र समयचेतनाका कारणले नितान्त फरक र नवीन अनुभूति गर्छ । आफूले भोग्नु परेका विसङ्गति, कुण्ठा, अभाव, दिशाहीनता र अध्ययनको स्पष्ट आभास लेखनमा प्रतिबिम्बित भएको कुरा उपन्यास पढ्दा छलङ्ग हुन्छ । प्रत्येक समाजमा आस्था, आदर्श र सकारात्मक मूल्य जर्गेना गर्न कयौं ज्यान समेत अर्पण गरी जनसेवामा लागेका पात्रहरू छन् । तर अवतार विघटनका सम्पूर्ण पात्रहरू एक त रक्सी, रन्डी र भ्रष्टाचारको पर्याय हुन, अर्को गलत भएको थाहा पाएर पनि सुधार र सर्घषको सट्टा पलायन र हार स्वीकार गरी सन्यासी वा व्यभिचारझैं पलायनवादी मार्गमा हिँडेका नपुंसकहरूको मात्र उपस्थिति छ । अवतार विघटनमा कलात्मक सन्देश छैन । सके जसरी हुन्छ सम्पत्ति र सुखसयल कमाऊ, नसके चुपचाप पलायनको चरमविन्दु रोज तर जीवनमुखी यात्रामा नलाग भन्ने अत्यन्त प्रतिगामी सन्देश छ । अवतार विघटनको सुरु, मध्य र अन्त्य समेत पलायन र विचलन ग्रस्त छ ।

१०. 'सुकरातका पाइला' को मूल्य

डा. गोविन्दराज भट्टराईको तेस्रो उपन्यास सुकरातका पाइला महत्त्वपूर्ण उपन्यासको रूपमा रहेको छ । यस उपन्यासमा नेपाली जीवन र राष्ट्रमा राजनीतिक परिवर्तनमार्फत् आएको नयाँ जीवन, यर्थाथ मूल्य र सौन्दर्य वोधको आलोकमा स्वतन्त्रता र जनतन्त्रको अग्रगामी जीवनवोध र चेतनाको सट्टा मनोगत नाराको रूपमा उत्तरआधुनिकताको ज्यादा स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ । उपन्यासको मूल्य

र सौन्दर्यदृष्टि आधुनिकता सापेक्ष बनाउने प्रयास भए पनि समकालीन यथार्थसँग पूरै विच्छेद देखिन्छ । डा. भट्टराईले विभिन्न पत्रिकामा स्तम्भलेखनका क्रममा पटक-पटक पोखेको विषयगत गुनासो, असहमति र आग्रहहरूलाई उपन्यासको रूपमा जोडजाड गरेर प्रस्तुत पुस्तकको निर्माण गरेका छन् । आख्यानको एउटा समग्र संरचनाको निर्माणमै चुकेकाले उनको उपन्यासले कुनै विशिष्टता प्राप्त गर्न सकेन । डा. भट्टराईले उत्तरआधुनिकता र नयाँ समयको प्रवक्ता हुने भ्रममा परम्परागत मित्रता, राष्ट्रिय एकता र ठेट नेपालीपन गुमाएका छन् । परम्परादेखि नेपाली समाज बहुजातीय, बहुसाँस्कृतिक र बहुभाषी रहँदै आएकोमा उपन्यासमा त्यो बहुलता दृष्टिगोचर हुँदैन । त्यो यर्थाथको प्रतिबिम्बनमा असफल भएकाले उपन्यासको विशिष्टतामा औंला राम्ररी उठाउन सकिन्छ ।

'सुकरात' प्रसिद्ध पाश्चात्य दार्शनिक, चिन्तक र सत्यवादी सोक्रेटसको नेपालीकरण गरिएको नाम हो । मानव-सभ्यताको पक्षमा, सत्यको पक्षमा, विज्ञानको पक्षमा र जीवनको पक्षमा युद्ध गर्ने सोक्रेटसले मृत्यु स्वीकारे तर आत्मसमर्पण गरेनन् । अर्कोतिर प्रस्तुत उपन्यासको सुकरात भने लिँडे तर्क गर्ने, अर्ती उपदेश र सल्लाह सुझाव दिने, आफूलाई सभ्यतानिर्माता र बौद्धिक व्यक्तित्व ठान्ने उपदेशक हो । तर उसको जीवनप्रति न त कुनै दृष्टि छ न त कुनै लक्ष्य नै । ऊ पहिलो चरणमा विवाहसंस्थाकै विपक्षमा रह्यो, विवाहले स्वतन्त्रता गुम्छ भन्ने भ्रमपूर्ण धारणा लिएर उभिए । उत्तरार्द्धमा उसको पत्नी हुन आएकी निला पनि यस्तै सोच राख्दाराख्दै बूढीकन्या भएपछि विहेको आवश्यकता ठान्छे । उपन्यासमा तैपनि विहेको कुनै तार्किक पक्ष-विपक्ष देखिँदैन । स्वतन्त्रतामा अवरोध र व्यक्तित्वविकासमा बाधालाई प्रारम्भमा तर्कको रूपमा स्वीकारे पनि पछिल्लो चरणमा बुढेसकाल बिताउने ओछ्यान पार्टनरको रूपमा विहे गर्ने दुवै पक्ष सम्झौतामा आए पनि 'विवाह' सभ्यताको खिल्ली उडाएर उत्तरआधुनिक हुने भ्रमले उपन्यास ग्रस्त भएको छ ।

विश्वविद्यालयमा लागेको बहुचर्चित आगो, इराकमा मारिएका १२ नेपालीको पक्षमा भएको ह्रिंसक प्रतिरोध, तत्कालीन विश्वविद्यालयपरिसर, शिक्षक आवास क्षेत्र र समग्र कीर्तिपुरमा व्याप्त निराशा, कुण्ठा र द्वैध चरित्रको डा. भट्टराईले अत्यन्त राम्ररी चित्रण गरेका छन् । यद्यपि उनले शिक्षकहरू महात्यागी र प्राज्ञिक तथा विद्यार्थीहरू भने हूलहुज्जत गर्ने आगजनी गर्ने, नपढ्ने तर राम्रो नम्बरमा पास हुन खोज्ने भनी गरिएको टिप्पणीसहितको कथानक सत्यमा आधारित नभएकाले उपन्यासको प्रस्थापनामा नै शङ्का गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपन्यासले एउटै कथानक सिलसिला बोकेर हिँडेको छैन र बीच-बीचमा मन लागी टिप्पणी समाचार, स्तम्भ र निबन्धहरू प्रयोग गर्नाले पूरै उपन्यास आख्यानहीन, हाँस न कुखुरा हुन पुगेको छ ।

उपन्यासको आमुखमा विष पिउँदै गरेको सुकरात र उसले हिँडेका पाइला छापिएका छन् । कभर डिजाइनको यो शैली ज्यादै पुरानो, कमजोर अपरिष्कृत मानिन्छ । सामान्यतया पाठ्यपुस्तक र खासगरी बालसाहित्यमा यस्तो प्रत्यक्ष शैली प्रयुक्त हुन्छ । कभरबाट नै उपन्यासको सार भन्न सकिने भए लेखनको औचित्य के हुने हो ? वास्तवमा उपन्यासको सुकरात विष पिउन त परै जाओस्, लुट्न आउनेसँग सामान्य मौखिक प्रतिवाद गर्न पनि सक्तैनन् । एक्लै कोठामा बस्छन्, उपदेश दिन्छन्, प्रलाप गर्छन् र जीवन निरुद्धेश्य बिताउँछन् । इतिहासको सहिद सुकरात र उपन्यासको सुकरातमा तुलना गर्ने, उल्टो हर्ने, टुक्राएर हेर्ने कुनै कोठा पनि निर्माण हुँदैन भन्ने सान्दर्भिक हुन्छ ।

११. युद्धको घाउ र दु:साध्य समय

नेपाली साहित्यका फाँटमा चर्चित व्यक्तित्व अमर गिरीको तेस्रो काव्यसङग्रह दु:साध्य समय झिसमिसे प्रकाशनबाट प्रकाशित भएको हो । २०५१ देखि २०६३ सम्मको जनयुद्धलाई नजिकैबाट हेर्ने र युद्धका घाउहरू राम्रोसँगै बोक्ने राजनीतिक कार्यकर्ता अमरगिरीको पहिचान राजनीतिक कार्यकर्ताभन्दा कविको रूपमा रहेको छ । उनका कविताको पक्षधरता प्रगतिशील काव्यआन्दोलनले बोकेको मानवीयता, नैतिकता, अर्थतन्त्रको वर्गीयता र रचनाधर्मितासँग मेल खान्छ । उनले जीवनका

स-साना घटना, प्रवृत्ति, पीडा र सपनाहरूबाट आममान्छेका संवेदना टपक्क टिप्छन् । समकालीन नेपाली कवितामा जीवनबाट भाग्ने, तथ्य, सत्य र यथार्थलाई गँजडीभैँ वेवास्ता गर्ने र प्रयोगको नाममा गुदी नभएको रचना गर्नेहरूको भीडमा अमर स्पष्ट रूपमा छुट्टिन्छन् । सामान्य मान्छेलाई विद्रोह गर्न प्रेरित गर्ने समसामयिक विषयलाई यसरी नै कविले आत्मसाथ गर्ने प्रयास गरेका छन् । उनका कवितांशमा उत्तरआधुनिक भनाउँदो नक्कली समय र बजारतन्त्रको धज्जी उडाउने काम गरेका छन् । त्यसैगरी पुरुषवादलाई सचेत गराएर तथा नारी स्वतन्त्रतालाई वर्गीयताको सही अर्थमा बुझेर नारीविमर्शको अर्को पाटोमा पनि सार्थक हस्तक्षेप गर्न भ्याएका छन् । अँध्यारोसँग लड्दै उज्यालो भेट्न जीवनसङ्घर्षमा सामेल छन् ।

नेपाली समाजको वर्ण र वर्गव्यवस्थाले ल्याएको अदृश्यताको घिनलाग्दो संस्कृति र दलित मुक्तिका कुराहरूलाई नजिकबाट हेरेका छन् । चमत्कारबाट तथाकथित उत्तरआधुनिक रचना गर्ने भ्रममा दौडिएका भुइँफुट्टाहरूको अमरका कविता पढे भने यसमा दुःख, पीडा, सङ्घर्ष र आशावाद मात्र होइन आधुनिकता पनि देख्ने छन् । समकालीन समयका प्रत्येक पीडा, सपना, आशा, आधुनिकता, रचनात्मकता, प्रयोग र मौलिकता सबैजसो कवितामा विद्यमान रहेको ठोकुवा गर्न सकिन्छ । अमर तथाकथित उत्तरआधुनिकताको भुइँफुट्टामा रहेको हास्यास्पद रचनात्मक गरिबीका वैचारिक रूपमै जानकार छन् र यस्ता कमजोर प्रचार प्रसारलाई महत्त्व दिँदैनन् । अमरका लागि उत्तरआधुनिकता भ्रम वा झुटको खेती मात्र होइन, समसामयिकतामा आएको विचार, प्रयोग र सिर्जनाका नाममा आकर्षक तर विषालु नयाँ कडी पनि हो ।

अमर गिरी सरल भाषा, इमानदार रचनात्मक र सिर्जनाका कलात्मक, वैचारिक र नैतिक चेत सम्पन्न शक्तिशाली कवि हुन् । कवितामा कुँदिएका शब्द, वाक्य र पूरै कविता पढिसकेपछि कविताले पाठकलाई लट्ठयाउँछ । उनका कविता दुःखको आँचबाट निस्केका आगाका फिलुङ्गा हुन् । समग्र कवितामा सामान्यजनको पीडा, दुःख र शोषणको विपक्षमा कडा प्रतिरोध छ । उनका कविता सरल हुन्,

सामान्य मान्छेजस्तै सरल र उनका कवितामा विचार त्यसरी नै प्रकट हुन्छ जसरी सामान्य मान्छे विचार बोक्छ । उनको भाषा राजनैतिक हैन, पूरै साहित्यिक छ र आफ्नो भनाइ सम्प्रेषण गर्दा कवि अर्कोलाई खसाउँदैनन् पनि । सामान्यतया कुनै पनि रचना केही छानिएका व्यक्तिहरूका लागि मात्र होइन, सबैका लागि हुन्छ । उनका कवितामा नेपाली जीवन, व्यवहार, संस्कृतिको जटिल अन्तर्विरोधको विश्लेषण र सर्वाङ्गीण विवेचना भएको र सो कार्यमा उनी सफल भएको कुरा एकमत हुन सकिन्छ ।

१२. **घाउमा मलहम र कणाद महर्षिको काव्यसंस्कृति**

नेपाली साहित्यमा कणाद नेपाली कविताको सरोकारवादी/यर्थाथवादी/प्रगतिवादी धाराका जेनुइन कविका रूपमा परिचित हुनुहुन्छ । कणादका कविता पूरै फैलावटलाई एउटै समष्टिमा हर्ने र भोग्न मिल्ने निर्मित र भिन्न कविताको स्थापत्य हुन् कणाद । कणादको भाषा काव्यमा प्रयुक्त हुँदा कतै प्रयोगवादी भन्नेहरूको जस्तो शब्दको गुजुल्टो परेको छ, कतै स्थानीय र पाखे बिम्बहरू छरिएका छन् र कतै अत्यन्त खरो प्रतिवाद छ विकृति विरुद्ध कणाद सिर्जना, आक्रमण, कुण्ठा, रचनात्मकता र पीडाका धनघोर सङ्कटमा घाउ लेख्छन् । कणादको कवि घायल छ अनेक सङ्कट र आक्रमणहरूबाट । समय यर्थाथ र जीवनलाई हेर्ने कणादका आँखामा जुन चामत्कारिक खस्रोपन छ त्यसले पाठकलाई निकै मगज खियाउनु पर्ने समेत पार्छ । उनी प्रत्यक्ष अपरिष्कृत जस्तो भाषामा नै आफ्ना सिर्जना बुन्छन् र त्यही प्रत्यक्षता र अपरिस्कृत जस्तो देखिने भाषा नै कणादलाई समकालीन नेपाली कवितामा छुट्टै चिनाउन सक्षम समेत छ ।

कणाद सामान्यजनको आँसु, सुस्केरा, पीडा र जिजीविषाको शक्तिले कविताको स्थापत्य निर्माण गर्न चाहन्छन्, त्यसैले उनी कलमको शक्तिका लागि आँसु पैंचो माग्छन् । कवि प्रगतिशील शिविरका जिम्मेवार सर्जक भएको कारण उनका कवितामा दबाइएका, पिल्सिएका र पछाडि पारिएका मान्छेहरूका सरोकार टिपिएका छन् । वर्गसङ्घर्ष, इतिहासको भौतिकवादी समग्र र क्रान्तिको भविष्य उनका कविताको

अन्त्यमा स्थापित छन् । उनका काव्यसंस्कृतिलाई पछ्याउने निकै ठूलो जमात समकालीन नेपाली कवितामा छ, जसले उनलाई राम्रो र प्रतिबद्ध कविका स्थानमा स्वतः स्थापित गर्छ । सिर्जनात्मक युद्ध, परिवर्तनकारी ध्वंस र युद्धको मानवीय अनुहार भने कणादको निकै प्रिय विषय हो । परिवर्तनका लागि कवि कसैबाट नहेपिई, नटेकिई, नथिचिर्इ र नहारी लड्न नयाँ मन्त्र प्रस्तुत गर्छन् । वर्ग सङ्घर्षको व्याडमा शिथिलता नआएमा क्रान्ति र परिवर्तनको वीउ उम्रन बेर नलाग्ने आशामा कवि छन् । दक्षिणपन्थी, प्रतिक्रान्ति, प्रतिगमन र मृत्युमुखी यात्रामा अनेक मुकुन्डाहरू फालेर महापरिवर्तनको शङ्खघोष गर्नुपर्ने खाँचो कविले स्पष्ट रूपले ठम्याएका छन् ।

कवि स्पष्ट छन्, वृद्ध पुँजीवाद र बजारतन्त्रको पतन नहुञ्जेल सामान्य मान्छेको पीडा, अत्याचार र शोषणको अन्त्य हुनेछैन । यद्यपि उनको भाषा र शैलीका कारण पनि अनेक ठाउँमा द्विअर्थ लाग्ने वाक्यांशहरू देखिन्छन् । धेरै ठाउँमा कविको भनाइ अस्पष्ट र मनोगत प्रलापजस्तो पनि लाग्छ । कवितामा कविको भाषा असंप्रेषणीय र पाठकसँग संवाद स्थापित गर्न असफल देखिन्छ । कविताले सामान्य मान्छे र सामान्य पाठकलाई सम्बोधन नगरेको जस्तो लाग्छ त्यसैले यस्तो अस्पष्टता र अन्योलबाट बच्न कविले सम्प्रेषणयुक्त भाषाका लागि मिहिनेत गर्नुपर्छ ।

१३. नारायण ढकाल : जीवन्त कथाका शिल्पी

नारायण ढकाल राजनीति, पत्रकारिता र साहित्य तिनै क्षेत्रबाट प्रसिद्ध छन् । उनको प्रतिवद्धता समष्टि मानवताको अजेय सङ्घर्ष र आस्थाको रक्षाप्रति आमजनताको सर्वोच्चता प्रति, स्वतन्त्रता र समानताप्रति, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताप्रति अविचल रहेको छ । नारायण कल्पनाका आधारमा मात्र कथा लेख्दैनन्, जीवन, न्याय, सौन्दर्य र उज्यालोको खोजी उनका कथाहरूको उद्देश्य हो । उनी आम जीवनमा जसरी सरल र स्पष्ट छन् कथामा पनि उस्तै छन् । राजनीति र लेखनप्रति नारायणका विचारहरू सिधै हेर्दा अत्यन्त नरम लाग्छन् तर त्यस नरमपनाभित्र रहेको निष्ठा र आत्मविश्वास भने निकै कठोर छ । उनी कथामा कुनै घटनाक्रमको पूर्वकल्पना गर्दैनन् र कुनै भूमिका पनि बाँध्दैनन् । सिधै पात्र टिप्छन्, पात्रका संवाद,

सङ्कट, सरोकार र भावमयी प्रस्तुत गर्छन, अनि पात्र, कथानक र विषयका संवेदनामार्फत् सिधै पाठकमा आख्यान सम्प्रेषण गर्छन् । राजनीति र विचारले विभाजित समाजका स्वार्थ, आदर्श र यर्थाथ उनका कथामा आउनु पनि स्वभाविक हो किनभने उनी स्वयम् राजनीतिक व्यक्ति र राजनीतिमा सरोकार राख्ने लेखक हुन् ।

उनका गाउँ र काठको कथावस्तु भएका कथामा जुन गरिबी, ईर्ष्या, शोषण र स्थानीयताको वासना हुन्छ, सहरी कथावस्तुका कथाहरुमा उसरी नै विघटन, मोहभङ्ग, यातना, पीडा, लक्ष्यहीनता र गहन निराशाको छनक पाइन्छ । अर्को सहरको भावभूमिका कथाले केही अराजकता, बौद्धिक र निम्नमध्यम वर्गीय बुद्धिजीविका आक्रोशको साथमा उनको वर्तमान चेतना, तर्क, प्रगतिवादी दृष्टिकोण र मौलिक प्रस्तुतिको ठूलो महत्त्व छ । उनी कथामा आफ्नै वरिपरिको घटना, पात्र र परिस्थिति टिप्छन्, जहाँ आफूसमेत संलग्न हुन्छन् । काँठको मनोविज्ञान बुझ्ने नारायण ढकाल राम्रो कथाशिल्पी हुन्, कारण उनी जन्म र कर्मका हिसाबले पनि काँठसँग जोडिएका छन् । उनका सम्पूर्ण कथाहरू मान्छेका अनवरत सङ्घर्ष, न्याय, समानता र प्रगतिका प्रमाण, प्रशंसा समर्थन सङ्केतका रूपमा छन् । खास गरी काँठ, सहरका अन्तरङ्ग तस्विर खिच्ने नारायण विचारशील कथाकार मात्र होइनन् मान्छेका पीडा, यातना, सङ्घर्ष र भविष्यलाई आकार दिने कुशल शब्दशिल्पी हुन् । उनले मान्छेका लागि मान्छेको जुन कथा बुन्छन्, कथामा आस्थाको जुन चमक हाल्छन् र मनोरञ्जनभन्दा पर जुन सत्य र यथार्थले कथालाई छोप्छन् वास्तवमा त्यही नै नारायणको कथाको प्राप्ति हो ।

१४. **फूलको लासमाथि**

कवि पद्म गौतम नेपाली कविताको फाँटमा महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्व हुन् । समकालीन पुस्ताका कविहरूमा विचार, भाषा र पाठको जुन कठोरता छ त्यो पद्मको कवितामा छैन । उनका कविता एकातिर कोमल, तरल र स्पष्ट छन्, अर्कोतिर जीवनबोध र वर्गीय पक्षधरताको कडा प्रवाह पनि गतिशील छ । फूल, पानी, आगो, बन्दुक, प्रेम, दार्शनिकता, निराशा, सपना, राज्यसत्ता, विपक्ष, जनयुद्ध,

रजनीश, कृष्णमूर्ति, गाउँ, सहर, आधुनिकता, कम्प्युटर, आकाश, जून, तारा, कार्लमार्क्सलगायत समकालीन विश्वकै चिन्ता, सरोकार र बिम्ब पद्मको कवितामा उपस्थित छ ।

कवि पद्म समकालीन नेपालको राजनीतिक परिदृश्यमा देखिएको क्रान्तिकारीजस्तो तर उदार उभार र त्यसको वहुलवादी चरित्र, २०४६ पछिको स्वार्थी, पतनोन्मुख र असफल प्रजातान्त्रिक संस्कृतिसँगै आगो ओकलीरहेको जनयुद्धप्रति आफ्ना दृष्टिकोण राख्दै यस सङकटबाट मुलुकलाई मुक्त गर्न मानवीय, जनवादी र एकतामुखी सक्रियताको वकालत गर्छन् । कवि अत्यन्त सरल तर गम्भीर अभिव्यक्तिमा राष्ट्रिय चेतनाको चुरो भेट्छन् र २-३ हरफमै मानवीय सङ्घर्ष, प्रजातन्त्र र बहुलवादी विचारका भित्री सत्य उजागर गर्न सफल छन् । उनी अहिले केही गर्न त लालयित छन् तर उनको विचार पनि निराशाको भट्टीमा जल्न थालेको अनभूति केही कवितामा स्पष्ट टिप्न सकिन्छ ।

कवि पद्म गौतमका कविताको सबैभन्दा ठूलो शक्ति यिनमा बुनिएको र टिपिएको समकालीन जीवनको बहुरङ्गी तस्विरको उद्घाटन हो भने उनको कमजोरी भावुकता, बहुअर्थी काव्ययोजना, कति ठाउँमा वाक्यको अर्थ अनुमानले लगाउनु पर्ने र वर्गीय सरोकार अनुमानबाट मात्र बुझ्न सकिने गरी मिहिन भाषामा लेखिनुलाई मान्नुपर्छ ।

१५. सेतो ख्याक: अर्थहिनताको सौन्दर्यशास्त्र

'ख्याक' नेवारी समुदायको एउटा साँस्कृतिक पहिचान हो । बुझाइमा 'ख्याक' साँस्कृतिक सीमाभित्र बद्ध देखिन्छ । 'ख्याक' खास समुदायभित्र पराधीन वा बन्दी छ । अन्य संस्कृति सम्बद्ध पक्षले उसको सीमालाई अतिक्रमण गर्न खोजे अनिष्ट हुने आहान पहाडी ग्रामीण क्षेत्रमा अझै पनि बाँचेकै छ । ख्याकको रङका बारेमा जानकारी थिएन । जगदीश शमशेरको उपन्यास 'सेतो ख्याक' माथिको पुरुषोत्तम सुवेदीको समालोचकबाट जानकारी प्राप्त हुन आएकाले समालोचकलाई साधुवाद ।

प्रस्तुत समालोचनामा शीर्षक अनुरूप सेतो ख्याक अर्थहीनताको सौन्दर्यशास्त्र समालोचक शीर्षक भन्दा पनि स्रष्टा आलोचनामा नै बढी केन्द्रित देखिन्छ । मन नपर्ने मान्छेको मुखै गन्हाउने लोक आह्वान यहाँ प्रयोग भएको छ । यद्यपि राणाकालीन दम्भको एउटा तीतो यथार्थ प्रस्तुत गर्नु जरुरी थियो जसलाई समालोचक सुवेदीले निर्भिक रूपमा उदाङ्गो पार्न सफल भएकामा समालोचना शीर्षक सम्बद्ध नभए पनि समयसापेक्ष नै बन्न पुगेको छ ।

बिरालो बाँधेर श्राद्ध गर्ने परम्पराको मोह त्याग्न नसकेका र आफूलाई मात्र महा पण्डित ठान्नेहरूले लगाइ दिएको अनकौं छेकबारहरूले नेपाल र नेपालीलाई अस्तित्वहीन जीवन जिउन बाध्य बनाएका विविध कारणहरूमा जगदीश शमशेर राणा प्रवृत्तिका आत्मरतिकेन्द्री उपद्रोहरू पनि पर्न आएका छन् । भन्नै पर्दा राष्ट्रियताका नाममा जातीय वितण्डा मच्चाउने अदृश्य धमिरा (सृजना) बोकेर आएका यस्ता प्रवृत्तिहरूमाथि बेलैमा रोक लगाउन वा उनीहरूको वास्तविकताको पोल खोल्न प्रस्तुत समलोचना जोडदार छ । 'पाप धुरीबाट कराउँछ' भन्ने कुरा पनि हामीकहाँ प्रचलित नै छ । आफूले गरेका कुकर्महरूको वर्णन आफ्नै मुखबाट गर्नु नै 'पाप धुरी बाट कराउने हो' भने आफ्नो शासन सत्ता गुमेका ६२ वर्ष बित्तिसक्ता लोकाचारका लागि प्रजातन्त्रवादी देखिने तर आत्मामा राणाहरूकै कोंचीप्रेत पाल्ने जगदीश शमशेरका रचनाहरूले आफ्नो पोल आफैँले खोलेर यस कुराको पुष्टि गरेका छन् ।

राष्ट्र, राष्ट्रियता र पूर्ण सार्वभौमिक पहिचानका लागि रगत बगाउनेहरूको योगदानलाई बाधक बनाएर आफूलाई बलपूर्वक उपल्ला वर्गीय बनाउने राणाहरूको कुत्सित स्वार्थ सेतो ख्याकमा पनि पाउन सकिने कुराको सङ्केत दिएर समालोचकले पाठकलाई सचेत गराएका छन् । यो एउटा सराहनीय काम हो । तर हाम्रो नक्कल गर्ने प्रवृत्ति हटी नसकेकोले वास्तावकिताको सही पहिचानका लागि सबै पाठकका हातमा पुस्तक पुग्न यस समालोचनाले बाधा पुऱ्याउने देखिन्छ । यसतर्फ भने सचेत हुनुपर्ने देखिन्छ । प्रयोगका नाममा मिचिदै आएका भाषिक नियमहरूका बारेमा पनि

समालोचना बोलेको छ । भाषा, साहित्य, साँस्कृति, जाति पहिचानमा बसीसकेको सहिष्णुतातर्फ जोड दिँदै समालोचनाले यस उपर भएका विकृति र विसङ्गतिमाथि पनि ध्यान पुऱ्याउन आग्रह गरेको छ ।

'ख्याक जस्तो सुकै होस' त्यसले आफ्ना मात्र स्वार्थ हेर्छ । यो एउटा उदाहरण हो । यस्ता ख्याकहरू थुप्रै छन् । स्यालले बाघको छाला ओढ्दैमा बाघ हुँदैन । त्यस्तै ख्याकलाई रङ्ग्याउँदैमा भलो नै हुन्छ भन्ने होइन । हिजो ठूलाको हावा वासना र सानाको हावा गन्ध मान्ने परम्परा आज तोडिसकेको छ । यसलाई उच्च संस्कृति र सभ्यता मान्ने जगदीश शमशेर राणा र मुकुन्दशरण उपाध्यायहरूलाई खबरदारी र शिवराज आचार्य एवम् चूडामणि बन्धुलाई प्रोत्साहन गर्नु समसामयिक देखिन्छ ।

भाषा र साहित्य एउटा लेखक वा साहित्यकारको मात्र होइन सबैको हो । साहित्य लोक कल्याणकारी हुनुपर्दछ । यस कुरालाई बुझ्न सके मात्र पनि जगदीश शमशेरहरूको भलो हुने थियो । यस समालोचनामाथि यति नै टिप्पणी गर्नु राम्रो हुन्छ ।

परिच्छेद–छ

उपसंहार

६.१ पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनको निष्कर्ष

नेपाली साहित्यको विविध विधामा कलम चलाउनका साथै थुप्रै सामजिक क्रियाकलापहरूमा समेत क्रियाशील पुरुषोत्तम सुवेदीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन क्रमशः परिच्छेद दुई, तिन, चार र पाँचमा गरिएको छ । यस परिच्छेदमा उक्त अध्ययनकै निष्कर्ष दिने प्रयास गरिएको छ ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको जन्म तेह्रथुम जिल्लाको सावला गाउँमा माता विष्णुमाया सुवेदी र पिता रामप्रसाद सुवेदीका कोखबाट वि.सं. २०११ साल असार २३ गते भएको हो । मुख्य गरी कवि, समालोचक र समाजलाई मार्क्सवादी चिन्तनदृष्टिले अध्ययन गर्ने प्रगतिवादी सौन्दर्यचिन्तकका रूपमा उनी चर्चित छन् । तेह्रथुमको पहाडी वस्तीमा नै बाल्यकाल बिताएका उनको बाल्यकाल सुखमय देखिन्छ । गाउँमै प्राथमिक स्तरको शिक्षा प्राप्त गरे पनि प्रवेशिका पास तेह्रथुम जिल्लाको सदरमुकाम म्याङलुङ बजारमा रहेको सिंहवाहिनी हाईस्कुलबाट वि.सं. २०२७ सालमा गरेका हुन् । उच्च शिक्षा उनले विराटनगर गएर हासिल गरेका हुन् । उनले २०३५ सालमा त्रि-चन्द्र कलेजबाट नेपाली र अर्थशास्त्र विषयमा स्नातक तह पूरा गरे । उनले २०३८ सालमा कीर्तिपुर क्याम्पसबाट अर्थशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधी हासिल गरे ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको विवाह वि.सं. २०४१ सालमा ज्ञानु कार्कीसँग भएको हो । उनका दुई छोरी र एक छोरा गरी तीन सन्तान छन् । जीविकोपार्जनको सिलसिलामा सुवेदीले स्वयंसेवी शिक्षकदेखि राष्ट्रिय बीमा संस्थानको प्रथम श्रेणीसम्मको अनुभव बटुलेका छन् । उनले राष्ट्रिय बिमा संस्थाको सहायक पदमा २०३९ सालदेखि जागिर सुरु गरे र राष्ट्रिय बिमा संस्थानको प्रथम श्रेणीमा मुख्य व्यवस्थापक समेत भए ।

त्यसैगरी नागरिक लगानी कोषको सञ्चालक समितिको सदस्य पनि भए । पहाडको मध्यम परिवारमा जन्मेका सुवेदी उनको सङ्घर्षशीलताले उनी सफल जीवन बिताइरहेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदी बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् । उनको साहित्यकार व्यक्तित्व सर्वाधिक स्थापित देखिन्छ । साहित्येतर व्यक्तित्वका रूपमा राजनीति र पत्रकार व्यक्तित्व महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । साप्ताहिक र प्रतिपक्ष साप्ताहिकमा स्तम्भ लेखेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदीले २०३२ सालदेखि आफ्नो सार्वजनिक साहित्ययात्रा प्रारम्भ गरेका हुन् । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वका दुई प्रमुख पक्षहरू स्रष्टा व्यक्तित्व र द्रष्टा व्यक्तित्व हो । सृजनात्मक लेखनका क्षेत्रमा सुवेदीका दुई वटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका देखिन्छन् । द्रष्टा व्यक्तित्वको पहिचान गराउने उनको एउटा समालोचनाग्रन्थ प्रकाशित छ । २०३२ सालमा प्रकाशित **'काठमाडौँ'** कविता उनको पहिलो रचना हो । **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) उनको पहिलो प्रकाशित कविता सङ्ग्रह पुस्तकाकार कृति पनि हो । यसरी हेर्दा २०३० सालको दशकको आरम्भदेखि हालसम्म नै सुवेदी साहित्यिक सृजना र समीक्षामा क्रियाशील रहेका देखिन्छन् ।

प्रगतिवादी चिन्तन दृष्टिलाई अँगाल्दै २०३० को दशकदेखि नै सुवेदी साहित्य लेखनमा क्रियाशील रहेका देखिन्छन् । यसका साथै सामाजिक यथार्थ, ग्रामीण जीवनको चित्रण, प्रकृतिवाद, नारीवाद र समतामूलक समाज निर्माणको आग्रह पनि उनका साहित्यिक प्रवृत्तिगत विशेषता देखिन्छन् । २०५० को दशकमा उनका केही कविताहरू सशस्त्र द्वन्द्वको समर्थन प्रति पनि लक्षित रहेका देखिन्छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको दुई कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छन् जसमा **'आतङ्क गन्ध'** (२०४८) र **'एक्लो विजेता'** (२०५४) हुन् । यिनमा उनले प्रगतिवादी दृष्टि प्रस्तुत गर्नुका साथै सामाजिक यर्थाथ, विकृति विसङ्गति, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार र गरिबीजस्ता पक्षहरूको चित्रण गरेका छन् ।

पुरुषोत्तम सुवेदीको समालोचना सङ्ग्रहमा **'सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता'** (२०६६) रहेको छ । कविता सिर्जनामा भाव र संरचनागत पक्षलाई विशेष महत्त्व दिने सुवेदी संरचनामा स्रष्टाको समाजपरक दृष्टिकोणलाई बढी महत्त्वपूर्ण ठान्दछन् । व्यक्तित्व खास, समय र कालखण्डबाट अन्यत्र सैर नहुने समालोचनात्मक परिपाटी भन्दा फरक दृष्टिकोण लिएका सुवेदी नाम भन्दा काम हेर्छन भने उनका समालोचनामा समकालीन साहित्यवाद सिर्जनारत पिँढी पनि समेटिने गर्दछ ।

कुनै पनि सिर्जनालाई समाज सापेक्ष ढङ्गले पठन र विश्लेषण गर्दै गुण-दोषका आधारमा चिरफार गर्ने सुवेदीका समालोचना शास्त्रीय शैली शिल्प र प्रस्तुतिभन्दा भिन्न छन् । समकालीन राजनीतिक परिवेश अर्थतन्त्र र सामाजिक जटिलतालाई समेत उनका समालोचना कृतिमा केलाएको पाइन्छ ।

प्रगतिवादी सिद्धान्तको कसीमा राखेर उनले व्यक्ति, प्रतिभाकेन्द्री कृतिकेन्द्री तथा साहित्यिक विधाकेन्द्री समालोचना गरेका छन् । पुरातन चिन्तन प्रवृत्ति र दर्शनलाई नयाँ स्वरूप प्रस्तुत गर्दै अत्याधुनिक ढोंग पिटिररहेका विभिन्न संरचनावादी रूपवादी साहित्यिक सिद्धान्तहरूप्रति सुवेदीले बढ्ता मनन गरेका छन् । हालसम्म निरन्तर रूपले प्रगतिवादी चिन्तक कवि र समालोचकको रूपमा रहेका सुवेदीका थप कृतिहरूको अध्ययन गर्न पर्खनु पर्ने देखिन्छ ।

६.२ पुरुषोत्तम सुवेदीका सम्बन्धमा अध्ययन हुन सक्ने सम्भावित शोध विषयहरू

(क) पुरुषोत्तम सुवेदीका कविताहरूको अध्ययन

(ख) नेपाली समालोचनमा पुरुषोत्तम सुवेदीको योगदान

(ग) प्रगतिवादी नेपाली साहित्यमा पुरुषोत्तम सुवेदीका योगदान

सन्दर्भ सामग्री

एटम, नेत्र (२०५५), **व्यङ्ग्य भूमिमा एक्लो विजेता**, गरिमा, वर्ष १६, अङ्क १२, मङ्सिर, पृ १०५ ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६३), **समकालीन नेपाली कविताका प्रवृति**, काठमाडौँः पैरवी प्रकाशन ।

पौडेल, हेमनाथ (२०६५), **प्रगतिवादी दृष्टिमा, कवि र कविता**, काठमाडौँः पैरवी प्रकाशन ।

बराल, ऋषिराज, (२०६३), **उत्तरआधुनिकवाद र समकालीन यथार्थ**, काठमाण्डौँः प्रगतिशील साहित्यकेन्द्र ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (प्र.सं.२०६५), **उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास**, काठमाडौँः साझा प्रकाशन ।

मार्क्स, एङ्गेल्स (२०४८), **कम्युनिस्ट पार्टीको घोषणापत्र**, (अनु. निरन्जन गोविन्द वैध, काठमाण्डौँ): प्रगति प्रकाशन ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०५०), **नेपाली गद्य कवितामा भाषिक लयविधान**, प्रज्ञा (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ. ७८, असार-असोज ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०५७), **आधुनिक नेपाली समालोचना**, काठमाडौँः नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

शर्मा, मोहनराज (२०५५). **समकालीन समालोचनाः सिद्धान्त र प्रयोग,** काठमाण्डौः अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेशन ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६५), **पूवीर्य र पाश्चात्य साहिन्य सिद्धान्त**, काठमाण्डौँः विद्यार्थी प्रकाशन ।

सुवेदी, पुरुषोत्तम (२०४८), **आतङ्क गन्ध**, नेपाली साहित्य गुठी ।

सुवेदी, पुरुषोत्तम (२०५४), **एक्लो विजेता**, साझा प्रकाशन ।

सुवेदी, पुरुषोत्तम (२०६६), **सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीनता**, साझा प्रकाशन ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.२०४०), **नेपाली बृहत शब्दकोश**ः प्र.सं. काठमाडौंः नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

त्रिपाठी बासुदेवसहित अन्य (सम्पा.२०५३). **नेपाली कविता भाग ४** दो.सं., ललितपुरः साझा प्रकाशन ।